

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

*Καλές γιορτές
κι αλλιώτικο
τό 1994*

Ο Πολίτης • Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1993 • τεύχος 124 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Τῆς ἐποχῆς μας
Γιώργου Μαργαρίτη	6	Διπλωματικός περίπλους
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	8	Ἴταλική καί ἑλληνική Ἀριστερά: βίοι ἄσχετοι
Γιώργου Μαργαρίτη	10	Ἑλληνοχριστιανικά ἐκκλησιαστικά
Νίκου Θεοδοκᾶ	12	Ἀριστερά, πανεπιστήμιο καί ἀριστεροί πανεπιστημιακοί
Γιώργου Μαργαρίτη	14	Ἡ «τελική λύση» δέν εἶναι μόνον μία
Πῶλ Βιρίλιο	16	Μίντια, ἡ βόμβα τρίτου τύπου
Λήδας Καζαντζάκη	20	Ὁ μύθος τοῦ κακομοίρη ρατσιστῆ
Ἄντων Λιάκου	23	Ἡ δόμηση τοῦ ἐθνικοῦ χρόνου στήν ἑλληνική ἱστοριογραφία
Δημήτρη Λιδοξόου	32	Ἡ πολιτική τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς μακεδονικῆς μειονότητας στόν Μεσοπόλεμο
Ζάκ Ντερριντά	40	Γιά τόν Ἄλτουςέρ: Ἐπικήδειος
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	42	Χορηγοί καί χορηγίες
Διονύση Καγάλη	46	Κ.Γ. Καρυωτάκης: Τό φάσμα τοῦ ἤχου*
Ἄντζελα Μπιανκοφιόρε	53	Παζολίνι: Ἀποκάλυψη τῆς λογικῆς καί τό τέλος τῆς ἱστορίας
Ρούλας Κυλινηρέα	61	Ἡ «ὠραία καβγατζού»
Δηῶς Καγγελάρη	64	Ἄναζητώντας τό χαμένο παιδί τῆς κωμωδίας

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντῆ, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιθαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρίου, Ἀνδρέας Παναζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα.

*ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Ἀγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ – ΜΟΝΤΑΖ: Νικόλας Κωτούλας. ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ: Γεωργία Μπαρούδου, Ἀλίκη Πελεκάνου. ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιάννα Κατσιαμπούρα.*

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐπίσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἐξάμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης, ἐπίσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἐξάμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Δεκέμβριος 1993 • τεύχ. 124 • δρχ. 500

Τῆς ἐποχῆς μας

Εὐνά εἶναι ἀπολύτως τελεσίδικο καὶ δέν χρειάζεται καμιά ἐπιπλέον ἐπιβεβαίωση ὅτι ὁ ἱστορικός κομμουνισμός, ὡς πολιτικό καθεστῶς, κομματική ὀργάνωση, ἰδεολογία καὶ μοντέλο κοινωνικῆς ὀργάνωσης κατέρρευσε: ἐνῶ τὴν κληρονομιά του διεκδικοῦν μόνον ὀρισμένες πολιτικές ἐστίες καὶ κόμματα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ κομμουνιστικά κόμματα σπὴ Δύση πού δέν καταφέρνουν ὥστόσο νά ξεπεράσουν τὰ ὅρια μιᾶς ἀχαμνῆς καὶ χωρίς προοπτικές ἐπιβίωσης: ἐνῶ οἱ νικητὲς τοῦ «ὕπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» πανηγύρισαν γιὰ τὴν ὀριστική χρεοκοπία τῆς Ἀριστερᾶς, τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῶν ἰδεῶν του καὶ τῆς ἰδεολογίας του: ἐνῶ, λοιπόν, συμβαίνουν ὄλ' αὐτὰ πού προοιωνίζονται τὴν ἀδιατάρακτη βασιλεία τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς νέας τάξης πραγμάτων, τοὺς τελευταίους μῆνες πληθαίνουν τὰ φαινόμενα πού διαγεύδουν παταγωδῶς αὐτὴν τὴν αἰσιόδοξη γιὰ τὸν ἀσπισμό προοπτική. Γιατί ὀρισμένες ἐξελίξεις, πού δείχνουν μιὰ δυναμικὴ ἀνάκαμψη τῆς Ἀριστερᾶς, δέν δά ἐπρεπε νά τίς θεωρήσουμε ὡς ἀντιδράσεις συγκυριακοῦ χαρακτήρα. Οἱ ἐκλογικὲς νίκες πρώην κομμουνιστῶν σπὴν Πολωνία, τὴ Ρουμανία, τίς Βαλτικές χῶρες, σὸ Βραδεμβούργο τῆς Γερμανίας, ἡ πλήρης ἐπικράτηση τῶν ἀριστερῶν γηφοδοελτίων στὶς δημοτικές ἐκλογές τῆς Ἰταλίας ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Ἀριστερά, παρά τίς ἥπτες της καὶ τὴν κρίση της, ἔχει σοβαρότατα ἐρείσματα στὸν κόσμο τῆς ἐργασίας, τῶν φτωχῶν καὶ τῶν καταπιεσμένων, ὅτι αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις δέν βλέπουν ὡς προοπτικὴ τους εἴτε τὸν ἥπιο καπιταλισμό μέ «κοινωνικὴ εὐαισθησία» εἴτε τὸν σκληρό καὶ νεοφιλελεύθερο. Αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή τῆς Ἀριστερᾶς καὶ ἡ στροφή πρὸς τὴν Ἀριστερά δέν πρέπει βέβαια νά θρέψει εὐκολες αἰσιοδοξίες, ὥστόσο εἶναι ἕνα σπύριγμα, μιὰ βάση. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὅλα τὰ προβλήματα εἶναι ἀνοιχτά, πού ὅμως μποροῦν πλέον νά συζητιοῦνται καὶ ν' ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὴ σκοπιά τῆς Ἀριστερᾶς.

Στὸν πίνακα αὐτὸ ἡ Ἑλλάδα ξεχωρίζει, μέ τὴν πρωτοτυπία της: Οἱ τελευταῖες ἐκλογές ἐδίωξαν τὸν Συνασπισμό ἀπὸ τὸ Κοινοβούλιο ἐνῶ τὸ ΚΚΕ, παρ' ὅλο πού διασώθηκε, δέν μπόρεσε νά ἀποφύγει τὴν κατρακύλα. Ἐκτός τούτου δεξιολαϊκιστικές δυνάμεις ὅπως ἡ Πολιτικὴ Ἀνοιχτὴ κάνουν δυναμικὴ ἐμφάνιση σὸ πολιτικό προσκήνιο, ἐνῶ τὸ ΠΑΣΟΚ τίθεται σὸ ἀπυρόβλητο τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς κριτικῆς ἔχοντας πλήρως ἀπορροφήσει τὴν κρίση τῆς περιόδου 1989-90. Ὅσο γιὰ τὴ ΝΔ, παραμένει ὡς συμπαγὴς καὶ ἰσχυρὴ συντηρητικὴ παράταξη ἐνῶ ἡ σχετικὴ μείωση τῆς ἐκλογικῆς της δυνάμεις δέν δά τὴν ἐμποδίζει νά παίξει πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὰ πολιτικά καὶ κοινωνικά δρώμενα τῆς ἐποχῆς μας.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀδρὴ εἰκονογράφηση τῆς ἐποχῆς μας, στὸν τόπο μας. Αὐτὴ τὴ μορφή ἔχει ἡ ἑλληνικὴ περίπτωση. Ἐδῶ ἡ Ἀριστερά δέν ἐπιστρέφει, οὔτε ὁ κόσμος στρέφεται σ' αὐτήν. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνάκαμψη τῆς Ἀριστερᾶς σπὴν Ἑλλάδα δέν μοιάζει ἐπὶ θύραις. Δέν φαίνεται κἀν ὅτι μπορεῖ νά ἐκμεταλλευτεῖ τίς εὐρωεκλογές, σέ ἕξι μόνον μῆνες, γιὰ μιὰ δυναμικὴ ἐμφάνιση. Τὰ ἐσωτερικά προβλήματα ἐξουσίας στὸν ΣΥΝ καὶ ἡ ἰδεολογικοπολιτικὴ ἀσάφειά του ἐξουδετερώνουν τίς δυνατότητες καὶ τίς διαθέσεις. Γιατί καὶ δυνατότητες καὶ διαθέσεις ὑπάρχουν. Ἄς μὴν γάχνουμε γιὰ «ὑπερβάσεις», ἄλλωστε τίς διακηρύσσουν ἄλλοι. Ἡ εἰκόνα ἐκείνης τῆς γυναίκας μ' ἕνα μωρό σπὴν ἀγκαλιά καὶ τὸ μεγαλύτερο παιδί της νά κρατᾶ ἕνα πλακάτ σὸ χέρι ὅπου ἔγραφε «μαμά, πού δά κοιμηθῶμε ἀπόγε;» δείχνει τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὀξύτητα τῶν προβλημάτων πού ἀνέκαθεν ἦταν ὁ στόχος τῆς Ἀριστερᾶς. Χιλιάδες, ἑκατομμύρια τέτοιες εἰκόνες τῆς φτώχειας, τῆς καταστροφῆς, τοῦ πολέμου, τῆς ἀλλοτριώσεως. Γι' αὐτὲς τίς εἰκόνες δά ἀξίζαν χίλια συνέδρια. Γιατί δέν εἶναι τὰ μεταμοντέρνα ὁμοιώματα τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ.

Ὅσο δέν ἔχει νόημα νά ἀναρωτιέται κανεὶς τί εἶναι ἡ ζωὴ, ἄλλο τόσο εἶναι ἀναγκαῖο νά τὴν παίρνει στὰ σοβαρά: ἰδίως ἡ Ἀριστερά.

Γιά τήν προηγούμενη κυβέρνηση, τό κύριο στοιχείο τῆς βαλκανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἦταν ἡ διαρκῆς ἀναβολή τῶν συγκεκριμένων ἀποφάσεων, ἡ κωλυσιεργία καί ὑπαναχώρηση, ἡ φρον-

Διπλωματικός περίπλους!

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

μιὰ πρώτη ἔνδειξη — καί ἐκ προοιμίου ἀκυρώνει κάθε συμβιβαστική προσπάθεια, ἀνάγοντας τό ὄλο ζήτημα σέ ὑπόθεση πλήρους ὑποταγῆς τῶν κυβερνητῶν τῆς ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας στά ἑλληνικά κελεύσματα. Μιά τέτοια στάση, ἂν καί προσβλέπει στόν ἐκβιασμό

τίδα γιά κέρδος χρόνου μέ τήν ἐλπίδα ὅτι εἴτε οἱ ἐξελίξεις, εἴτε οἱ ἀνακατατάξεις προτεραιοτήτων καί συμφερόντων θά δημιουργοῦσαν εὐνοϊκή συγκυρία γιά τίς ἑλληνικές ἐπιδιώξεις. Τό εἶδος αὐτό τῆς πολιτικῆς, ἂν καί δέν ἀπέδωσε στόν ἐξωτερικό τομέα, πέτυχε ὅμως στόν ἐσωτερικό, στήν κληροδότηση δηλαδή στόν πολιτικό ἀντίπαλο, στή νέα κυβέρνηση, πλήθους ἐπικίνδυνων καί ἀδιέξοδων προβλημάτων.

Ἐνα τμήμα τῆς ἐκλογικῆς ἐπιτυχίας — ὄχι τό πιό σημαντικό κατά τή γνώμη μας, τά οἰκονομικά καί κοινωνικά ζητήματα ἔκαναν τή διαφορά — τῆς τελευταίας ὀφείλετο στή διαρκή πίεση, στόν πλειοδοτικό κλεφτοπόλεμο πού ἔκανε ὡς ἀντιπολίτευση στό πεδίο τῆς βαλκανικῆς πολιτικῆς. Ἡ τακτική αὐτή, ἰκανή νά ἀποσπάσει κάποιες ψήφους, ἔχει διπλή κόψη. Ἀποτελεῖ μιὰ ἀξεπέραστη τροχοπέδη γιά τήν ὅποια δυνατότητα διπλωματικῶν ἐλιγμῶν τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἰδιαίτερα σέ μιὰ κοντινή χρονικά ὡς πρός τίς ἐκλογές περίοδο. Ἡ ὄλη προσπάθεια τοῦ κ. Πάγκαλου καί τοῦ κ. Βενιζέλου εἶναι λοιπόν νά πείσουν γιά τή σταθερότητα καί τήν ἀκαμψία τῶν ἑλληνικῶν θέσεων, νά πείσουν ὅτι δέν ἐλίσσονται στό διπλωματικό πεδίο, ἀκριβῶς γιά νά περιορίσουν τίς ἀντιφάσεις πού συνοδεύουν τό πέρασμα ἀπό μιὰ τέτοιας ποιότητας ἀντιπολίτευση σέ κυβερνητική πρακτική καί εὐθύνες.

Ἡ προσήλωση στή μονολιθικότητα καί στήν ἀκαμψία ἀποτελεῖ, ὅμως, κι αὐτή μιὰ τακτική ἐπιλογή, ἕναν ἐλεγχόμενης ποιότητας ἐλιγμό. Ἡ ῥήση «Ἡ Ἑλλάς δέν πρόκειται νά ἀναγνωρίσει κράτος μέ τό ὄνομα Μακεδονία ἢ μέ παράγωγά του στά βόρεια σύνορά της», κεντρικό σύνθημα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, ἐκφράζει μέν διαφανή σταθερότητα, προκαλεῖ δέ πλῆθος παρενέργειες καί ἐπιπτώσεις. Τό «Ἡ Ἑλλάδα δέν πρόκειται...» δέν μπορεῖ νά δεσμεύσει τόν κόσμο ὀλόκληρο, οὔτε τούς φίλους καί συμμάχους τῆς χώρας μας. Εἶναι μιὰ διακήρυξη πού θέτει τήν ἑλληνική διπλωματία ἔξω ἀπό κάθε διαδικασία στό πλαίσιο διεθνῶν ὀργανισμῶν — ἡ διακοπή τῶν συζητήσεων στό πλαίσιο τοῦ ΟΗΕ δέν εἶναι παρὰ

τῶν φίλων καί συμμάχων, ἰδιαίτερα τῶν κοινοτικῶν ἐταίρων τῆς Ἑλλάδας, στήν πραγματικότητα δέν μπορεῖ παρά νά ἀπελευθερώσει τίς δικές τους προθέσεις καί ἐπιλογές. Τό ἀντιθετο, ἡ ὑποταγή τῶν πάντων στίς ἑλληνικές ἐπιθυμίες δηλαδή, θά ἦταν μιὰ μάλλον ὑπερβολική προσδοκία τῆς ἑλληνικῆς διπλωματίας.

Δέν εἶναι λοιπόν παράξενο τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Πάγκαλος, διακηρύσσοντας τή νέα «πολιτική», σπεύδει σχεδόν ἀμέσως νά προδικάσει τήν ἀποτυχία τῆς καί νά μεταφέρει τίς σχετικές εὐθύνες στήν προηγούμενη κυβέρνηση, κατά τήν πάγια τακτική τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν. Τό παράξενο καί μεταφυσικό εἶναι τό πῶς μιὰ πρόθεση πού κυριαρχεῖται ἀπό τό στοιχείο τῆς αὐτοκτονίας καί τῆς παραίτησης βαφτίζεται πολιτική. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μιὰ ὑπέρβαση τῆς λογικῆς, πράγμα τό ὁποῖο ἔχει καί θά ἔχει δυσανάλογο γιά τή μικρή μας χώρα κόστος. Στήν οὐσία, στό ὄνομα τῆς ἰδεολογίας συντρίβεται ἡ πολιτική πρακτική. Ἡ Ἑλλάδα προτιμᾷ νά χάσει ἔνδοξα παρά νά συμβιβαστεῖ, λές καί βρίσκεται στά χεῖλη τῶν γκρεμῶν τοῦ ἥρωϊκοῦ Ζαλόγγου, ὅπου οἱ Σκοπιανοί τοῦ Γκλιγκόρφ ὑποκαθιστοῦν τούς Ἀρβανίτες τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Οἱ παραισθήσεις, ὅμως, καί ἡ μεταφυσική εἶναι οἱ χειρότεροι σύμβουλοι σέ τέτοιου εἶδους περιπτώσεις.

Ἦναι ἕνας ἐπικίνδυνος δυῖσμός προθέσεων στίς ρίζες τῶν προαναφερθέντων. Γιά νά ποῦμε τά πράγματα μέ τό ὄνομά τους, σοβεῖ ἕνα ἐθνικιστικό αἶσθημα στή χώρα μας, ἔτοιμο νά γιγαντωθεῖ κάθε φορά πού ἡ ἑλληνική κοινωνία βρίσκεται μπροστά σέ κοινωνικούς κραδασμούς καί ἀδιέξοδα. Ἄν καί οἱ κοινωνικές, οἰκονομικές καί πολιτικές ἐξελίξεις, καθῶς καί οἱ ἐπιλογές τῶν κυβερνητῶν ἔχουν δημιουργήσει πλῆθος κοινωνικές παρενέργειες στίς ἡμέρες μας, δέν νομίζουμε ὅτι αὐτό τό ἐθνικιστικό ρεῦμα εἶναι τόσο μαζικό καί ἀπειλητικό στούς κοινωνικούς χώρους ὥστε νά περιορίζει τήν πολιτική ἡγεσία σέ τέτοιες μονόπλευρες ἐπιλογές. Ἡ τελευταία εἶναι πολύ περισσότερο ὑπεύθυνη ἀπ' ὅ,τι ἡ κοινωνία γιά τίς ἐξελίξεις. Ἐνσωμάτωσε τόν ἐθνικιστικό λόγο στίς ψη-

φοθηρικές μεθοδεύσεις καί ρητορείες, ὑποκατέστησε τίς — σέ δυσχερή θέση — πολιτικές προτάσεις μέ μεταφυσικές φαντασιώσεις. Μπλέχτηκε καί ἡ ἴδια στό δικό της δημαγωγικό παιγνίδι, σέ βαθμό πού νά μήν μπορεῖ στοιχειωδῶς νά ξεχωρίσει τήν πραγματικότητα ἀπό τούς μύθους. Ὑποφιάζομαι ὅτι πολλοί «ὑπεύθυνοι» πολιτικοί εἶναι ὄντως πεπεισμένοι ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀποτελεῖ τό φῶς τῶν Βαλκανίων, περιστοιχίζομενη ἀπό «Σκοπιανούς γύφτους», «Ἀλβανούς ληστές» καί «πειναλέους Σλάβους», πού σέ καμιά περίπτωση δέν θά μποροῦσε ἡ πολιτισμένη Εὐρώπη νά προτιμήσει.

Τέτοιου εἴδους πεποιθήσεις καί λογικές νομιμοποιοῦν τό αἶσθημα ἀνωτερότητας καί ἀλαζονείας καί κατ' ἐπέκταση τήν ἔλλειψη συγκεκριμένης πολιτικῆς ἀπέναντι στούς γειτονικούς λαούς, μέ ἐξαίρεση τούς «ὀμόδοξους Σέρβους», ἰδανικούς συμμάχους μέσα στόν δικό τους ἐθνικιστικό παραλογισμό. Τό τέλος αὐτῆς τῆς διαδρομῆς εἶναι ἄνευ ὄρων ὑποταγή τῶν γειτόνων, ἄν ὄχι μέ τήν ἄμεση προσάρτηση, τουλάχιστον μέ τήν πρόθυμη παροχή «γῆς καί ὕδατος» στόν φτωχινό καί ἰσχυρό γείτονά τους. Στό ἴδιο, ὅμως, τέλος βρίσκει τήν πραγματικότητα πού ἀπαντᾷ ὄχι μόνο μέ τήν ἐξίσου ἐπικίνδυνη ἔξαρση τῶν γειτονικῶν μας ἐθνισμῶν καί ἀλυτρωτισμῶν σέ βάρος τῆς Ἑλλάδας, ἀλλά καί μέ τόν γενικότερο συσχετισμό δυνάμεων πού δείχνει τήν Ἑλλάδα φτωχή μέν, ἀδύναμη δέ μπροστά σέ αὐριανές συμμαχίες πού θά ποδηγετῆ ἡ φιλόδοξη Τουρκία.

Καί νά πού ἡ Ἑλλάδα συμμετέχει μέ τόν τρόπο αὐτό στόν ἰδεολογικό πυρετό τῶν βαλκανικῶν ἐθνισμῶν. Ὅπου ὅλοι θέλουν αὐτό πού στά μάτια τους εἶναι μιά ἀναγκαῖα ὀλοκλήρωση, λίγοι ὅμως μποροῦν, σφηνωμένοι καθῶς εἶναι μέσα σέ πολύπλοκους συσχετισμούς δυνάμεων. Ἡ ἄσκηση μιᾶς ρεαλιστικῆς πολιτικῆς ἀπό τήν Ἑλλάδα θά σήμαινε ἐγκατάλειψη τοῦ ὁράματος, συλλογική ταπείνωση, περίπου ἀποδοχή μιᾶς μείζονος ἤττας. Ἡ ἐφαρμογή, ἀπό τήν ἄλλη, τοῦ ὁράματος θά σήμαινε ἀνοικτή ἀναμέτρηση καί πόλεμος, καθῶς δέν θά μπορούσε παρά νά τσαλαπατήσει τά ἀντίστοιχα ὁράματα τῶν ἄλλων. Εἶναι προφανές ὅτι δέν ὑπάρχει πολιτική ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς Συμπληγάδες². Καί εἶναι ἐπίσης προφανές ὅτι ὑπάρχει μπροστά μας βαθύτερο καί οὐσιαστικότερο πρόβλημα ἀπό τήν ὀνομασία τῶν γειτόνων. Πρόβλημα ἐσωτερικό ὅμως, πού ἀφορᾷ τίς κοινωνικές καί πολιτικές λειτουργίες τῆς χώρας μας, πρὶν ἀπό καθετί ἄλλο.

Μέ Σαμαρᾶ ἢ μέ Πάγκαλο, βαδίζει πάντως ἡ χώρα ἀνάμεσα στίς καταλυτικές τῆς ἀντιφάσεις, λές κι ἔχουν ἐκχωρηθεῖ στούς Θεοῦς οἱ μοῖρες τῶν ἐδῶ ἀνθρώπων. Κι ἄν οἱ Θεοί

εἶναι εἰκόνα καί ὁμοίωση τῶν ἀνθρώπων, τότε ὁ Θεός νά μᾶς φυλάει!

1. Μέ τήν λέξη ὑπέρβαση ὁ νοῦς μας πῆγε στόν ἄλλο ἀνοιξιᾶτικο ἀπόστολο τῆς ἐθνικῆς ἀποστολῆς πού προτείνει τώρα μεταφορά τοῦ θέματος ἀπό τόν ΟΗΕ στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση, προφανῶς ἐν ὄψει τῆς ἀνάληψης τῆς προεδρίας τῆς Κοινοτήτας ἀπό τήν χώρα μας. Τό δικό μας ἐρώτημα εἶναι τό ἄν πράγματι πιστεύει ὁ ἐν λόγω ἀπόστολος ὅτι ἡ κουτοπονηριά εἶναι ἰδιότητα χωρίς ὄρους καί ὅρια ἢ ἄν ἀπλῶς ἀπευθύνει ψηφοθηρικές ἐπιστολές πρὸς Μεσσηνίους ἐκλογεῖς χωρίς ιδιαίτερες φιλοδοξίες σοβαρότητας.

2. Εἶναι ἀπολύτως φυσικό μέσα σέ τέτοιες περιστάσεις ἡ ἀνάθεση διπλωματικοῦ ἔργου σέ πνευματικούς ὀργανισμούς ὅπως ἡ Ἐκκλησία. Τό φάσμα τοῦ Σεβαστιανοῦ πλανᾶται πάνω ἀπό τήν Βόρειο Ἠπειρο μέ καταστροφικές ἐπιπτώσεις πού φαίνονται πιά διά γυμνού ὀφθαλμοῦ. Ἄλλοι ἱεράρχες ἔχουν ἀναλάβει τό πρόβλημα τῶν μουσουλμάνων τῆς Θράκης. Ἐκεῖ δέν ἔχουμε ἀκόμα καταστροφές, μάλλον ἐπειδή ὁ χρόνος πού εἶναι στήν διάθεσή τους δέν εἶναι ἀκόμα ἀρκετός. Δυστυχῶς ὅμως μποροῦμε νά τούς ἔχουμε, στόν τομέα τους, τυφλή ἐμπιστοσύνη.

Ἡμανόδιον

ΑΘΗΝΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1993

Α. ΠΟΥΛΟΣ: Ἐνῶπι Ποιήματα * Ν. ΦΕΙΔΑΣ: Ἡ ἀνεπισημασμένη τῆς ἀνεπισημασμένης μου ζωῆς * Τ. ΚΑΛΟΥΤΣΑΣ: Ὁ Σέρβος * Σ. ΠΑΣΤΑΚΑΣ: Τίσιον ποιήματα * Ν. ΛΕΒΕΝΤΗΣ: Ὁ Πόλεμος στή Γενεαλογία * Κ. ΚΑΡΠΑΝΤΙΔΗΣ: Τό ἄνθος τῶν ἐλλογιμένων ἀνθρώπων * Α. ΤΖΟΥΡΑΚΗΣ: Δέκα ποιήματα * Ε. Π. ΣΚΟΥΡΑ: Παράδεισος ἄδρας καί οὐρανὸς στήν παύση τοῦ Μονίτη Ἀνεργαστοῦ * ΤΑΚΗΣ ΣΙΑΠΡΗΣ: Ἐξ ποιήματων * ΕΥ. ΤΖΑΝΟΣ: Καθαριστὴς τῶναι * Β. ΚΑΡΑΒΙΤΗΣ: Κενεὴ Κοκκῆ * J. ASHBERY καὶ Κ. ΚΟΧ: Μία οὐσία * Β. BERKSON: Σημειώσεις σὲ ἔχρονισμὸς

KENNETH KOCH
Γιὰ τὴν Ὁμορφιά
 * ΑΠΟΔΟΣΗ: ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΑΒΙΤΗΣ *

τῆς Σχολῆς τῆς Νέας Ἰερῆς * ΕΝ ΠΑΡΟΛΩ: Βιολογία, ἀποφῶτες, σόλο: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΟΥΤΣΟΥ 36, 91
 * ΝΑ * ΣΑΡΩΤΕΣ: Σχέση τοῦ αἵ τοῦ Γιάννη Ζουγανίτη * Γράφον: Γ. ΑΡΑΓΗΣ, Ν.Α. ΠΑΠΑΝΤΑ ΦΥΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. ΛΕΒΕΝΤΗΣ, Γ. ΠΑΠΑΝΤΑ, Φ. ΤΕΖΑΡΗΣ, Α. ΑΓΓΕΛΑΚΗΣ, Σ. ΠΑΣΤΑΚΑΣ, ΠΑ. ΚΑΝΕΛΛΗΣ, Τ. ΚΑΠΕΡΝΑΡΟΣ * Κοσμήματα: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΡΟΣ.

19

Ας προσπαθήσουμε νά συσχετίσουμε, μέ ἀπλές συγκριτικές παρατηρήσεις αὐτά, πού συμβαίνουν στήν Ἰταλία κι αὐτά πού «συμβαίνουν» στήν Ἑλλάδα. Ἐννοῶ στό χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἄν ἔβαλα ἐντός εἰσαγωγικῶν τά ἐν Ἑλλάδι δρώμενα εἶναι γιατί δέν βλέπω ἐδῶ νά συμβαίνει κάτι τό ἀξιοσημείωτο, σέ ἀντίθεση μέ τή γειτονική Ἰταλία. Ἡ Ἀριστερά στήν Ἰταλία, ἐκμεταλλεῦόμενη τόν ἠθικό καί πολιτικό ξεπεσμό τῆς Χριστιανοδημοκρατίας, τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος κι ὁλόκληρης τῆς «πεντακομματικῆς συμμαχίας», πού ἐπί τριάντα χρόνια κυβέρνησε τήν Ἰταλία, βγῆκε νικήτρια μέσα ἀπό τήν κρίση καί οὐσιαστικά ἀπέβη ὁ ρυθμιστής τῶν ἐξελίξεων. Εἶχαν γίνει τά πάντα, ἀπ' τόν πόλεμο καί μετά, ὥστε τό Κομμουνιστικό Κόμμα νά μένει ἐκτός νυμφῶνος· χτυπήθηκαν ἀνελέητα ὅλες οἱ προσπάθειες νά σπάσει ὁ διχασμός πού ἄφηνε τή μισή Ἰταλία ἀπέξω κι ἐπέτρεπε στήν ὑπόλοιπη μισή νά ἄρχει, νά πλουτίζει, νά χρηματίζεται καί ἐν τέλει νά διαφθείρεται.

Ἡ Ἀριστερά, σ' αὐτά τά χρόνια τοῦ «ἰταλικοῦ θαύματος» πού ἀποδείχθηκε μιά γενικευμένη διαφθορά, ὄχι μόνο μέ τήν πολιτική καί ἠθική ἔννοια τοῦ ὅρου ἀλλά καί μέ τήν ποινικῶς κολάσιμη, βγῆκε μέ «καθαρά χέρια», δέν ἔφαγε ἀπό τό βρόμικο χρῆμα τῆς Μαφίας καί τῆς ἀθέμιτης πολιτικῆς συναλλαγῆς. Ἐχει σημασία αὐτό πού συνέβη στήν Ἰταλία, ἰδίως ἄν τό δεῖ κανεῖς σέ μιά εὐρύτερη ἱστορική κλίμακα κι ὄχι ἀπλῶς μέσα στούς συγκυριακούς συσχετισμούς. Σέ μιά ἐποχή πού ὁ περί χρεοκοπίας τῆς Ἀριστερᾶς λόγος, τῶν ἰδεῶν τῆς καί τῶν πρακτικῶν τῆς, κατάντησε μονότονο κανονάρχησμα πού συνοδεύει τίς ὑψίτονες κορόνες τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ καί τῶν ἀρετῶν του, ἀποδεικνύεται ὅτι ἐκεῖνος πού χρεοκόπησε ἦταν ἡ Δεξιά, οἱ σύμμαχοί τῆς, οἱ ἰδέες τῆς καί οἱ πρακτικές τῆς. Καί χρεοκόπησε πολλαπλά, καί σέ ὅλα τά ἐπίπεδα. Τόσο πολύ μάλιστα δέν ἀπέμειναν σ' αὐτή τήν παράταξη ὑγιεῖς δυνάμεις, ἔστω στοιχειωδῶς ἠθικές, πού, σχεδόν σύσσωμη, δέν δίστασε νά συμπαραταχθεῖ μέ τήν πορνοστάρ ἐγγονή τοῦ Μουσολίνι καί τῶν νεοφασιστῶν τῆς. Ἐδῶ λειτούργησαν μέ θαυμαστή ἐγρήγορηση τά ταξικά καί τά πολιτικά ἀνακλαστικά τῆς δεξιᾶς παράταξης πού προκειμένου ν' ἀποτραπεῖ «ὁ κίνδυνος τῶν κόκκινων» καλός εἶναι καί ὁ νεο-

Ἰταλική καί ἐλληνική Ἀριστερά: βίοι ἄσχετοι

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

φασισμός. Ὅπως στά 1922-25 πού προκειμένου ν' ἀποτραπεῖ ὁ κίνδυνος τῶν κομμουνιστῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν ἡ Confidustria (ὁ ἰταλικός σύνδεσμος βιομηχανῶν τῆς ἐποχῆς), ὁ καθολικισμός, ὁ πάπας, σύμπασα ἡ ἀστική

τάξη μέ τά κόμματά τῆς, τούς μηχανισμούς τῆς, τίς ἐπιρροές τῆς καί τούς ἰδεολόγους τῆς συμπαρατάχθηκε μέ τόν Ντοῦτσε. Χωρίς αὐτή τή συμμαχία ἄλλωστε ὁ μωσολινισμός δέν θά κρατοῦσε οὔτε μιά μέρα· ἔτσι τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα καί ἡ ἄνωθεν χάρις νά καταστρέψει τήν Ἰταλία.

Οἱ Ἰταλοί, μέ τήν ἐκλογική τους συμπεριφορά, ἔδειξαν ὅτι δέν εἶναι διατεθειμένοι νά δοκιμάσουν τίς λαοσωτήριες ἐμπνεύσεις οὔτε τῶν νεοφασιστῶν οὔτε τοῦ Μπερλουσκόνι οὔτε τῆς ἐθνικιστικο-λαϊκιστικῆς Λέγκας τοῦ Βορρά: μιά συμπαγῆ καί πλειοψηφική δύναμη τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ στάθηκε φραγμός τόσο στή διαφθορά ὅσο καί στόν νεοφασισμό.

Τό δεύτερο σημαντικό πού συνέβη στήν Ἰταλία, πού παίρνει τή θέση πρωτοφανοῦς γεγονότος γιά τήν ἐποχή μας, εἶναι ὅτι συνεργάστηκαν καί συνασπίστηκαν, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ὅλες οἱ δημοκρατικές, ἀριστερές, προοδευτικές, δυνάμεις: τό Δημοκρατικό Κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς, ἡ Κομμουνιστική Ἐπανίδρυση, οἱ Οἰκολόγοι, τμήματα τῶν σοσιαλιστῶν, οἱ ριζοσπάστες τῆς Ρέτε, τά συνδικάτα, οἱ προοδευτικοί διανοούμενοι, οἱ σύνδεσμοι. Καί δόξα τῷ Θεῷ οἱ διαφορές μεταξύ τους ἦταν τεράστιες, πολύ πρόσφατες οἱ διασπάσεις, πολύ σημαντικές οἱ διαφορές στρατηγικῶν ἐπιλογῶν μεταξύ τους. Εἶχαν, ὅμως, ὅλοι τήν ἄνεση καί τήν περίσσεια ψυχῆς νά καταλάβουν ὅτι, σέ μιά φασιστοκρατούμενη Ἰταλία, σέ μιά Ἰταλία ὅπου καί πάλι ἡ διαφθορά θά ἔβαζε τή σφραγίδα τῆς στίς ἐξελίξεις, οἱ διαφορές τους καί οἱ ἰδεολογικές τους ἀντιπαλότητες θά τοὺς ἦταν ἄχρηστες. Δέν θά εἶχαν νόημα οὔτε γιά τοὺς ἄλλους οὔτε γιά τοὺς ἑαυτοὺς τους. Ἀκόμη καί ἀπολύτως βásiμες ἐπιφυλάξεις ἀπέναντι στήν πολιτική τοῦ Ὀκέτο πού εὐθυγραμμίζεται μέ τήν σοσιαλδημοκρατική προοπτική, τό πνεῦμα τοῦ Μάαστριχτ, μέ ἕναν «ἥπιο καπιταλισμό», ἀλλά μέ «κοινωνική εὐαισθησία» δέν διέσπασαν τό ντέ φάκτο δημοκρατικό μέτωπο τῆς Ἀριστερᾶς. Ἐχουν μάθει καλά τό μάθημα τῶν προγόνων τους: primum vivere deinde philosophare.

Εμεῖς, κατ' εὐθείαν ἀπόγονοι τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, ξεκινᾶμε μέ τή φιλοσοφία καί τό ρίχνουμε στήν ἀμπελοφιλοσοφία. Σ' αὐτό τό ἔθνικό σπόρ, πού μόνο μέ τή φιλοσοφία δέν ἔχει νά κάνει, τήν ἀπεχθάνεται βαθύτατα ἄλλωστε, διεκδικούμε ὑψηλές ἐπιδόσεις καί μεῖς οἱ ἀριστεροί. Ὁ λόγος μας δέν σαρκώνεται σέ πράξη, ἡ διεκδίκηση τοῦ δικοῦ μας δίκιου εἶναι πάντοτε δυνατότερη ἀπό τίς ἀνοχές μας, οἱ ἰδεοληψίες μας καί οἱ ἰδεοκρατίες μας ἀντιστρόφως ἀνάλογες πρός τήν ἔλλειψη ἰδεῶν καί γενναιοφροσύνης.

Ἔτσι βλέπεις ἀριστερούς νά αὐτοορίζονται ὡς μετακομμουνιστές γιά νά ξεχωρίσουν, οἰκολόγους πού νά αὐτοορίζονται ὡς πραγματικοί οἰκολόγοι γιά νά ξεχωρίσουν, κομμουνιστές-οἰκολόγους πού ξεχωρίζουν γιά νά ξεχωρίσουν ἐν ὄψει μελλοντικῶν συναντήσεων, ριζοσπαστικούς ἀριστερούς πού ἡ ριζοσπαστικότητά τους ἀναλώνεται στήν καταγγελία τῶν ἄλλων γιά ἔλλειψη ριζοσπαστισμοῦ, ρεύματα ἀσαφῆ, ἰδίως μέσα στόν ΣΥΝ πού ἀνάγουν τό ὄλο πρόβλημα τῆς Ἀριστερᾶς στήν ἐκλογή ἐκεῖνου τοῦ προέδρου πού θά ἔχει ὑπέρ του τήν ἔξωθεν καλή μαρτυρία τῶν ΜΜΕ καί μιᾶς «εὐρύτερης» κοινῆς γνώμης, ὅλοι λίγο-πολύ νά πολώνονται γιά τό πρόσωπο τοῦ προέδρου, ὅλοι λίγο-πολύ νά «ξεχνοῦν» ὅτι ἡ Ἀριστερά ὑπάρχει κυρίως μέσω τῶν ὀργανώσεων της κι ὄχι μέσω «πολιτικῶν κινήσεων», τῶν τάσεων καί τηλεοπτικῶν σόου. Δεκάδες χιλιάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες εἶναι οἱ ἀριστεροί ἄνθρωποι στόν τόπο μας ἀλλά ὀδεύουμε στό πουθενά σάν διαλυμένη διαδήλωση καί χωρίς πολιτική συμμετοχή ἐνῶ τά πολιτικά ἐπιτελεῖα, πού δέν ἀριθμοῦν περισσότερο ἀπό μιᾶ-δυό ἑκατοντάδες ἄτομα, καταλαμβάνουν τό προσκῆνιο διαμοιραζόμενα σέ δυό-τρεῖς ντουζίνες ὀργανώσεις, τάσεις, κινήσεις. Δέν ἀνταμώνονται οἱ ἄνθρωποι. Καί δέν πρόκειται νά ἀνταμωθοῦν ὅσο ὁ πόλεμος διεξάγεται μεταξύ «πλατφορμῶν», ὅσο ἐνότητα θά σημαίνει στοιχίσεις πίσω ἀπό πρόσωπα ἢ ὀμάδες. Ὁ πλατφορμπολόμος κι οἱ στοιχίσεις εἶναι ἀπλά συμβάντα, δέν εἶναι γεγονότα, σάν κι ἐκεῖνα πού γράφουν ἱστορία, σάν κι ἐκεῖνα πού ἀλλάζουν τή φορά τῶν πραγμάτων ἀλλάζοντας καί τούς ἰδίους τούς ἀνθρώπους. Τό παρελθόν τοῦ καθενός, τό δίκιο του ἀπό μιάν ἄλλη ἐποχή — πού ὁ Θεός νά τό κά-

νει δίκιο — παραμένει μοναδικός του ὀδηγός κι ἔτσι παρά τήν ἐνοπητολογία οἱ διαχωριστικές γραμμές ἀνάμεσα στούς ἀριστερούς βαθαίνουν, ἐρήμην τῶν σύγχρονων πραγματικοτήτων, οἱ δρόμοι εἶναι παράλληλοι ὅταν δέν συγκρούονται. Οἱ προερχόμενοι ἀπό τό ΚΚΕ σεμνύονται γιά τήν «ἀριστερή»-«ταξική» προσήλωσή τους ὑποβλέποντας τούς «ἐαρινούς» ὡς βαθιά συμβιβασμένους μεταρρυθμιστές· οἱ προερχόμενοι ἀπό τήν ἱστορική κομμουνιστική ἀνανέωση ἐπαίρονται γιά τήν ἀδιάφειστη μέσα στό χρόνο ἀνανεωτικότητά τους καί τήν ἐσωτερική ματιά τους στά πράγματα. Παρά τήν δόμηση τοῦ ΣΥΝ ὡς ἐνιαίου κόμματος, ὁσμωση μεταξύ τῶν συνιστωσῶν του δέν ὑπῆρξε, τό «ἐμεῖς» εἶναι χαλαρό. Αὐτό σημαίνει ἄλλωστε ἡ ἐπίκληση ἀπό ὅλους τῆς ἀνάγκης γιά τό ξεκαθάρισμα τῆς «φυσιγνωμίας τοῦ κόμματος». Αὐτή εἶναι καί ἡ βαθύτερη σημασία τῶν τάσεων μιᾶ καί πολλοί δέν αἰσθάνονται οἰκειότητα στό κοινό σπίτι καί θέλουν τό δικό τους τό σπιτάκι, μικρό καί ἀπομονωμένο, ὡστόσο καταδικό τους.

Περιγράφω, βέβαια, μιᾶ κατάσταση πραγμάτων πού χαρακτηρίζει τίς προσυεδριακές διαδικασίες τοῦ Συνσπισμοῦ ἴσως μέ τρόπο γχροτέσκο καί σχηματικό, ὡστόσο εἶναι, δυστυχῶς, ἀλήθεια ὅτι ἡ εὐαισθητοποίηση πού προέκυψε μεταξύ τῶν ἀριστερῶν μετά τήν ἐκλογική ἦττα τοῦ ΣΥΝ σάν κάπου νά ἐξανεμιστήκε, σάν νά μήν μπόρεσε νά βρεῖ τή μορφή της. Ὁ ΣΥΝ θά μπορέσει νά γίνει «δημόσιος χώρος» τῆς Ἀριστερᾶς, ὁ γεωγραφικός-πολιτικός χώρος συνάντησης τῶν ἀριστερῶν;

Κι ὡστόσο ἔχουμε κοινούς ἐχθρούς ἄν καί δέν μᾶς ἐνώνει ὁ κοινός θεσμός. Ἀνατριχιάζουμε μέ τό δουλεμπόριο τῶν Ἀλβανῶν καί τούς Ἑλληγες δουλέμπορους, ἀνατριχιάζουμε μέ τό νταηλίκι τοῦ Πάγκαλου πού, ἐκτός ἀπό τήν ἀνοησία του, μᾶς καθιστᾶ ὑπόλογους ἀπέναντι στόν Κόλ λές καί τοῦ τό χρωστάγαμε, ἀνατριχιάζουμε μέ τή συνεχιζόμενη πολιτική τοῦ ἐθνικισμοῦ πού σφραγίζει ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου βίου. Μᾶς λείπει ὁ μύθος, τό ὄραμα, λένε οἱ μέν. Μᾶς λείπουν οἱ ἡγέτες, λένε οἱ δέ. Θά ἔλεγα ὅτι, ἄν καί ἰδεοκρατούμενοι, μᾶς λείπουν οἱ ἰδέες καί μιᾶ στάλα γενναιοφροσύνης.

Ἑλληνοχριστιανικά-Ἐκκλησιαστικά

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Στίς τελευταῖες πρυτανικές ἐκλογές τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, τήν περασμένη ἀνοιξη, ὑποψήφιος ἀντιπρύτανης, προερχόμενος ἀπό τόν χώρο τῶν παιδαγωγικῶν τμημάτων, προτίμησε, ἀντί ὁποιασδήποτε ἄλλης προεκλογικῆς ἐκδήλωσης, νά προκαλέσει μιά «ὄλονυκτία» σέ ἐκκλησία τοῦ Ρεθύμνου ὑπέρ τῶν ψυχῶν τῶν μελῶν τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας. Τό ποσοστό φήφων πού συγκέντρωσε δείχνει ὅτι πολλά μέλη τῆς πρὸς σωτηρίαν πανεπιστημιακῆς κοινότητας δέν θεώρησαν τό γεγονός ὡς ἄνευ σημασίας γραφικότητα.

Στά μέσα τοῦ περασμένου Ὀκτωβρίου, τό Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καί τό Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν ὄργάνωσαν —ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου— «ἐπιστημονικό» (!) συμπόσιο μέ θέμα τή «Μνήμη Ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί Μεγάλου Φωτίου». Τό συμπόσιο ἄρχισε μέ δέηση στό παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καί ὀλοκλήρωσε τίς ἐργασίες του μέ θεία λειτουργία στόν Ἱερό Ναό Ἁγίου Ἀντωνίου στό Ἴπποδρόμιο, ἐπίσκεψη στή Βεργίνα καί προσκυνηματική ἐπίσκεψη στήν Ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας. Στό ἐνδιάμεσο, στίς ἐργασίες δηλαδή τοῦ συμποσίου, παρεμβάσεις ἀναφέρονταν στόν ἀντιαιρετικό ἀγώνα, στήν πάλη κατὰ τῆς «χριστολογικῆς κακοδοξίας» ἢ στόν ἐξοπλισμό τῆς Ὁρθοδοξίας στήν πάλη ἐναντίον τῆς Οὐνίας.

Αὐτά τά δύο παραδείγματα δέν ἀποτελοῦν ὀπωσδήποτε ἀπόδειξη ὅτι ἡ ἑλληνική ἀνώτατη ἐκπαίδευση βαδίζει στή ἴχνη τῆς ἱρρανικῆς ἀντίστοιχης. Σέ

τελευταία ἀνάλυση ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς ἀκαδημαϊκῆς καί πανεπιστημιακῆς κοινότητας τῆς χώρας εἴτε ἐλάχιστα συγκινεῖται ἀπό τέτοιου εἶδους ἐκδηλώσεις, εἴτε τίς περιλαμβάνει στά ὅσα κατὰ καιρούς γραφικά συμβαίνουν στό χώρο καί στή χώρα. Ἐπισημαίνουν, ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τήν ὀλοένα διευρυνόμενη νομιμοποίηση τῶν ἀξιών τοῦ λεγόμενου ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, γιά πρώτη φορά στό μεταπολιτευτικό πολιτικό καί ἰδεολογικό σκηνικό.

Τό φαινόμενο δέν εἶναι ἀποκλειστικά ἑλληνικό. Ἐάν ἀγνοήσουμε τίς ραγδαίες προόδους πού διακρίνουν τόν ἰσλαμικό φουνταμενταλισμό, στόν χριστιανικό εὐρωπαϊκό χώρο πληθαίνουν οἱ ἀναζητήσεις στοιχείων ἐθνικῆς καί «πνευματικῆς» ταυτότητας. Μιά πρόχειρη στατιστική στήν ἔκταση πού καταλαμβάνουν τά χριστιανικά καί παρθρησκευτικά βιβλία στά ράφια τῶν εὐρωπαϊκῶν βιβλιοπωλείων βοθηθεῖ στό νά καταλάβουμε τίς τάσεις. Ἐκταση πού καταλαμβάνουν τά ράφια θρησκευτικῶν καί «πνευματικῶν» βιβλίων στά παρισινά, παραδείγματός χάριν, βιβλιοπωλεῖα ἔχει διπλασιαστεῖ στά τε-

λευταία δεκαετία χρόνια. Στούς καταλόγους τῶν βιβλιοπωλείων πού πωλοῦν μέ ἀλληλογραφία, τό ἕνα τρίτο ὡς ἕνα τέταρτο τῶν προσφορῶν ἀφορᾷ βιβλία τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Ἐάν προσθέσουμε μάλιστα σ' αὐτά τήν ἄριστη καριέρα τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος καί τῆς γιά πλατιά κατανάλωση λαϊκότητος ἐθνικῆς ἱστοριογραφίας, τότε ἔχουμε μιά ἀρκετά σαφῆ εἰκόνα τῶν μεταβολῶν. Τά γεγονότα πού συνόδεψαν τή βασιλική κηδεῖα τοῦ περασμένου καλοκαιριοῦ στό Βέλγιο καί τή στέψη τοῦ νέου μονάρχη τῶν Βέλγων δείχνουν τά πρακτικά πολιτικά ἀποτελέσματα τῶν προαναφερθεισῶν ἀναζητήσεων. Τά γεμάτα συγκίνηση «Vive le Roi» ἀκούστηκαν ἀπό πάμπολλους ἐπώνυμους μή Βέλγους στή γαλλική ἢ τήν ὀλλανδική τηλεόραση.

Ἡ ἑλληνική ἰδιαιτερότητα βρίσκεται στή σχετική ρηχότητα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καί τῆς κοινωνικῆς συμπεριφοράς. Ἐννοῶ ὅτι στή χώρα μας καί οἱ κοινωνικές ἰσορροπίες εἶναι ἰδιαίτερα εὐθραυστες καί ὁ πολιτικός ἀντίκτυπός τους στερεῖται τῶν ἀπαραίτητων ἀσφαλιστικῶν δικλείδων γιά τήν ἐξομάλυνση παρόμοιων τάσεων. Ὁ κοινωνικός χώρος σέ κρίση, ἀναίρεση καί μετάπλαση, ἔχει μιά ἔντονη ροπή πρὸς τό ἀπόλυτο, ἰδιαίτερα ὅταν αὐτό τό ἀπόλυτο παρουσιάζεται ὡς (ἐθνο)σωτηριολογικό. Ἐτσι οἱ ἐκάστοτε «μόδες» γίνονται ἀπρόβλεπτες καί πιθανόν ἐπικίνδυνες, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ νομιμοποιήσεις τῶν ἀξιών τῆς δικτατορίας καί τῆς «Ἑλλάδος τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν» δέν εἶναι χωρίς σημασία γραφικότητες.

Ἐπὶ τῆς ἑξέως ἐπιπέδου κίνδυνος. Ἐνομιμοποίηση τῶν ἀξιών αὐτῶν δέν γί-

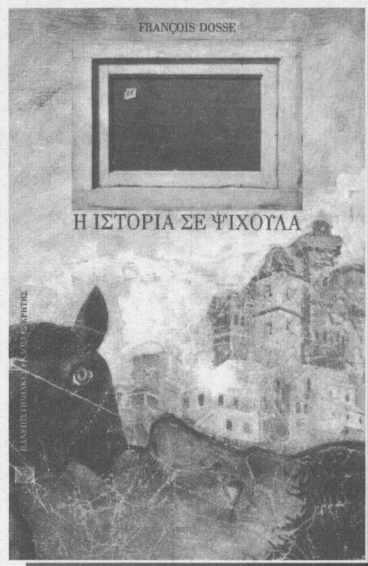
FRANÇOIS DOSSE

Η Ιστορία σε ψίχουλα

Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία»

Μετάφραση: Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

Επιμέλεια: Χ. ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

Ο ΤΡΟΠΟΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΥΜΕ το παρελθόν, αλλά συχνά και τα σύγχρονα προβλήματα των ανθρωπίνων κοινωνιών, επηρεάστηκε βαθύτατα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τις εργασίες των ιστορικών των Annales. Ο François Dosse παρουσιάζει την ιστορία του περιοδικού των Annales και τη συγκρότηση της ομώνυμης σχολής σαν μια επιστημονική περιπέτεια που εκτυλίσσεται μέσα στην ταραγμένη πολιτική και κοινωνική ιστορία της Ευρώπης του 20ού αιώνα.

Ο συγγραφέας προβάλλει τον πλούτο των προσεγγίσεων της σχολής και αναδεικνύει τη συμβολή της στην εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, χωρίς όμως να αφήσει τη λάμψη των πρωταγωνιστών και την αίγλη της σχολής να θολώνει την κριτική του ματιά.

Η Ιστορία σε ψίχουλα είναι ένα βιβλίο, που συζητήθηκε πολύ στη Γαλλία, αλλά και στο εξωτερικό όπου μεταφράστηκε ήδη στα αγγλικά, τα ισπανικά και τα πορτογαλικά.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Σ. Μαρίνης
Σόλωνος 116, 10681 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 01-3608348 FAX 3619724

νετται μέ άμεσα πολιτικό τρόπο. Δέν περνά δηλαδή άμεσα ούτε από τόν κρατικό μηχανισμό, ούτε από τή Βουλή, ούτε από τήν κυβέρνηση. Στο μεγαλύτερο τμήμα της ή διαδικασία αυτή περνά μέσα από τήν Έκκλησία ή όποια —στό όνομα τών έθνικιστικών άξιων— έχει άναβαθμιστεί σέ επίσημο παραπολιτικό όργανισμό, περίπου μέ παράλληλη έξουσία σέ πάμπολους τομείς. Δέν πρόκειται για τήν έκκληση τής Ίερās Συνόδου για άπονομή χάριτος στους πραξικοπηματίες του '67, μιά μικρή κορυφή του παγόβουνου. Άξίζει νά προσεχθεί ό τρόπος μέ τόν όποιο ή Έκκλησία άσκει πολιτική στους τομείς πού τής έχουν παραχωρηθεί από τήν πολιτεία προς τοῦτο. Στόν καιρία σημασίας διπλωματικό χώρο, παραδείγματος χάριν, μέ τόν συνδυασμό Νίκολας Γκαίητζ και Άρχιεπισκόπου Άμερικής στήν εκπροσώπηση τών συμφερόντων τής χώρας μας στίς ΗΠΑ, στή βορειοηπειρωτική περίπτωση και στήν έκκλησιαστική άλωση τής «Όμόνοιας» πού έφερε στό φώς τό ζήτημα τής «περιορισμένης άυτονομίας», στήν ύπόθεση τής Θράκης κ.λπ. Στους τομείς αὐτούς οί έλληνοχριστιανικές άξίες δοκιμάζονται στήν πράξη και δημιουργοῦν «παράδοση».

Δέν είναι καθόλου βέβαιο αὐτή τή στιγμή —κάθε άλλο μάλιστα— ότι τό ΠΑΣΟΚ θά μπορέσει νά πετύχει κάποιες χρυσές τομές ή κάποιες λύσεις πού θά άπαντοῦν στά τρέχοντα προβλήματα τής έλληνικῆς κοινωνίας. Μιά άποτυχία στό επίπεδο τής πολιτικῆς διαχείρισης προστιθέμενη στήν πρόσφατη άνάλογη άποτυχία τής Νέας Δημοκρατίας —άσχετα άν πετύχουν οί προσπάθειες νά καταγραφεί ως προσωπική άποτυχία κάποιου άρχηγού— θά υποβαθμίσει τήν άξιοπιστία του πολιτικού συστήματος και θά αφήσει έλεύθερο πεδίο στίς παραπολιτικές πρακτικές. Συντροφιά μέ τήν κοινωνική κρίση, μιά τέτοια κατάσταση έγχυμονεί πλῆθος κινδύνων, έλάχιστα θεωρητικῶν.

Εἴκοσι χρόνια μετά τήν μεταπολιτευτική εὐφορία και σιγουριά, πλῆθος έρωτημάτων πλανῶνται στόν δημοκρατικό μας όρίζοντα.

'Αριστερά, Πανεπιστήμιο καί 'αριστεροί πανεπιστημιακοί

του Νίκου Θεοτοκά

— «Ξέρεις ξένες γλώσσες; Ποιά είναι ή γαλλική λέξη για τό Φίντλ-ντί-ντί;»

— «Δέν είναι λέξη τό "Φίντλ-ντί-ντί"», άπάντησε σοβαρά ή 'Αλίχη.

— «Ποιός τό είπε αυτό;» είπε ή Κόκκινη Βασίλισσα.

'Η 'Αλίχη σκέφτηκε έναν τρόπο για νά βγει άπ' τή δύσκολη θέση...

— «'Αν μου πείτε σέ ποιά γλώσσα είναι τό "Φίντλ-ντί-ντί", θά σās τό πω κι έγώ στά γαλλικά!» ήφώναξε θριαμβευτικά.

'Η Κόκκινη Βασίλισσα, όμως, ήσωσε τήν πλάτη της μάλλον κατσοφιασμένα κι είπε: «Οί Βασίλισσες δέν παζαρεύουν ποτέ!»

— «Μακάρι νά μήν κάνω έρωτήσεις ποτέ», είπε μέσα της ή 'Αλίχη.

Lewis Carroll, *Μέσα άπ' τόν
καθρέφτη*, Νεφέλη, 'Αθήνα 1991,
σ. 151-152.

Η περιπέτεια του Συνασπισμού στίς τελευταίες εκλογές προκάλεσε άπρόσμενη κινητικότητα στό χώρο τής 'Αριστεράς και τής οικολογίας. 'Εν όψει μάλιστα του Συνεδρίου, άρχισαν ν' αναβλύζουν δεξιά και άριστερά συζητήσεις και προβληματισμοί. Κι ενώ όλοι όμολογούν πώς έχει, επιτέλους, φτιαχτεί ένα κλίμα όπου παλιοί και νέοι γνωστοί-μπορούν νά καθήσουν γύρω από ένα τραπέζι και νά κουβεντιάσουν, τά λόγια και τά πράγματα δέν φαίνεται νά έχουν πετάξει από πάνω τους τίς σκουριές του παρελθόντος. 'Ετσι, οι κουβέντες για τό παρόν και τό μέλλον τής 'Αριστεράς και τής οικολογίας χρωματίζονται ταυτόχρονα από πιτσιλιές εϋφορίας και δυσπιστίας, πού μπερδεύουν τούς κανόνες τών παιγνίων μέ τόν όρθό λόγο.

'Σ' αυτό τό κλίμα έχουν κιόλας πραγματοποιηθεί κάποιες συναντήσεις ανθρώπων του σιναφιού τών πανεπιστημιακών. Κι ενώ όλα δείχνουν τάσεις σύγκλισης και συσπείρωσης, οι άριστεροί πανεπιστημιακοί μας ξαναξεσταίνουν και σερίδρουν πάντα μαγειρεμένα στη δεκαετία του '80.

'Η 'Αριστερά πρέπει νά κάνει τούς ανθρώπους νά χαμογελούν κι όχι νά θυμώνουν μέ τά λόγια και τίς πράξεις της. Αυτό μοιάζει νά είναι τό δόγμα τών νέων εκδοχών τής ανανέωσης. 'Ετσι, οι πανεπιστημιακοί μας άποφείγουν νά καταπιάνονται μέ τά πράγματα πού πονούν και χωρίζουν τούς

άνθρώπους στά ΑΕΙ. 'Αριστερά άγαπησιάρα: έτσι τείνουμε νά καταλάβουμε τήν «υπέρβαση» τών παλιών δογματισμών και άγκυλώσεων. Και οι συνθέσεις άπόψεων περί του πρακτέου εκφυλίζονται στό ανανεωτικό αναστάλεμα παλιών συνταγών παρασκευής ίσορροπιών. Κεντρικές εκδηλώσεις, συζητήσεις περί τών θέσεων του ΣΥΝεδρίου για τήν παιδεία... Παράπονα, γκρίνια και μεγαλοστομίες για παρηγοριά. *Μας λείπει ή Θεωρία*. Τήν περιμένουμε λοιπόν νά σκάσει μιά μέρα από κάποιο κεφάλι, ενώ τό δικό μας τό κεφάλι τό κρατάμε μακριά άπ' τά σφυριά. Και φυλάμε τήν άριστεροσύνη μας στίς τσέπες, προσμένοντας τή Δεύτερη Παρουσία του Λόγου και τή χιλιετία πού θά ζήσουμε υπό τή βασιλεία τής Νέας Θεωρίας για τήν όργάνωση τής κοινωνίας. 'Ως τότε, χώρος ελευθερίας τής άριστεροσύνης μένουν οι ταβέρνες και τά μπαράκια: εκεί τήν ξαμολάμε, τής φοράμε τά πασουμάκια τής δυσφορίας και τήν αφήνουμε νά τσαλαβουτάει στά ποτηράκια μας. Και χαζεύοντάς την, κουτσομπολεύουμε πρόσωπα, γκρινιάζουμε για τήν κατάσταση πού μας καταπίνει, μά δέν αναρωτιώμαστε για τόν τόπο όπου στεκόμαστε για νά βλέπουμε άπέναντί μας ανθρώπους και πράγματα. Γκρινιάζουμε σάν άριστεροί και δέν παίρνουμε στά σοβαρά πώς άριστερή γκρίνια χωρίς άριστερή σκέψη δέν ύπάρχει.

Οι άνθρωποι και τά πράγματα στο πανεπιστήμιο έχουν μερδευτεί σ' ένα κουδάρι πού τό αποκαλούμε «έκσυγχρονισμό» και «ευρωπαϊκό προσανατολισμό». Ένα κουδάρι όπου ο Νόμος τού κ. Σουφλιά ήρθε και κάθισε στά μαλακά, ανάμεσα σέ στημένες αϋλές και ομάδες, ένα κουδάρι από ευρωλιγούρικα, πατριωτικά και έθνικιστικά προτάγματα, όπου οί νομιμοφροσύνες επιδραβέονται μέ καραμέλες και σοκολάτες παρμένες από τά πακέτα ευρωπαϊκών και άλλων προγραμμάτων κι οί άπειθαρχίες τιμωρούνται μέ βασάνους και άκρωτηριασμούς.

Έκλογές στημένες πού εξαγοράζουν συνειδήσεις ή πού στέλνουν τούς άσεβείς στό ίκρίωμα. Σοβαροφάνεια πού εξωραίζει άγραμματοσύνη, βία και βλακεία. Η καθημερινότητα στά ΑΕΙ μειώνει τούς ανθρώπους και παράγει δυσφορίες. Δέν δυσφορούν μόνο οί άριστεροί. Δυστροπεί κάθε άνθρωπος πού σέβεται τόν έαυτό του και κρατά κάποιες άρχές στή ζωή και στό έπάγγελμά του. Μά ή ισορροπία επάνερχεται γαντζωμένη σέ άδράνεις και σέ βλέμματα πού στρέφονται πρός ό,τι θά μπορούσε νά συμπληρώσει τόν πενιχρό μισθό τού πανεπιστημιακού και νά τονώσει τήν εικόνα τού μικρού κι άπροστάτευτου έαυτού του. Μικρές μανοϋδρες, μικρές άρπαχτές, μικρές ύποχωρήσεις σέ άνωθεν πιέσεις· κι έτσι στήνονται άκολουθίες άνομολόγητων συνενωχών, πού βαπτίζονται «συναίνεση» και πού στηρίζουν τή μέγιστη ισορροπία στά ΑΕΙ. Οί άριστεροί πανεπιστημιακοί δρίσκουμε πάντοτε έναν καλό λόγο νά δικαιολογούμε τόν έαυτούλη μας γιά πράγματα πού άν τά 'κανε ό γείτονας μας θά τόν στέλναμε εις τό πύρ τό έξώτερον. Είμαστε λίγοι και ξεσπιτωμένοι, μάς λείπει ή θεωρία κι οί συνθήκες δέν εϋνοούν τήν οργάνωση τών ανθρώπων. Και μέ τέτοιες φιλολογίζουσες και καθησυχαστικές κλάφες, ό χορός καλά κρατεί.

Ας διαβάσουμε, όμως, άνάποδα τό αυτονόητο. Οί άνθρωποι δέν είναι άλλοι από έμάς τούς ίδιους κι ή οργάνωση τής Άριστεράς στό πανεπιστήμιο άφορά πρώτα και κύρια τή δέσμευση τού καθενός από μάς. Κι είναι ώρα ν' αφήσουμε κατά μέρος αυτό τό παραμύθι περί τής Θεωρίας πού μάς άφησε χρόνους και τήν όποια υποτίθεται ότι είχε κάποτε ή Άριστερά. Αναμφίβολα έχουν διαψευστεί παλιές δεβαιότητες κι έχουν χαλάσει στό μυαλό μας δρόμοι γνώριμων αυτοματισμών τής σκέψης. Ωστόσο, μένουν τόποι πού πάνω τους ύποστηρίζουμε όχι μόνο τίσ έρευνες και τίσ δουλειές μας, αλλά ακόμη και τήν καθημερινή μας ακαδημαϊκή πολυλογία ή και τή γκρίνια μας. Έχουμε εργαλεία γιά νά κατανοούμε τόν κόσμο και νά άποτιμούμε γεγονότα και γενόμενα. Φτάνει νά τά παίρνουμε στά σοβαρά και νά δοκιμάζουμε μέ συνέπεια τήν άντοχή τους.

Δέν έχουμε χάσει τούς όρους νά σκεφτόμαστε, νά μιλούμε και νά πράττουμε ως άριστεροί. Ως άριστεροί έχουμε λογοκρίνει τίσ άρχές μας. Τίσ έχουμε χάσει στίς τσέπες μας, κι όταν καμιά φορά ξεμυτίσουν στόν δημόσιο χώρο, κάνομε πώς δέν τίσ ξέρουμε. Τίσ άρχές πού μάς ξεβολεύουν πρέπει νά θυμηθούμε κι άς μήν άνησυχούμε γιά τό τέλος τού όρθου λόγου και τής θεωρίας. Τρώμε άπ' αυτά, μά μένει και μαγιά.

Δέν νομίζω πώς χρειάζεται κάθε φορά νά ανακαλύπτουμε τά αυτονόητα. Τί θά πει «ή Άριστερά δέν έχει άρχές»; Κατασκηνάζουμε μιά άναμική άφάιρση, τήν Άριστερά, και τήν ύποστασιοποιούμε γιά νά τής φορτώσουμε τίσ άμαρτίες τού κόσμου. Λάθη και άδυναμίες ανθρώπων παίρνουν ζωή στόν καθρέφτη και γυρίζουν πάνω μας σάν νά 'τανε λάθη και άδυναμίες μιάς άφηρημένης Άριστεράς, πού τή

δρίζουμε ή τή λυπόμαστε από άπόσταση. Σάν νά έπρεπε ή Άριστερά νά ύπάρχει χωρίς έμάς.

Καταφερόμαστε κατά τής Άριστεράς κομπάζοντας πώς μιλάμε τή γλώσσα τών πραγμάτων. Φοβάμαι πώς αυτή τή γλώσσα μιλάμε. Μόνο πού τή μεταφορά τήν παίρνουμε κατά γράμμα.

Επιδίωξη μας δέν μπορεί νά είναι ή συγκρότηση μιάς Άριστεράς πού άντί νά παραγάγει λόγο γιά τά πράγματα, νά μιλά τή γλώσσα πού τά πράγματα τής ύποβάλλουν. Αν τά πράγματα μπορούν νά μιλούν μέ τό δικό μας στόμα χωρίς νά νιώθουμε πώς προσβάλλουν τήν άριστεροσύνη μας, τότε, ως συνεπείς χρήστες τού όρθου λόγου —όπως από παράδοση άυτοχρίζονται οί άριστεροί—, θά πρέπει νά τραθήξουμε ως τήν άκρη τή συνέπεια τού λόγου τών πραγμάτων και νά χωθούμε στή βολή και τή ζεστασιά τής κάθε λογής όμοθυμίας πού θά έξασφάλιζε ήσυχία και παραγωγικότητα στά χωράφια τής πολιτικής, τής άρπαχτής ή τού πνεύματος.

Ας κατέβουμε, όμως, στά καθ' ήμάς, στό πανεπιστήμιο. Έδώ θά βρούμε τήν Άριστερά κλεισμένη έξω από τίσ σκαλωσιές πού έστησε γιά νά σταθούν οί άλλες και οί έκσυγχρονισμοί πού χώρεσαν κουτσά-στραβά στίς διατάξεις τού ν. 1268/82 και τών νομοθετημάτων πού άκολούθησαν. Κι ό,τι έγινε ως έδώ, καλώς καμωμένο. Τό κακό είναι πώς ενώ ή Άριστερά είναι έξω, οί άριστεροί πανεπιστημιακοί άνέθηκαν τίσ σκαλωσιές και θεώρησαν σπίτι τους ένα οικοδόμημα πού χτίστηκε μέ τό μεροκάματο. Και κάποιοι παίζουν τόν οικοδοεσπότη ύπογραφοντας παραχωρητήρια τών πολυθρόνων πού άντικατέστησαν τόν παραδοσιακό θεσμό τής καθηγητικής έδρας.

Δέν νομίζω πώς λείπουν από τήν Άριστερά οί ιδέες γιά τό πανεπιστήμιο. Η Άριστερά και οί ιδέες της λείπουν από τό πανεπιστήμιο. Ο λόγος της, δεμένος σέ αυτοματισμούς και άδράνεις, πνίγεται στά ρηγά νερά τού αυτονόητου. Και οί άνθρωποι θεωρούν πώς μπορούν νά παίρνουν τό όνομά του επί ματαιώ — χωρίς δηλαδή ή επίκληση τού άριστερου λόγου νά δημιουργεί συνέπειες και δεσμεύσεις. Έτσι, ό άριστερός λόγος γίνεται άλλοθι γιά τούς πραγματιστές μπαγαπόντηδες παλιούς μας συντρόφους, πού στριμώχονται ποιός θά πρωτοβάλει τήν ύπογραφή του στά προεκλογικά ή μετεκλογικά «μανιφέστα» ύποστήριξης κομμάτων, πρυτάνεων, προέδρων κ.λπ. Επιτέλους, είναι καιρός νά νιώσουμε πώς ή Άριστερά δέν κινδυνεύει από τό μερικό ή τό άνεπεξέργαστο τών θέσεών της γιά τά πανεπιστήμια. Η Άριστερά χάνει τήν άνάσα της γιατί οί άνθρωποι της συνήθησαν νά άνέχονται τή βολή στήν ύποκρισία και στίς καρέκλες.

Η Άριστερά δέν μπορεί νά ύπάρξει χωρίς άριστερούς. Κι οί άριστεροί, γιά νά ύπάρξουν, θά πρέπει νά ξαναστήσουν άρχές και νά τίσ ράψουν στό πετσί τους. Δέν μάς λείπουν οί μεγάλες θεωρίες. Αυτές σήμερα πουλιούνται μέ τό κιλό στό παζάρι. Δέν μάς λείπουν οί θέσεις γιά τό πανεπιστήμιο. Τό στοίχημα δέν είναι οί άποφάσεις τού ΣΥΝεδρίου και οί νέες θέσεις του γιά τήν παιδεία. Έχουμε παράδοση σ' αυτά τά πράγματα κι ό καιρός είναι μπροστά μας. Τό άλμα δέν μπορεί νά γίνει παρά μόνο στό ίδιο τό πανεπιστήμιο. Αν τολμήσουμε. Νά γίνουμε δυσάρεστοι. Νά δεσμευτούμε στά έλάχιστα. Νά τά βάλουμε μέ τή βολή μας και μέ τή βολή τών άλλων. Νά τά σπάσουμε μέ τό τέρας πού σπηθίσαμε, όνομάζοντάς το κανονικότητα και φυσική τάξη τών πραγμάτων. Νά βγάλουμε τήν άξιοπρέπεια μας στό παράθυρο νά δει τόν ήλιο και νά τήν άφήσουμε νά μάς παρασύρει.

Hic salta!

Ἡ «τελική λύση» δέν εἶναι μόνον μία

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Πενήντα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὶς μέρες μας, στὸν καιρὸ τῆς Κατοχῆς, στὰ δύσκολα χρόνια τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου, γνώρισε καὶ ἡ χώρα μας τὴν «ἐπιστημονικὴ» γενοκτονία τῶν Ἑβραίων, τὸ ἑλληνικὸ παράρτημα τῆς «τελικῆς λύσης». Ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1943 ὡς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1944, περίπου 60 μὲ 70 χιλιάδες Ἕλληνες Ἑβραῖοι στάλθηκαν στὰ στρατόπεδα τοῦ θανάτου — 55.000 ἀπὸ αὐτοὺς στὸ Ἄουσβιτς — ἀπ' ὅπου ἐλάχιστοι γύρισαν ζωντανοί. Ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη περίοδο, τὴν τόσο πλούσια σὲ θύματα, οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἐντυπωσιακοί, μεγαλύτεροι ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τῶν θυμάτων τῆς πείνας τοῦ 1941-1942 ἢ τῶν θυμάτων τῶν ἐκτελέσεων ἀντιποίνων τῶν ναζιστικῶν στρατευμάτων κατοχῆς. Στὴ χώρα μας, ὅμως, τιμοῦμε τὴ μνήμη αὐτῶν τῶν γεγονότων καὶ αὐτῶν τῶν νεκρῶν μὲ σαφῶς πιὸ διακριτικὸ τρόπο ἀπ' ὅ, τι συμβαίνει στὶς ἀντίστοιχες περιπτώσεις μὴ Ἑβραίων θυμάτων. Λίγα σύντομα λόγια τῶν πολιτικῶν ἀρκοῦν καὶ τὸ ὅλο πρόβλημα ἀφήνεται στὶς ἰσχνές πλέον ἑβραϊκές κοινότητες τῆς χώρας μας, μόνες στὴ μνήμη καὶ στὸν πόνο. Ἴσως ἐπειδὴ βαθιὰ μέσα στὴ σκέψη τῶν πολλῶν πρόκειται γιὰ μιὰ ξένη ὑπόθεση, παράρτημα ἐκείνης πού τὰ ἀμερικανικὰ σήριαλ παρουσιάζουν σὲ χιλιάδες ἐκδοχές γιὰ νὰ συντηρήσουν τὸ μῦθο τῆς ἑνοχῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἄσπιλης Ἀμερικῆς. Μῦθος πού μᾶς βολεῦει ἐμᾶς, οἱ ὅποιοι — ἐπίσημα καὶ δηλωμένα — ἀνήκουμε σὲ ἄσπιλη χώρα: «Οἱ Ἕλληνες ποτέ δέν ὑπῆρξαν ρατσιστές», δηλώνουν οἱ πολιτικοὶ μας κάθε ἀπόχρωσης. Χωρὶς αἰδῶ ἀνάμεσα σὲ δύο πογκρόμ «Ἀλβανῶν ὑπανθρώπων, ἐγκληματιῶν καὶ γύφτων».

Δέν ἔχουμε ἀσχοληθεῖ καθόλου σχεδόν μὲ τὰ ὅσα συνέβησαν τότε. Οἱ κρατούσες «ἐξηγήσεις» τοῦ φαινομένου φαίνονται περισσότερο ἀπὸ ἀπλοϊκές: εὐκόλες, μονιχαιστικές καὶ ἀσπρόμαυρες ἐκτιμήσεις τῶν καταναλωσιμῶν δημοσιογραφικῶν «ἐρευνῶν» ὀρίζουν τὶς εὐκόλες ἀπαντήσεις σ' αὐτὰ τὰ τερατώδη. Μιὰ παθολογικὴ στιγμή τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ παράνοια ἐνὸς ἀνθρώπου καὶ ἡ φευγαλέα παράκρουση ἐνὸς λαοῦ δρῶνται πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ὅσο καὶ παράλογη ἐξόντωση πέντε ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Γιὰ μᾶς ἐδῶ, φταίνει ἀπλῶς οἱ Γερμανοί. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές κυριαρχοῦν μόνες χωρὶς ἀντίπαλο. Ἀπὸ τὴ μιά τὶς ἔχει υἰοθετήσει ὁ μυθοπλαστὴς χώρος τῶν μέ-

σων μαζικῆς «ἐνημέρωσης». Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ σύγχρονη ἱστορία δέν εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὴ ὡς «ἐπιστημονικὴ κατεύθυνση». Ἀλλά καὶ νὰ ἦταν, πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἀντιδράσει ἡ ἀρχαιομανῆς ἱστοριογραφία μας ἀφιερωμένη καθὼς εἶναι στὴ συσσώρευση ἀσήμαντων «πηγῶν» ἔτσι, χωρὶς νόημα, ἀρχὴ καὶ τέλος. Σὲ ἄλλες χώρες ἀρχίζουν νὰ ὑποψιάζονται τὶς πάμπολλες πτυχές τῶν γεγονότων. Στὴ Γαλλία, παραδείγματός χάριν, ξέσπασε σκάνδαλο ὅταν ἱστορικοὶ ἀνακάλυψαν τὴν προθυμία τῶν τοπικῶν — γαλλικῶν — ἀρχῶν τοῦ Παρισιῦ νὰ εὐθυγραμμιστοῦν μὲ τὴν ἀντιεβραϊκὴ ἐκστρατεία τῶν ναζί.

Στὴ χώρα μας, τὴν ἀναμάρτητη, ποτέ δέν δόθηκε σημασία στὶς δηλώσεις τῶν λίγων Ἑβραίων πού γλίτωσαν ἀπὸ τὸ χαμό, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες — στὴ Θεσσαλονικὴ ἰδιαίτερα — οἱ ἑλληνικὲς ἀρχές καὶ πολλοὶ κάτοικοι δοθήσαν στὴν ἐκτόπιση τῶν Ἑβραίων. Κανεὶς δέν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ τεράστιο θέμα τῆς κατάληψης ἢ ἀρπαγῆς ἑβραϊκῶν περιουσιῶν ἀπὸ Ἕλληνες — ἀπὸ «εἰδικούς Ἕλληνες», οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων «ἀμείφθηκαν» μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ γιὰ «ὑπηρεσίες» πού πρόσφεραν στοὺς κατακτητές. Κανεὶς δέν ἐνοχλήθηκε ἀπὸ τὶς μεταπολεμικὲς διαδικασίες ἐπικύρωσης καὶ νομιμοποίησης τῶν καταλήψεων καὶ τῶν ἀρπαγῶν καὶ ἀπὸ τὸ τερατῶδες σκάνδαλο τῆς μὴ ἀπόδοσης — σὲ πολλές περιπτώσεις μὲ τὴ συμπαιγνία δικαστηρίων καὶ ἀρχῶν — τῶν ἀκίνητων περιουσιῶν — παρά τοὺς σχετικoὺς νόμους — στοὺς ἐλάχιστους Ἑβραίους πού γύρισαν στὶς ἑλληνικὲς πόλεις. Δέν θεωρήθηκε ἄξιο ἐπισήμανσης τὸ ὅτι ἡ «τελικὴ λύση» φαίνεται, ἀπὸ πολλές ἐνδείξεις, ὅτι εἶχε βαθιὲς ρίζες καὶ στὴν ἱστορία τῆς χώρας μας ὅπως καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία, καὶ ὅτι δέν ἦταν ἰδιόμορφη εὐρεσιτεχνία λίγων παρανοικῶν στὴ χιτλερική Γερμανία.

Στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων πού πενήντα χρόνια πρὶν ἐφυγαν γιὰ τὸ δραματικὸ τελευταῖο ταξίδι, στὸ ὄνομα τῆς μνήμης τῆς δικῆς μας πού εἶναι ἴσως τὸ μόνον μας ὄπλο ἀπέναντι στὴν ἀπειλή τῆς ἐπανάληψης τῶν ἐγκλημάτων, σταχυολογῶ λίγα κείμενα ἀπὸ μιὰ πλούσια γραμματεία πού πείθει γιὰ ἀντισημιτισμὸ στὶς ρίζες κιόλας τῆς ἐθνικῆς μας μορφοποίησης καὶ πλαταίνει στὸ χρόνο καὶ στὸ χωρὸ τὴν «τελικὴ λύση». Ἐτσι, γιὰ νὰ μὴν ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι «φταίνει μόνον οἱ Γερμανοί» καὶ μάλιστα οἱ πιὸ παράφρονες ἀπὸ αὐτοὺς.

1821, Ὀδησσός. Στὴν κηδεῖα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'

«(...) Μετὰ δὲ τρεῖς ἡμέρας μετεφέρθη τὸ πτώμα τοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν Ῥωσσοικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν γραικὴν καὶ ἐτάφη κατ' αἴτησιν τῶν Γραικῶν μὲ τὴν αὐτὴν πομπὴν καὶ παράταξιν. Κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν διέταξεν ἡ ἀστυνομία: "Πᾶν τὰ τῶν ἀνοικτῶν, ἔδραμεν ὁ ὄχλος εἰς τὴν χάθραν τῶν Ἑβραίων, διήρπασαν καὶ κατακερμάτισαν αὐτήν. Διεδόθη ψευδὴς φήμη

ἔθνος νὰ μὴν ἐμπορευθῆ τις ἀλλὰ νὰ συνέλθουν εἰς τὴν τελετὴν". Εἰς τὴν διάταξιν αὐτὴν δέν ὑπήκουσαν οἱ Ἑβραῖοι καὶ ὡς ἐκ τούτου προῆλθε μεγάλη ταραχὴ καὶ ἀνωμαλία. Διεργάγησαν πολλοὶ τραπεζίται ἀπὸ τὸν λαὸν ἔχοντες τὰ καταστήματα ὅτι ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι περιφρόνησαν τὸν Πατριάρχην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔδωσε προσταγὴ ἡ ἐξουσία πρὸς ἱκανο-

ποίησιν αὐτοῦ νά σκοτωθοῦν. Καί τήν ἄλλην ἡμέραν ἔφεραν ἀπό τὰς ἔξοχάς καί χωρία 30 ἀμάξας φορτωμένας σκοτωμένους καί πληγωμένους Ἑβραίους εἰς τήν πόλιν. Ἡ ἀστυνομία ἀφοῦ κατέπαισεν τήν ταραχήν, συνέλαβε 300 πρωταιτίους τῆς ταραχῆς καί διαρπαγῆς, Ρώσους καί Γραικοὺς καί τοὺς ἐφυλάκισεν. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι σύστησαν τριμελῆ ἐπιτροπὴν καί παρουσιάσθη αὐτῇ εἰς τὸν Νομάρχην μὲ κατάλογον διὰ 3 ἑκατομ. ρούβλια ζημία αἰτούσα ἀποζημίωσιν. Οἱ δὲ φυλακισμένοι, ἐν τὸς 30 ἡμερῶν ἐφυγον ἀπὸ τὴν φυλακίαν, τῆς πύλης οὐσῆς ἀνοι-

κτῆς καί τοῦ σκοποῦ ἀδιαφοροῦντος. Ἡ ἐπιτροπὴ μαθοῦσα τοῦτο, ἔδραμε εἰς τὸν Νομάρχην καί ἔκαμε τὰς παρατηρήσεις τῆς καί διεμαρτυρήθη εἰπούσα ὅτι δὲν ἐκτελοῦνται οἱ Νόμοι. Ὁ δὲ Γκράφ Λανξερὸν τῆς ἀπάντησε: "Ναί, τὸ βλέπω καί ἐγὼ ὅτι οἱ Νόμοι καταπατοῦνται διότι σεῖς οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ ἐθελουκακίαν σας δὲν ὑπακούσατε τὴν Ἀστυνομικὴν διάταξιν τὴν ἡμέραν τῆς τελετῆς τοῦ Πατριάρχου. Ἀλεδουζάν", τοὺς εἶπε, καί μὲ τοῦτο τελείωσε ἡ σκηνὴ".

1821. Στὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἀπολογία Φωτάκου γιὰ τὴ σφαγὴ τῶν Ἑβραίων

«Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Τριπολιτσᾶς καί αὐτοὶ ἐχάθησαν μαζί μὲ τοὺς Τούρκους, καί ἐθανατώθησαν μὲ περισσώτερον ἐχθρότητα, διότι οἱ Ἕλληνες ἀπεστρέφοντο αὐτὸ τὸ ἔθνος ἐκ πατρικῆς παράδοσεως διὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καί διὰ τὰς νεωστὶ γενομένας ὑπ' αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὕβρεις εἰς Κωνσταντινούπολιν, καί ἰδίως διὰ τὸν ἐμπαιγμὸν, τὸν ὁποῖον ἔκαμαν εἰς τὸ πτώμα τοῦ ἀπαγχονισθέντος Πατριάρχου Γρηγορίου, καί δι' ἄλλα ἀκόμα κακά, τὰ ὁποῖα ἄλλοῦ ἐπραξάν. Εἰς τὴν Κορώνην ἔκαμαν μυρίας κακώσεις κατὰ τοῦ ἐκεῖ ἀρχιερέως καί τοῦ διακόνου του, καί ἀφοῦ καί τοὺς δύο ἐφόνευσαν, ἔρριψαν ἔπειτα τοὺς νεκροὺς τῶν ἔξω τοῦ φρουρίου ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τείχους, καί μὲ πολλὴν καταφρόνησιν καί ἐμπαιγμὸν ἔλεγον εἰς τοὺς ἔξωθεν πολιορκητὰς Ἕλληνας νά πάρουν

κρέας, ἂν ἔχουν ἀνάγκην. Εἰς δὲ τὸ Ναύπλιον πάλιν οἱ ἐκεῖ Ἑβραῖοι σκληρῶς ἐδασάνισαν τὸν πληρωθέντα καί αἰχμαλωτισθέντα ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀξιωματικὸν Ἀναγνώστην Κεληπρῆν. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ Ἑβραῖοι, ἀσυμβίβαστοι πρὸς τοὺς χριστιανούς. Καί ὁμως, ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτά, τὴν οἰκογένειαν τοῦ Χανάμ, πλουσίου Ἑβραίου, καί καλοῦ καί ἀγαθοῦ δὲν τὴν ἔδλαψαν, ἀλλὰ τὴν ἔβγαλαν ἔξω τῆς πόλεως τὴν προηγουμένην τῆς ἐφόδου ἡμέραν διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Ἀναγνώστη Ζαφειροπούλου, φίλου τοῦ Κολοκοτρώνη, καί διὰ τὴν ἔξοδον ταύτην καί ἐγὼ συνετέλεσα. Ἐνα δὲ ἄλλον Ἰουδαῖον, Λεθὴ ὀνομαζόμενον, πλούσιον ἐπίσης καί καλὸν ἄνθρωπον, ἔσωσε ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ τὴν ἐφοδον»³.

1821. Στὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς. Σωτηρία «πλουσίων καί ἀγαθῶν» Ἑβραίων

«Εἶδα ἓναν Ἑβραῖο, κάτοχο μιᾶς πολὺ μεγάλης περιουσίας, τραπεζίτη τοῦ βεζίρη, στόν ὁποῖο εἶχαν παραχωρήσει, γι' αὐτὴν τὴν ιδιότητα, τὸ δικαίωμα νά ὄπλοφορεῖ, νά φθάνει στὴ σκηνὴ τοῦ Κολοκοτρώνη, γιὰ νά ἐξαγοράσει τὴν ζωὴν τὴν δικήν του καί τῶν παιδιῶν του. Ἡ ζώνη του ἦταν γεμάτη ἀπὸ ἓνα ἐγχειρίδιο καί ἀπὸ πιστόλια πού λαμπακοποῦσαν ἀπὸ τὸ χρυ-

σάφι καί τίς πολύτιμες πέτρες. "Ἑβραῖος καί ἀρματωμένος", τοῦ εἶπε στὴν ἀρχὴ ὁ Κολοκοτρώνης, "εἶναι πράγμα ἀσυμβίβαστο", καί ἀφοῦ τὸν ξεγύμνωσαν ἀπ' αὐτά, ἄρχισαν νά συζητοῦν μαζί του. Τοῦ ὑποσχέθηκε τὴν ζωὴν τὴν δικήν του καί τῆς οἰκογενείας του γιὰ 400.000 πιάστρα»⁴.

Ἴσως ἢ «τελικὴ λύση» νά μὴν εἶναι μόνο μία...

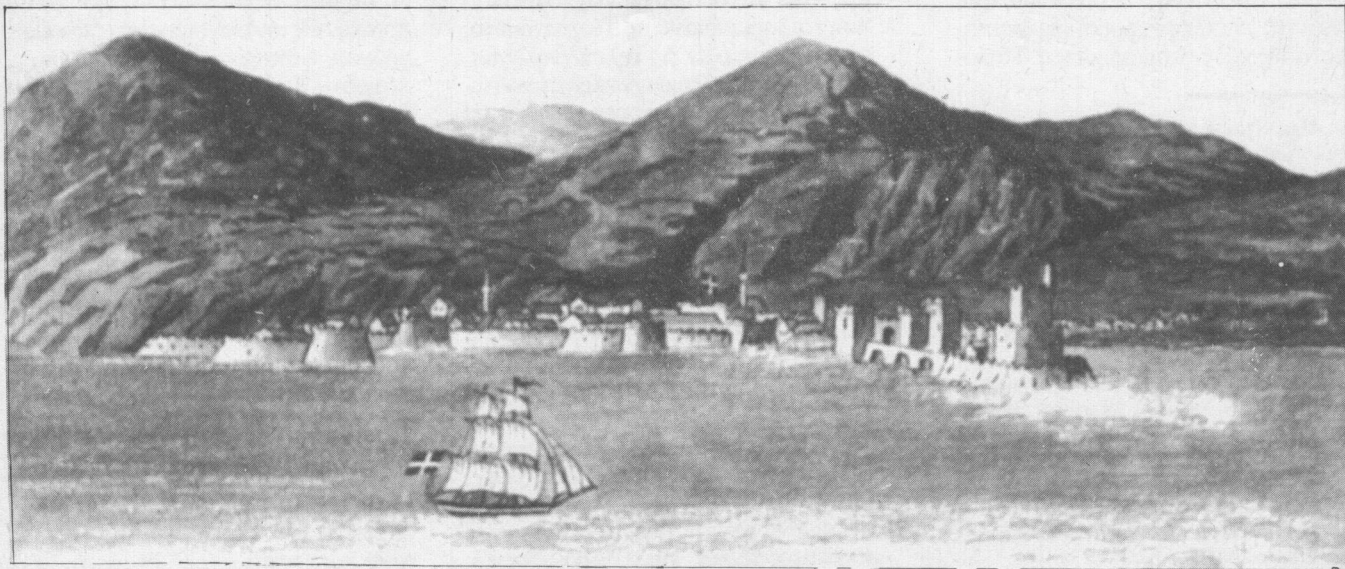
1. Πρὸβλ. σχετικὰ Rae Daken, *The jews of Ioannina*, Cadmus Press, Philadelphia, Pens 1990, σ. 47 κ.ἑ. Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The experiance of occupation*, Yale University Press, New Haven & London 1993, σ. 242 κ.ἑ.

2. Κάρπος Παπαδόπουλος, Ἀπάνθισμα τοῦ ἱστορικοῦ ἀγῶνος τῶν

Ἑλλήνων, Ἀθήνα, χ.χ. σ. 50-51.

3. Φωτάκος, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. 1, Ἀθήνα 1899, σ. 252.

4. M. Raybaud, *Mémoires sur la Grèce*, Paris 1824, σ. 467.

Globe Hebdo: 'Αφού διαβάσει κανείς τό διβλίό σας, 'Η τέχνη του κινητήρα, άναρωτιέται: Τά ΜΜΕ πληροφοροϋν ή άποπληροφοροϋν;

Πώλ Βιρίλιο: Νομίζω ότι ή άπάντησή μου μπορεί νά εξηγήσει τόν τίτλο του διβλίου μου. 'Υπήρξαν τέσσερα είδη κινητήρων στην ίστορία: ό κινητήρας άτμοϋ, ό κινητήρας έσωτερικής καύσεως και ό ηλεκτρικός. Καθένας άπ' αυτούς τούς κινητήρες τροποποίησε τή σχέση του άνθρώπου προς τήν παραγωγή και τελικά τή σχέση προς τόν κόσμο. 'Όμως, ό τέταρτος κινητήρας είναι αυτός τής «λογικής συνεπαγωγής», ό κινητήρας του ηλεκτρονικού ήπολογιστή, ό κινητήρας τής πληροφορικής. Στή δεκαετία του '60 ό 'Αϊνστάϊν ανήγγειλε τρεις βόμβες: τήν άτομική, τή βόμβα τής πληροφορικής και τή δημογραφική. 'Όστόσο, ή πρώτη και ή δεύτερη γεννήθηκαν συγχρόνως: σέ δυό έρευνητικά εργαστήρια, στό Λός 'Αλάμος των ΗΠΑ ή άτομική και στό Μπλέντλεϋ Πάρκ τής Μεγάλης Βρετανίας ή βόμβα τής πληροφορικής. Για νά καταπολεμηθεί ό ναζισμός, ό ολοκληρωτισμός, παρήγαγαν τότε δυό ολοκληρωτικές μηχανές: τήν άτομική βόμβα και τή βόμβα τής πληροφορικής. Γύρω άπό τόν 'Άλαν Τούρινγκ¹ στό Μπλέντλεϋ Πάρκ έφηϋραν αυτό που θά γινόταν ό ηλεκτρονικός ήπολογιστής: κατασκεύασαν έναν ήπολογιστή-κολοσσό για νά μπορούν νά άποκρυπτογραφοϋν τά μηνύματα τής Βέρμαχτ. Οί δυό βόμβες πορεύτηκαν ή μιá δίπλα στην άλλη. 'Η άτομική βόμβα έξερράγη στή Χιροσίμα, ή άλλη έκρήγνυται τώρα. Ξεσπάει μέσα στην κοινωνία άπό τή στιγμή που δέν τίθεται πλέον ζήτημα έπεξεργασίας μόνον των δεδομένων (γνωρίζουμε ότι ή πληροφορική τής διαχείρισης άπαιτήσε τή δημιουργία τής 'Επιτροπής Πληροφορικής και 'Ελευθερίας). 'Αλλά τώρα πρόκειται για τήν πληροφορική τής άναπαράστασης και του όμοιώματος. Τά πο-

1. Alan Turing, Βρετανός μαθηματικός (1912-1954), με πληθώρα έργων μαθηματικής λογικής. 'Επεξεργάστηκε τό μοντέλο των μηχανών ήπολογισμού.

* 'Ο Paul Virilio είναι φιλόσοφος, πολεοδόμος και ειδικός επί θεμάτων στρατηγικής. Τά σπουδαιότερα έργα του:
— *Vitesse et politique* [Ταχύτητα και πολιτική], έκδ. Galilée, 1977.
— *Espace critique - Essais sur l'urbanisme et les nouvelles technologies* [Κριτικός χώρος. Πραγματεία για τήν πολεοδομία και τς νέες τεχνολογίες], έκδ. Christian Bourgeois, 1984.
— *L'Horizon negatif* ['Ο άρνητικός όρίζοντας], έκδ. Galilée, 1985.
— *L'art du moteur* [Η τέχνη του κινητήρα], έκδ. Galilée, 1993.

Μίντια ή βόμβα τρίτου τύπου

Γιά νά καταπολεμηθεϊ ό ναζισμός, ό ολοκληρωτισμός φτιάχτηκαν δυό ολοκληρωτικές μηχανές: ή άτομική βόμβα και ή βόμβα τής πληροφορικής...

Είσερχόμαστε σέ μιá εποχή διακυβέρνησης των κοινωνικών συμπεριφορών, σέ μιá εποχή κοινωνικής κυβερνητικής εξίσου επικίνδυνης μέ τόν κοινωνικό δαρβινισμό.

συνέντευξη μέ τόν Πώλ Βιρίλιο

λυμίντια είναι ή βόμβα τής πληροφορικής έφαρμοσμένη στην άναπαράσταση του κόσμου, στον ήχο, στις εικόνες, στις πιό έτερόκλητες στιγμιαίες πράξεις.

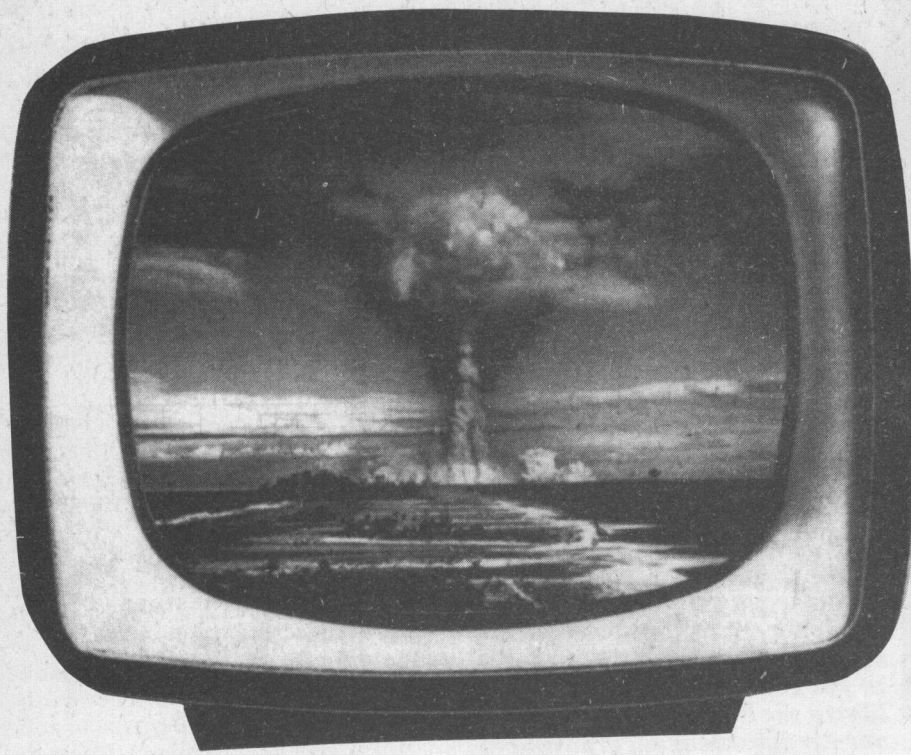
Γ.Η.: Μιλώντας για τά μίντια χρησιμοποιείτε μιá γλώσσα συγγενική μ' εκείνη των θεωρητικών του πολέμου και των έπιτελικών, μιá γλώσσα, θά λεγε κανείς, σχεδόν πολεμική.

Π. Βιρίλιο: Βεβαίως, διότι οί τεχνικές αυτές γεννήθηκαν άπό τόν ολοκληρωτικό πόλεμο. 'Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν μιá ολοκληρωτική κινητοποίηση και μηχανοκίνηση. Τό φαινόμενο, σέ συνδυασμό μέ τς τηλετεχνολογίες, προκάλεσε τήν ολοκληρωτική επικράτηση τής επικοινωνιακής τεχνολογίας. 'Η πληροφορική είναι καρπός ενός ολοκληρωτικού πολέμου: για τήν άντιπαράθεση στον ολοκληρωτισμό (στον ναζισμό και έν συνέχεια στον σταλινισμό) χρειάστηκε ή έφευρεση δυό ολοκληρωτικών συστημάτων, τό ένα ενεργειακό, δηλαδή ή άτομική βόμβα, και τό άλλο πληροφοριακό μέσα άπό τήν άποκρυπτογράφηση των στρατιωτικών πληροφοριών και τήν ανάπτυξη τής πληροφορικής μέσα στην κοινωνία. 'Υπενθυμίζω ότι τό πρώτο σύστημα ήπολογιστή σέ πραγματικό χρόνο, τό Wirl Winde, έφαρμόστηκε άπό τούς 'Αμερικανούς για τς ανάγκες τής άμερικανικής πολεμικής άεροπορίας. Προειδοποιούσε για

τό ένδεχόμενο τής διείσδυσης σοβιετικών πυραύλων ή βομβαρδιστικών πάνω άπό τς ΗΠΑ. 'Ηταν τό σύστημα SAGE. 'Ο ήπολογιστής γεννιέται άπό τόν ολοκληρωτικό πόλεμο, όπως ή άτομική βόμβα γεννιέται άπό τήν άντίθεση στον Χίτλερ. Παρά ταύτα, ξεχνάμε αυτή τήν άπολύτως στρατιωτική διάσταση του ήπολογιστή.

Γ.Η.: 'Ο χρόνος τής πολεμικής συνεπιφέρει μιá νέα λογική των μέσων επικοινωνίας;

Π. Βιρίλιο: Νομίζω ότι τά πολυμίντια προκαλούν τήν έλευση ενός παγκόσμιου χρόνου, ή διαφορετικά τόν πραγματικό χρόνο. Τό *live coverage* (ζωντανή κάλυψη) είναι ή έλευση ενός ενιαίου χρόνου. Μέχρι τώρα υπήρχε ένας κοσμικός χρόνος, ένας χρόνος οικουμενικός, κι ένας τοπικός χρόνος. 'Όστόσο, οί live τεχνολογίες προκαλούν τήν εμφάνιση ενός παγκόσμιου χρόνου που επιβάλλεται στην όργάνωση του κόσμου, τόσο στο στρατιωτικό επίπεδο μέ τς στρατηγικές άπαντήσεις σέ πραγματικό χρόνο, όσο και στο οικονομικό επίπεδο ή στο πολιτικό. Τό πρόβλημα που τίθεται στο έξισ είναι ότι όλες οί έξουσίες διακυβένονται μέσα σ' αυτόν τόν παγκόσμιο χρόνο. Νά δώσω ένα παράδειγμα: ό στρατηγός τής άεροπορίας Chassin έλεγε τή δεκαετία του '60 και '70: «Οί στρατιωτικοί ποτέ δέν έλαβαν ήπόψη τους ότι

ή Γη είναι στρογγυλή». Άλλά από τή στιγμή πού θά πάροουμε ύπόψη τή σφαιρικότητα τής Γής, αυτό σημαίνει ότι αναφερόμαστε σ' έναν παγκόσμιο χρόνο πού δέν έχει πλέον νά κάνει μέ τήν έναλλαγή ήμέρας και νύχτας, μέ τήν έναλλαγή τών μεσημβρινών τής ώρας κ.λπ. Αναφερόμαστε σ' έναν χρόνο πού είναι σέ θέση νά βραχυκυκλώσει τούς τοπικούς χρόνους. Έκτοτε, θά εφαρμοστεί αυτό πού φοδόταν ό Νόμπερ Βίνερ², ένας από τούς προφήτες, μαζί μέ τόν Κλώντ Σανόν³, τής θεωρίας τής πληροφορίας, μιάς κοινωνικής κυβερνητικής δηλαδή, μιάς παγκόσμιας ρύθμισης τής άνθρωπότητας μέσω τών μίντια. Δέν πρόκειται πλέον μόνο γιά τήν τηλεόραση, τό ραδιόφωνο και τόν Τύπο: πρόκειται γιά ένα ολοκληρωτικό σύστημα πληροφορίας και δράσης σέ πραγματικό χρόνο.

Γ.Η.: Είναι μιά καλή ή μιά κακή είδηση αυτή;

Π. Βιρόλιο: Κατ' αρχήν είναι κακή είδηση· διότι αυτό πού θά επικοινωνήσουμε θά είναι «κυβερνητικό» και θεωρώ σημαντικό νά υπενθυμίσω ότι ή λέ-

ξη «κυβερνητικό» προέρχεται από τό «κυβερνώ», «διευθύνω». Θά δώσω ένα παράδειγμα, δανεισμένο από τόν φιλόσοφο Άλαιν. «Δέν επικοινωνεί κανείς παρά μέ εκείνο πού είναι σαφές». Είναι σαφές, παραδείγματος χάριν, νά ρωτήσεις κάποιον: «Είναι γαλανός ό ούρανός;» Είναι υποχρεωμένος ν' απαντήσει: «Ναί, ό ούρανός είναι γαλανός». Άλλ' αυτό δέν είναι επικοινωνία, παρά έξαναγκασμένη απάντηση. Πράγματι, δέν επικοινωνεί κανείς παρά μέ ό,τι είναι σαφές, επικοινωνείν σημαίνει επιτάσσειν. Και υπενθυμίζω τή φράση του Ναπολέοντα: «Νά επιτάσσεις σημαίνει νά μιλάς στά μάτια του άλλου». Άρα, ή κυβερνητική είναι τό *feed-back*, ή ανάδραση, ό έξαναγκασμός σέ μιά συμπεριφορά άντανακλαστική. Μέσα από τίς *live*, τίς «ζωντανές» πληροφορίες, βρισκόμαστε σέ μιά κατάσταση κοινωνικής ανάδρασης, δηλαδή υποβολής τών άκροατών, τών τηλεθεατών, όλων όσοι συμμετέχουν σ' αυτόν τόν παγκόσμιο χρόνο. Στην πραγματικότητα δέν επικοινωνούμε αλλά επιτάσσουμε. Όλ' αυτά πραγματοποιούνται μέ τήν άνάδυση τών μελλοντικών παγκόσμιων δικτύων, μέσω του Time-Warner, ή του TNT, μέ τόν Τέντ Τέρνερ ή τόν Ρόμπερτ Μέροντοχ, κ.λπ. Είσερχομαστε σέ μιά εποχή έφικτης κυβερνητικής τών κοινωνικών συμπεριφορών, μιάς κοινωνικής κυβερνητικής, έξίσου επικίνδυνης τελικά μέ τόν κοινωνικό δαρβινισμό. Η

άντίδραση είναι ένα φαινόμενο κυβερνητικής.

Γ.Η.: Γιά πρώτη φορά ζούμε σέ μιά εποχή πού θά μπορούσαμε νά τήν ονομάσουμε εποχή παγκοσμιοποίησης (μέσω επικοινωνιακής τεχνολογίας). Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ό πραγματικός παγκόσμιος πόλεμος μόνο τώρα είναι ουσιαστικά δυνατός;

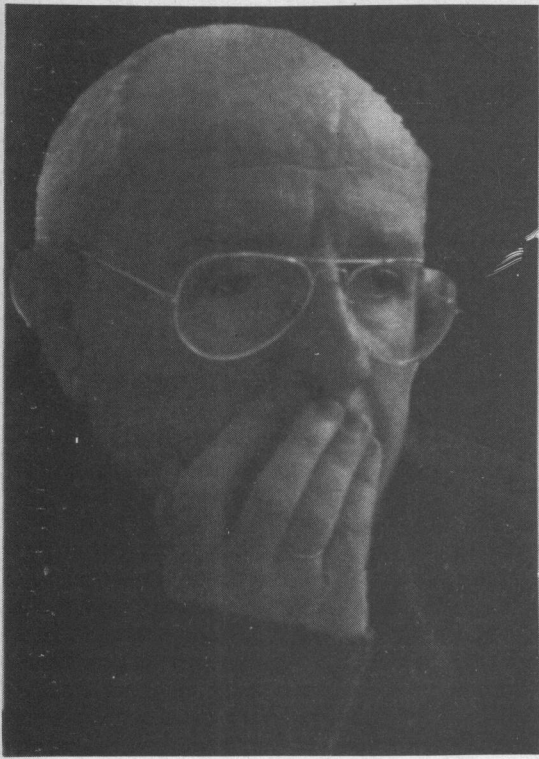
Π. Βιρόλιο: Πράγματι, πίσω άπ' αυτή τήν έκδιωμηχάνιση τής πληροφορίας, πίσω άπ' αυτήν τή «πληροφοριακή δόμδα» παίζεται ή τύχη τής πραγματικότητας. Η μεγάλη άπειλή είναι ή ήττα τών γεγονότων. Εκείνο πού μετράει στό έξής είναι ή επικοινωνία, κι όχι πιά τό γεγονός. Τό γεγονός κυριαρχείται από τήν άναπαράστασή του, τή σκηνοθεσία του. Η εικόνα έχει μεγαλύτερη σημασία από τό πράγμα τό όποιο εικονίζει. Πίσω άπ' αυτές τίς τεχνολογίες, πού γεννήθηκαν από τόν ολοκληρωτικό πόλεμο, ύπάρχει μιά άρνηση τής πραγματικότητας, μιά άποπραγμάτωση. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά πούμε ότι ό Χίτλερ έξαιτίας αυτών τών δύο δομών, τής ατομικής και τής πληροφορικής, κατά κάποιο τρόπο, κέρδισε. Άντί γιά έναν ολοκληρωτισμό (του ναζισμού, πού νικήθηκε) ύπηρετούμαστε από δύο νέους: τήν πυρηνική άπειλή και τήν άπειλή τής πληροφορικής.

Γ.Η.: Θεωρείτε τό βιβλίο σας ως είδος μανιφέστου. Άλλωστε τό περιεχόμενό του πάει πολύ πέρα από μιά άπλή προειδοποίηση ενάντια στά μέσα μαζικής επικοινωνίας.

Π. Βιρόλιο: Τά ΜΜΕ άπειλούν τή γραφή τών γεγονότων. Κατά κάποιο τρόπο οί τεχνολογίες τής πληροφοριακής πλαισίωσης είναι τεχνολογίες πού πραγματεύονται τήν πραγματικότητα όπως τό συνθεσάιζερ ήχητικής πληροφορίας χειρίζεται τή μουσική! Όταν άκούμε τόν Πάμπλο Κάζαλς νά παίζει βιολοντέλο ή όταν άκούμε τό συνθεσάιζερ βλέπουμε καθαρά τή διαφορά. Όμως, όταν βλέπουμε μιά *live*, ζωντανή πληροφορία τύπου CNN, π.χ. στή διάρκεια του Πολέμου του Κόλπου, είναι άδύνατο νά τή συγκρίνουμε μέ τήν κατάσταση πού επικρατεί επί τόπου. Δέν αντιλαμβανόμαστε τή λησμονία τής πραγματικότητας· δέν βλέπουμε ποτέ τήν ήττα τών γεγονότων.

Γ.Η.: Μέχρι τώρα ή παρουσία τών μίντια στους πολέμους δέν ήταν ποτέ τόσο έμφανής. Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι άλλαξε άκόμη και ή έννοια του πολέμου έξαιτίας τής άνάμειξης τών μίντια;

2. Nobert Wiener, Άμερικανός επιστήμονας (1914-1964), ίδρυτής τής κυβερνητικής.
3. Claude Shannon, Άμερικανός μαθηματικός (1916), συγγραφέας τής μαθηματικής θεωρίας τής επικοινωνίας ή θεωρίας τής πληροφορίας (1949).

Π. Βιρίλιο: Οί Άμερικανοί, μετά τόν Πόλεμο τού Κόλπου, λένε ότι ό πόλεμος δέν διεξάγεται πλέον μέσα στόν κόσμο, αλλά μέσα στην πληροφοριόσφαιρα (infosphere). Ό πραγματικός χώρος τού άγώνα είναι ή σφαίρα τής γενικευμένης πληροφορίας σέ πραγματικό χρόνο. Ύπενθυμίζω ότι ό όρος τού πραγματικού χρόνου είναι κεφαλαιώδης. Διότι άν μία πληροφορία μεταδίδεται σέ διαφοροποιημένο χρόνο, δέν θά ήταν άποτελεσματικό μέσο έξουσίας. Η έξουσία είναι ή ταχύτητα τής πιό γρήγορης δράσης, μέ τήν έννοια ότι ή δράση και ή αντίδραση, πρακτικά, λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. Η κατάσταση έχει ως έξής: ή πραγματικότητα μετατοπίζεται από τή γεώσφαιρα στην πληροφοριόσφαιρα. Αυτό άληθεύει όχι μόνο μέ τόν πόλεμο αλλά επίσης και μέ τό οικονομικό σύστημα: οί χρηματιστικές συναλλαγές, τό μεγαμπάιτ-χρήμα (megabit-money) πραγματοποιούνται στό επίπεδο τής πληροφοριόσφαιρας! Τό νόμισμα δέν είναι πλέον ή σταθμισόμενη πραγματικότητα τού χρυσού ή τού άργύρου, ούτε καν τών τσέκ, αλλά οί ηλεκτρονικές άθήσεις και τά άτομα πού παίζουν μ' αυτές τίσ άθήσεις. Όπως τό λέει ό Φρανσουά Ρασλίν στό βιβλίό του *Que l'argent soit*, από τό χρήμα τριών διαστάσεων, δηλαδή τό άντικείμενο-νόμισμα, περάσαμε στό χαρτονόμισμα και στό τσέκ, μέ δύο διαστάσεις αυτά, και τέλος σέ ένα νόμισμα μέ μηδέν διαστάσεις: τήν ηλεκτρονική άθήση. Αυτό είναι ή «πληροφοριόσφαιρα». Τό ίδιο

ισχύει και στό στρατηγικό επίπεδο. Στο οικονομικό επίπεδο, αυτό φαίνεται καθαρά μέ τό programm-trading αυτόματης προσφοράς. Είδαμε τά άποτελέσματά του τό 1987 και τό 1993 μέ τό Διεθνές Νομισματικό Σύστημα.

Τά ίδια ισχύουν και μέ τό κοινωνικό σύστημα: ή άυτοματοποίηση πετάει τούς ανθρώπους στό δρόμο, αυξάνει τήν άνεργία. Η πληροφορική καταργεί μαζικά τούς ανθρώπους από τήν παραγωγή, κι αυτό έπ' άπειρον... Φτιάχνεται έτσι ένα σύστημα καταστροφικό. Όπως ή βιοπολιτική υποβίβαζε τίσ φυλές, έτσι ή τηλεπολιτική καταργεί τόν όποιοδήποτε ύπέρ τής μηχανής και τής ρομποτικής.

Γ.Η.: *Υπήρξε μία συνάντηση ανάμεσα στό σύγχρονο πολεμικό φαινόμενο, τήν τρομοκρατία, κι αυτή τή νέα οικονομία τής πληροφοριακής δόμης πού επικαλεϊσθε. Όταν έξερράγη μία βόμβα στό Γουόρλντ Τρέιντ Σέντερ τής Νέας Υόρκης, ένεργεια πού τήν προκάλεσε μία μεμονωμένη τρομοκρατική πράξη, άπειλήθηκε όλόκληρο τό παγκόσμιο χρηματιστικό σύστημα...*

Π. Βιρίλιο: Άν έξετάσουμε αυτό τό τελευταίο γεγονός θά διαπιστώσουμε ότι είναι σημάδι έξίσου σημαντικό μέ τό βομβαρδισμό τής Χιροσίμα, τό 1945. Η άτομική βόμβα, έλεγε ό Άινστάιν, ήταν ή πρώτη βόμβα: δηλαδή ή άρχή μιάς ριζικής άλλαγής τής φύσης τού πολέμου. Όμως, οί μοριακές βόμβες τών τρομοκρατών, πού θέλησαν νά τινάξουν στόν άέρα όχι μόνο τό Γουόρλντ Τρέιντ Σέντερ (WTC) αλλά και τό Σίτυ στό Λονδίνο, είναι έξίσου σημαντικές μέ τή βόμβα τής Χιροσίμα, μέ μόνη διαφορά ότι αυτή τή φορά πρόκειται για μία προσάθεια καταστροφής τής πληροφοριακής βόμβας! Επιτίθενται έναντίον τής πηγής τού νέου πλούτου, πού άντιπροσωπεύει τό WTC ή τό Σίτυ στό Λονδίνο, οί χώροι στους όποιους γίνεται ή διαχείριση τής παγκόσμιας οικονομικής ισχύος. Πρόκειται για μία άπόπειρα νέου τύπου. Είναι μία άπόπειρα πού δείχνει τή σπουδαιότητα ενός είδους τρομοκρατίας πού δέν διατάζει νά επιτεθεί έναντίον τού ίδιου τού κέντρου τής πληροφοριακής έξουσίας, τής έξουσίας τής κοσμοοικονομίας. Δέν πρόκειται πλέον για κάποιο άυτοκίνητο πού εκρήγνυται στό δρόμο, στή Βυρηττό ή άλλου, αλλά για τήν άμφισβήτηση αυτής τής ίδιας τής κοσμοοικονομίας, αυτού τού παγκόσμιου χρόνου, τής πληροφοριόσφαιρας πού κουβαλάει τόν πλούτο και επιτρέπει στην οικονομική δύναμη νά έγ-

καθίσταται σ' όλόκληρη τήν κλίμακα τής παγκόσμιας άυτοκρατορίας.

Γ.Η.: *Άς μιλήσουμε για τή συνάντηση πολέμου και μίντια. Χρησιμοποιώντας τή γλώσσα σας θά μπορούσαμε νά πούμε ότι τά ΜΜΕ γίνονται όπλο. Ένας δημοσιογράφος γίνεται στρατιώτης, ένας pigiste λειτουργεί ως έλεύθερος σκοπευτής, ένας ιδιοκτήτης έφημερίδας γίνεται πολιτικός άνδρας. Αυτό σάς φαίνεται άπειλητικό;*

Π. Βιρίλιο: Βεβαίως, διότι ή έξουσία άσκειται πάντοτε μέ τή μέγιστη δυνατή ταχύτητα. Όσοσο σήμερα, ή μέγιστη ταχύτητα δέν είναι πλέον εκείνη τού μαχητικού άεροπλάνου ούτε καν εκείνη τών πυραύλων ή τού ύπερηχητικού χώρου, αλλά εκείνη τής έπικοινωνίας σέ πραγματικό χρόνο, δηλαδή ή ταχύτητα τών ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων. Τό τρίτο στρατιωτικό συγκρότημα έγκαθίσταται. Τό πρώτο ήταν ένα συγκρότημα «στρατιωτικό-βιομηχανικό» πού, στόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, λανσάρησε ό στρατηγός Άϊζενχάουερ. Τό δεύτερο συγκρότημα, τό «στρατιωτικό-έπιστημονικό» είδε τό φώς στόν πόλεμο τού Βιετνάμ και στή συνέχεια μέ τόν «πόλεμο τών άστρων». Τό τρίτο συγκρότημα, τό «στρατιωτικό-πληροφοριακό», άρχίζει νά εγκαθίσταται μέ τό τέλος τού Ψυχρού Πολέμου και τήν κατάρρευση τού τείχους τού Βερολίνου. Στο έξής ή στρατιωτικοπολιτική έξουσία οργανώνεται στόν παγκόσμιο χρόνο. Κατά κάποιο τρόπο, ό πόλεμος δέν διεξάγεται στή γεώσφαιρα, στή γεωγραφία, αλλά στην πληροφοριόσφαιρα. Ένα παράδειγμα: Σήμερα, για νά έχει κανείς τήν ύπεροχή σέ μία σύγκρουση πρέπει νά κυριαρχεί μέ τούς δορυφόρους, τήν άεροπορία και τά μίντια. Ό στρατηγός Σμίθ, ένας εκ τών συμβούλων τού CNN, έλεγε: «Η έπικοινωνιακή κάλυψη σέ μία σύγχρονη σύγκρουση είναι έξίσου σημαντική μέ τήν άεροπορική κάλυψη έν ώρα μάχης».

Γ.Η.: *Άρα, μήπως επιβάλλεται μία έπέμβαση στό μίντια; Μήπως πρέπει νά δημιουργήσουμε μία άλλη έννοια τής δημοσιογραφίας;*

Π. Βιρίλιο: Περισσότερο από ποτέ. Έχουμε άνάγκη από ύπερδημοσιογράφους πού θά ήταν σάν τόν Θουκυδίδη ή τόν Ηρόδοτο. Άτομα ικανά, χάρη στή γραφή τους, νά έρμηνεύουν ένα γεγονός. Αυτός ό ύπερδημοσιογράφος είναι ένα άτομο πού έπιστρέφει στή γραφή. Δηλαδή στην έρμηνεία τών γεγονότων. Δέν ικανοποιείται πιά μέ τό νά

έπικοινωνεί ό,τι είναι σαφές, καθώς θά έλεγε ό 'Αλαίν. 'Ο δημοσιογράφος έρμηνεύει όπωσ ό μουσικός. Ξέρουμε πολύ καλά ότι ή μουσική του Μπετόβεν ή του Μπάχ έξαρτάται από τήν έρμηνεία. Τό ίδιο και τά γεγονότα. 'Ο δημοσιογράφος έπικοινωνεί ό,τι δέν είναι σαφές, ό,τι άπαιτεί μίαν όρισμένη ύποκειμενικότητα. 'Ενας δημοσιογράφος δέν θά 'χει ποτέ διπλή γλώσσα, μία για τήν έπαγγελματική του ιδιότητα στόν δημόσιο χώρο, και μία δεύτερη, μέ ήσυχη τή συνείδηση για τή συνείδηση του στόν ιδιωτικό του χώρο. 'Αν έπικοινωνούμε μόνο ό,τι είναι σαφές δέν πληροφορούμε πλέον, αλλά διολισθαίνουμε στούς πλαταιασμούς.

Γ.Η.: Μήπως, όμως, έτσι κινδυνεύουμε ν' άπομακρυνθούμε από τήν κλασική άγγλοσαξωνική δημοσιογραφική άντικειμενικότητα;

Π. Βιρίλιο: Νομίζω, έντίμως, ότι στό έξής όφείλουμε ν' άνησυχούμε για τήν άγγλοσαξωνική έπιρροή στόν πολιτισμό μας. 'Επαναλαμβάνω: νομίζω ότι αυτό πού τέθηκε σέ έφαρμογή κατά τή δεκαετία του '40 γύρω από τόν 'Αλαν Τούρινγκ είναι μία άπόλυτη άπειλή. Δέν υπάρχει μόνον ή GATT και ή έισβολή τών τηλεοπτικών, άμερικανικών και άλλων, προγραμμάτων. 'Υπάρχει μία πιό θεμελιακή άπειλή, εκείνη τής κοινωνικής κυβερνητικής για τήν όποία μιλούσα ωρίτερα, τά συστήματα δηλαδή έπεξεργασίας τών πληροφοριών. Προσωπικά δέν δέχομαι τόν «συνθεσάιζερ τών γεγονότων». Είναι ένα ύποπτο άντικείμενο. Αυτό τό άντικείμενο γεννήθηκε, όπωσ έλεγα, για νά καταπολεμήσει τόν ολοκληρωτισμό. 'Αλλά για ν' άντικρουσθεί ή ναζιστική βιοπολιτική, οι 'Αγγλοσάξωνες άνακάλυψαν τήν τηλεπολιτική και τό έπραξαν για νά πολεμήσουν έναντίον του ναζισμού κι έναντίον όλων τών θανατηφόρων πρακτικών πού γέννησε ή Εύρώπη του Ιταλικού φασισμού και ναζισμού. Τώρα, όμως, είμαστε ύποχρεωμένοι νά συμβιώσουμε μ' αυτές τίσ δύο δόμβες: τήν άτομική δόμδα και τήν πληροφοριακή δόμδα. Τό ζήτημα δέν είναι ν' άρνηθεί κανείς τή συμβολή τής πληροφορικής στόν πολιτισμό μας, αλλά νά άγωνισθεί έναντίον τής πρωτοκαθεδρίας της, έναντίον του ίμπεριαλισμού της. Τά πολυμέτρια είναι μία μορφή αυτού του ίμπεριαλισμού, αυτού του τεχνολογικού ζηλωτισμού.

Γ.Η.: Κατηγορείτε έπίσης τούς 'Αγγλοσάξωνες ότι μετέτρεψαν τήν πληροφορία σέ έμπόρευμα...

Π. Βιρίλιο: Δέν πρόκειται νά κηρύξω τόν

πόλεμο στόν άγγλοσαξωνικό πολιτισμό! Λατρεύω τούς 'Αμερικανούς (άκόμη κι άν άνησυχώ για τήν 'Αμερική). Λέω ότι κάθε φορά πού έφευρίσκεται μία νέα τεχνολογία, έρχεται στό φώς και μία νέα άρνητικότητα, ένα ιδιότυπο άτύχημα. 'Όταν έφευρίσκεται ό σιδηρόδρομος έφευρίσκεται και ό έκτροχιασμός, όταν έφευρίσκεται τό άεροπλάνο έφευρίσκεται και ή συντριβή στό έδαφος, ό ήλεκτρισμός φέρνει μαζί του και τήν ήλεκτροπληξία κ.ο.κ. 'Όταν έφευρίσκεται ή πληροφορική έφευρίσκεται μία νέα άρνητικότητα. 'Αλλά άρνούμαστε αυτή τή νέα άρνητικότητα, γιατί είναι λιγότερο έμφανής, διότι δέν είναι τόσο έμφανής όσο τά συντρίμια του άεροπλάνου στό έδαφος ή ή ήλεκτροπληξία πού σκοτώνει άκαριαία ένα άτομο. Δέν ύπάρχουν καθαρά άντικείμενα, και κάθε νέο άντικείμενο διαθέτει τήν άρνητικότητά του. 'Όταν έφευρίσκεται τό πλοίο έφευρίσκεται συνάμα και τό άρνητικό του: τό ναύαγιο. Δέν πρόκειται για ψεύδος αλλά για κάτι τό άρνητικό. 'Όστόσο, ύπάρχει ένα ιδιότυπο άτύχημα τής κυβερνητικής πού τό κατήγγειλαν δύο άνδρες: ό Νόμπερ Βίνερ, αυτός δηλαδή πού έθεσε σέ έφαρμογή τήν πρώτη κυβερνητική, και ό Γιόζεφ Βάιζενμπάουμ, ειδικός τής τεχνητής ευφύιας. Καί οι δύο, ό Νόμπερ Βίνερ τό 1948 και ό Βάιζενμπάουμ τή δεκαετία του '80, έπέστησαν τήν προσοχή για τό παραλήρημα του έργαλειακού λόγου. Δέν κάνω τίποτε παραπάνω παρά νά παίρνω τή σκιά τών άνησυχιών τους.

Γ.Η.: Ποιό θά ήταν λοιπόν τό άρνητικό αυτής τής υπερπληροφόρησης;

Π. Βιρίλιο: Καλή ή έρώτηση για μία δεινή άπάντηση. Τό αντίθετο, τό άρνητικό αυτής τής υπερπληροφόρησης, είναι μία σύγχυση, ένα πνίξιμο μέσα στα γεγονότα, μία ήττα τών γεγονότων. 'Ο κόσμος μας γίνεται κόσμος χωρίς άναφορές, ή υπερπληροφόρηση δημιουργεί έναν πύργο τής Βαβέλ. Μερικοί τό πληρώνουν ήδη πολύ άκριδιά...

Γ.Η.: Πώς θ' άποφύγουμε νά γίνουμε θύματα τής υπερπληροφόρησης; Έσείς ό ίδιος διαβάζετε πολύ έφημερίδες, βλέπετε πολύ τηλεόραση;

Π. Βιρίλιο: Βεβαίως. Είμαι μάλιστα έρασιτέχνης τής τηλετεχνολογίας. 'Ακριδιά, όμως, επειδή είμαι έραστής αυτής τής τέχνης άνησυχώ μέ τήν άρνητικότητά της. 'Όπως έλεγα, ό σιδηρόδρομος έφερε τό δυστύχημα του έκτροχιασμού, τήν άρνητικότητά του. 'Όπως έλεγα, ό σιδηρόδρομος έφερε τό δυστύχημα του έκτροχιασμού, τήν άρνητικότητά του. 'Εκείνη τήν έποχή ύπήρχαν δύο τύποι

**Περισσότερο από ποτέ
έχουμε
άνάγκη από
ύπερδημοσιογράφους,
σάν τόν 'Ηρόδοτο
και τόν Θουκυδίδη:
άτομα ικανά
νά έρμηνεύουν
τά γεγονότα,
άτομα ικανά νά
γράφουν...**

μηχανικών: εκείνοι πού έργάζονταν πάνω στην άτμομηχανή και τά βαγόνια και εκείνοι πού έργάζονταν ως αρχιτέκτονες, μηχανικοί τών γεφυρών και τών όδοστρωμάτων, πού έφτιαχαν τίσ σιδηροτροχιές και τούς σταθμούς. Μέ τήν επανάσταση τών μεταφορών δημιουργήθηκε ένας νέος τύπος μηχανικού: ό μηχανικός κινήσεως. Δηλαδή εκείνος πού άντιμετώπιζε τή σιδηροδρομική καταστροφή. Τό 1880 συναντήθηκαν στίς Βρυξέλλες και έθεσαν σέ έφαρμογή ένα σύστημα άποτροπής τών έκτροχιασμών: τό σύστημα-μπλόκ (αυτό άκριδιά πού έπιτρέπει και σήμερα στα τρένα μεγάλης ταχύτητας —TGV— νά μήν έκτροχιάζονται). Μέ τήν επανάσταση τών μεταβιβάσεων και τής έπικοινωνίας πρέπει νά έφευρευθεί ένα σύστημα έπικοινωνίας, ένα σύστημα-μπλόκ πού θά απέτρεπε τίσ πληροφοριακές καταστροφές. 'Όχι για νά άπαγορευθεί ή πληροφορία αλλά για νά άποτραπεί ή άρνητικότητά της, όπωσ οι μηχανικοί τών σιδηροτροχιών απέτρεψαν τήν άρνητικότητα του έκτροχιασμού. Διότι σήμερα μέ τήν πληροφορική ύπάρχει γενικός έκτροχιασμός. Είναι σκανδαλώδες! 'Εκτροχιασμός στόν Πόλεμο του Κόλπου, έκτροχιασμός στην πρώην Γιουγκοσλαβία, έκτροχιασμός στην 'Αμερική, έκτροχιασμένα τά προάστια, έκτροχιασμός παντού, αλλά κανείς δέν άσχολεϊται μέ τόν έκτροχιασμό τής πληροφορικής, τής μετάδοσης τής πληροφορίας. 'Αποτέλεσμα: όδεύουμε πρός καταστάσεις άπολύτως άρνητικές. Προσοχή!

Η εικόνα του ρατσιστή, με τό «περιθωριακό» παρουσιαστικό και τίς εξαθλιωμένες συνθήκες ζωής, πλάσθηκε στην έναμμένη Γερμανία με περισσή φροντίδα και ιδιαίτερη επιτηδειότητα από τούς κάθε λογής κρατούντες — πολιτικούς και πνευματικούς — με τίς ελάχιστες εξαιρέσεις νά επιδεδαιώνουν τόν κανόνα, πρωτοστατούντων τών ΜΜΕ. Οί «συνήθεις ύποπτοι» και ίσως και πραγματικοί διεκπεραιωτές τών ρατσιστικών εκτρόπων, πού συλλαμβάνονταν και συλλαμβάνονται, είναι σχεδόν πάντα άνεργοι, άτομα προβληματικά, χωρίς «κοινωνικό περίγυρο», ό ζωτικός τους χώρος στοιχειοθετείται σχεδόν πάντα από ένα μικρό, ακατάστατο και κυρίως βρόμικο δωμάτιο, όπου άνευρίσκεται ή δέν άνευρίσκεται έντυπο ύλικό νεοναζιστικού περιεχομένου, ή συνεντευξιαζόμενη μητέρα τους —πατέρας συνήθως δέν υπάρχει— έχει σχεδόν πάντα ένα «άπλοϊκό» παρουσιαστικό και δέν χειρίζεται ποτέ μέ εύχέρεια τή γλώσσα, ενώ συνήθως έχουν εκτίσει κάποιες ποινές στη φυλακή.

Τό περιθώριο, στό όποιο τούς έχει άθήσει ή κοινωνία, άποκτά άπλως και τή φαιάς άποχρώσεως ρατσιστική βία. Οί πολιτικοί άγορεύουν έναντίον τους χρησιμοποιώντας τους ως άλλοθι να τήν θέσπιση ρατσιστικών νόμων, οί δικαστικοί τούς καταδικάζουν —συχνά μέ τό έλαφρυντικό του «προβληματικού» άτομου— οί κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι άλλα και οί ύπηρέτες του Τύπου επιχειρούν νά τούς «κατανοήσουν», ό φακός τής τηλεόρασης τούς άπαθανατίζει μέ όλη τους τή μιζέρια, οί θεατές επιρρίπτουν τό συλλογικό τους άνάθεμα συνεχίζοντας νά έξωτερικεύουν καθημερινά τόν δικό τους ρατσισμό, άποκλείοντας, περιφρονώντας, στίγματίζοντας τό «Άλλο», τό «Ξένο» μέσα στό νόμιμο πλαίσιο, χωρίς ν' ά λερώνουν τά χέρια τους.

Και άκόμη και οί ίδιοι οί ήγέτες τών άκροδεξιών κομμάτων άποστασιοποιούνται δημοσίως από αυτά τά «άποβράσματα», έξακολουθώντας νά εκφωνούν τούς λόγους πού άκριβώς εκτρέφουν τόν ρατσισμό, παρακολουθώντας ικανοποιημένοι και εκ του άσφαλους —γιατί τά «άποβράσματα» είναι εκείνα πού βγάζουν τό φίδι από τήν τρύπα— όχι μόνον τήν άνοδο τής έκλογικής τους δύναμης άλλα κυρίως τήν υιοθέτηση τής πολιτικής τους αντίληψης από τά παραδοσιακά κόμματα —έξαιτίας τής μετατροπής τους σε μαζικούς φορείς (βλ. στήση χριστιανοδημοκρατών, φιλελευθέρων άλλα και σοσιαλδημοκρατών στό ζήτημα τής παροχής άσύλου) όχι μόνον τήν άνοδο τής εκλογικής τους δύναμης άλλα κυρίως τήν υιοθέτηση τής πολιτικής αντίληψης από τά παραδοσιακά κόμματα—. Έτσι, τά προβλήματα τής οικονομικής και κοινωνικής κρίσης μετατρέπονται σε «προβλήματα μετανάστευσης» και «παροχής πολιτικού άσύλου», οί διεκδικήσεις τών εργαζομένων παραποιούνται, άποτυγ-

Ό μύθος του κακομοίρη ρατσιστή

της Λήδας Καζαντζάκη

χάνοντας στην ουσία τόν κύριο στόχο τους, τήν προάσπιση τών κοινωνικών τους κατακτήσεων από τόν ύπαρκτό έχθρο, τήν εργοδοσία, πού μεταλλάσσεται σε ύπεράσπιση συμφερόντων τά όποια άπειλει ό άνύπαρκτος «έχθρος», οί ξένοι.

Μέ στόχο τόν αντιπερισπασμό από τόν θεσμοθετημένο και καθημερινό ρατσισμό εγκαθιδρύεται μιá εικόνα στρεβλή ενός δεύτερου άποδιοπομπαίου τράγου (του «κακομοίρη» ρατσιστή), πού χρησιμοποιείται για τήν καταπολέμηση του πρώτου — του ξένου) κοινή συναινέσει τής πλειοψηφίας τών «πετυχημένων» δύο τρίτων, πού επιτρέπει τόν στιγματισμό του δεύτερου τριτου «των χαμένων» ως άποκλειστικού έκφραστή του ρατσισμού.

Έτσι τιτλοφορείται ένα μικρό φυλλάδιο πού εξέδωσε τό Ίνστιτούτο Έρευνας τής Γλώσσας και τής Κοινωνίας στό Ντουίσμπουργκ τής Δυτικής Γερμανίας. Έμπνευστές του είναι τέσσερις επιστήμονες (δύο παιδαγωγοί και δύο ψυχολόγοι ειδικευμένοι στην έρευνα τής νεολαίας, οί Γερμανοί Γιόζεφ Χέλντ, Χάνς Χόρν και Ρούντολφ Λάιπρεχτ και ό Έλληνας —άπό τή «δεύτερη γενιά» μεταναστών)— Άθανάσιος Μαυράκης.

Η έρευνα (άποτελούμενη από δύο αντιπροσωπευτικές δημοσκοπήσεις και έναν σημαντικό αριθμό ειδικών μελετών) μέ θέμα «Ό (πολιτικός) προσανατολισμός και ή ύπέρβαση τής πραγματικότητας νέων εργαζομένων» —μισθωτών στην περιοχή τής Βάδης Βυρτεμβέργης— άνήκει στην κατηγορία εκείνη τών μελετών πού σπάνια ξεπερνούν τά στενά όρια τών επιστημονικών έπετηρίδων και φυλλαδίων, ή και όταν τά υπερβαίνουν σπάνια τυγχάνουν τής άνάλογης

προσοχής. Όχι γιατί ή γλώσσα τους είναι στριφνή ή τό περιεχόμενό τους δυσνόητο, άλλα γιατί αντιτίθενται στην κυρίαρχη αντίληψη. Στην προκειμένη περίπτωση καταρρίπτουν τήν εύρύτερα διαδεδομένη προκατάληψη ότι νέοι «μή προνομιούχοι», μέ άδέβαιο επαγγελματικό μέλλον, ρέπουν περισσότερο πρós τά «δεξιά» απ' ό,τι νέοι μέ σίγουρο επαγγελματικό μέλλον και σταθερό κοινωνικό περιβάλλον.

Άς σημειωθεί εδώ ότι τό αντικείμενο τής έρευνας δέν είναι ό δεξιός έξτρεμισμός τής πολιτικά όργανωμένης στόν χώρο αυτό νεολαίας άλλα —μερικά δήματα πιο πίσω— τά εύρέως διαδεδομένα πρότυπα πολιτικών προσανατολισμών πού τοποθετούνται «δεξιά» και οί συνθήκες μέσα στις όποιες δημιουργούνται.

Η μεγάλη χρονική τής διάρκεια —άπό τό '84 έως τό '90— επιτρέπει άφ' ενός μέν στους έρευνητές νά παρακολουθήσουν τό φαινόμενο στην εξέλιξη του, άφ' έτέρου έγγυάται τήν έγκυρότητα τών πορισμάτων τής.

Η πρώτη αντιπροσωπευτική τοπική δημοσκόπηση τό '87, πού έγινε σε 543 νέους μαθητευόμενους στόν κλάδο τής μεταποίησης, ηλικίας 18-21 ετών και τών δύο φύλων, έδειξε πόσο μικρό ρόλο παίζουν στη διαμόρφωση του έλεύθερου χρόνου τών νέων οί εκδηλώσεις όργανωμένων φορέων, κομμάτων ή συνδικαλιστικών όργανώσεων. Τό 93% τών νέων δέν πηγαίνει ποτέ σε εκδηλώσεις κομμάτων, τό 87% δέν συμμετέχει σε εκδηλώσεις τών συνδικάτων.

Ένα άλλο συμπέρασμα πού προέκυψε, άποφασιστικής σημασίας για τόν περαιτέρω προβληματισμό, ήταν ή παντελής άπουσία διαφοροποίησης στις

ἀπαντήσεις νέων ένταγμένων και μή ένταγμένων σε συνδικαλιστικές οργανώσεις αναφορικά με την αντιμετώπιση του «ζητήματος των ξένων».

Αυτό σε συνάρτηση με την ένιςχυση του φαινομένου της κατανομής των νέων τά τρία χρόνια πού ακολούθησαν την πρώτη δημοσκόπηση ανάλογα με τις επαγγελματικές τους προοπτικές και του αυξανόμενου και κοινά αποδεκτού φόβου των συνδικαλιστικών φορέων μπροστά σε μία πιθανή ριζοσπαστικοποίηση του κατώτερου ενός τρίτου προς τά δεξιά — μέσα στην κοινωνία των δύο τρίτων — ώθησε στην εγκατάλειψη της μέχρι τουδε όμοιογενούς αντιμετώπισης των νέων. Ακολούθησε ό διαχωρισμός τους σε «προνομιούχους» (νέους μαθητευόμενους σε εϋήμερες επιχειρήσεις της μεταλλοβιομηχανίας — high-tech — με σχετικά ύψηλό μορφωτικό επίπεδο — τό 40% είχε άπολυτήριο γυμνασίου ή δίπλωμα ΤΕΙ —, σταθερό κοινωνικό περιβάλλον, τών όποιών ή μελλοντική πρόσληψη ήταν έξασφαλισμένη) και «μή προνομιούχους» (νέοι από χειρωνακτικά επαγγέλματα ή άλλα ανάλογα χωρίς κοινωνικό «άντικρισμα», με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και «διαλυμένο» κοινωνικό περιβάλλον, π.χ. παιδιά προερχόμενα από όρφανοτροφεία), πού παρ' όλες τις δύσκολες συνθήκες επιδιώκουν μία βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης. Έτσι στη δημοσκόπηση «Νεολαία '90» από τους 134 έρωτηθέντες οί μισοί και πλέον άνήκαν στην κατηγορία των «μή προνομιούχων». Και στίς δύο ομάδες πού επιλέγησαν δειγματοληπτικά για την έξαγωγή συμπερασμάτων, τά στατιστικά χαρακτηριστικά είναι κοινά: τό 60% άνήκει στο γυναικείο ενώ τό 40% στο άνδρικό φύλο, τά 3/4 του συνόλου έχουν τή γερμανική ύπηκοότητα, ό μέσος όρος ηλικίας κυμαίνεται μεταξύ 18 και 22 ετών, ενώ τό 91% των νέων μέχρι τά 22 ζει ακόμη μαζί με τους γονείς του.

Τά άποτελέσματα πού προέκυψαν αναφορικά με τή διαφοροποίηση των «δεξιών» τοποθετήσεων μεταξύ «προνομιούχων» και «μή προνομιούχων» νέων, προς έκπληξη και των ίδιων των επι-

στημόνων, είναι τουλάχιστον έντυπωσιακά. Τό 27% των «προνομιούχων» κρίνει «θαυμάσιο» τό ύψηλό έκλογικό ποσοστό των άκροδεξιών «ρεπουμπλικάνων» στίς τελευταίες περιφερειακές εκλογές της Βάδης Βυρτεμβέργης, με τό όποιο επέτυχαν τή θαυματική είσοδό τους στο Κοινοβούλιο του κρατιδίου, ενώ τό ποσοστό αυτό πέφτει, στους «μή προνομιούχους», στο 11%. Τό 60% των «προνομιούχων» υιοθετούν τή προκατάληψη ότι οί αίτούντες πολιτικό άσυλο «θέλουν μόνο νά ζήσουν από τήν εϋημερία μας», ενώ μόνο τό 31% των «μή προνομιούχων» άσπάζεται τήν άποψη αυτή. Μόνο τό 22% των «προνομιούχων», αλλά τό 48% των «μή προνομιούχων» είναι της γνώμης ότι οί αίτούντες

πολιτικό άσυλο πράγματι καταδιώκονται στη χώρα καταγωγής τους.

Ανάλογα άποτελέσματα προέκυψαν στην άποδοχή ή μή συνθημάτων όπως «Μέσα οί ξένοι», άποψη πού επικρότησε τό 50% των «μή προνομιούχων» και μόλις τό 18% των «προνομιούχων», ποσοστά πού λίγο-πολύ έπαληθεύθηκαν (50%-19% αντίστοιχα) στην αξιολόγηση του αιτήματος θεσμοθέτησης έκλογικών δικαιωμάτων για τους άλλοδαπούς. Άς σημειωθεί ότι ή έχθρική προς τους ξένους στάση των «προνομιούχων» συμβαδίζει με τή φιλική αντιμετώπιση από μέρος τους των άκροδεξιών ρεπουμπλικάνων, άνεβάζοντας τό ποσοστό εκείνων πού επιδοκμαζουν τήν έθνογική τους άνοδο στο 40%. Αντίθετα, οί «μή προνομιούχοι» και φιλικά διακείμενοι προς τους ξένους παρακολουθούν με άνησυχία τήν άνοδο της εκλογικής δύναμης της Άκροδεξιάς. Ο συσχετισμός ξενοφοβίας και δεξιού προσανατολισμού είναι περισσότερο από εμφανής.

Η μόνη σχετικοποίηση πού επήλθε στην «άνοικτή» αυτή εικόνα των «μή προνομιούχων» άφορούσε τό ζήτημα της ανεργίας. Τό 15% των «μή προνομιούχων» είναι της γνώμης ότι για τό ζήτημα της ανεργίας εϋθύνονται οί ξένοι — τό ποσοστό μάλιστα αναφορικά με τους πρόσφυγες γερμανικής καταγωγής φθάνει τό 24% — ενώ τά αντίστοιχα ποσοστά των «προνομιούχων» εμφανίζονται εδώ αισθητά χαμηλότερα (6%, 17%).

Η στάση αυτή εξηγείται ως προϊόν της άμεσης άλληλεξάρτησης προσωπικών έμπειριών και πολιτικών προσανατολισμών — συγκεκριμένα ως γενικεύσεις των προσωπικών έμπειριών σε πολιτικούς προσανατολισμούς, πού μάλιστα

επικροτούνται από τις προσφερόμενες στα ΜΜΕ αιτιολογήσεις των συγκεκριμένων προβλημάτων. Για τήν καλύτερη κατανόηση παρατίθενται άποσπάσματα από τις συζητήσεις με τους νέους αυτής της κατηγορίας πού θίγονται άμεσα, όπως π.χ. οί αιτιολογήσεις για τό πρόβλημα της στέγης. Μεταφέρουμε ένδεικτικά ένα μικρό δείγμα:

«Αν τώρα κάποιος από μās, για παράδειγμα, ψάχνει για ένα διαμέρισμα, τότε λέγεται ότι έρχονται, άς πούμε, πρώτα οί πρόσφυγες γερμανικής καταγωγής και μετά οί πολιτικοί πρόσφυγες. Κι έτσι προκαλείται μετά και τό μίσος όταν βλέπω ότι αυτοί παίρνουν πριν από μένα ένα διαμέρισμα...»

Υιοθετώντας μόνον έν μέρος τή δεδομένη εξήγηση δεξιών προσανατολισμών μέσω του «άνταγωνισμού για είδη έν άνεπαρκεία», οί έρευνητές επισημαίνουν: «Στήν καθημερινή πρακτική των ανθρώπων, για παράδειγμα, οί ρατσιστικές ή εθνικιστικές ιδεολογίες κατά κανόνα δέν υπάρχουν "καθ' έαυτές" αλλά είναι στενά συνδεδεμένες με άλλες ιδεολογίες (π.χ. επίδοσης, προσαρμογής, κοινωνικής άνόδου, σεξιστικές ιδεολογίες κ.ο.κ.). Αυτές "προωθούν", "ένδυναμώνουν" και "έξηγοϋν" κατά κάποιον τρόπο τις ρατσιστικές, ξενοφοβες και εθνικιστικές όριοθετήσεις και τους αποκλεισμούς. Πού από τήν πλευρά τους πάλι είναι στην καθημερινότητα των ανθρώπων κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο "χρήσιμες", "πρακτικές", έχουν εδώ τό δικό τους ειδικό "νόημα" και μπορούν νά οδηγήσουν σε συγκεκριμένες θεμελιώδεις συμπεριφορές».

«(...) Κατά κάποιον τρόπο υπάρχουν σ' έμās, στη Γερμανία, για παράδειγμα, άρκετοί ξύπνιοι... Ένωθό τέτοιους πού

κάνανε κάτι για την ανάπτυξη, για την ανάπτυξη της οικονομίας, εφευρέτες ή κάτι ανάλογο, ξέρω κι εγώ. Ή εφεύρεση του αυτοκινήτου, παραδείγματος χάριν, έγινε στη Γερμανία.

(...) Σ' εμάς στη Γερμανία οί πλούσιοι είναι οί δυνατοί, λοιπόν θέλω κι εγώ ν' ανήκω στους πλούσιους, γιατί... τό χρήμα σέ μιάς είναι δύναμη».

Ο Γκέοργκ, μαθητευόμενος ηλεκτροτεχνίτης μέ πολύ καλές προοπτικές ανέλιξης, από τήν κατηγορία τών «προνομιούχων», αναφέρεται ως ένα κλασικό παράδειγμα ενός μεγάλου αριθμού εκ τών «πετυχημένων» τής κοινωνίας τών δύο τρίτων, πού παρ' ότι δέν προβαίνουν σέ «άνοιχτές» εκδηλώσεις ρατσισμού, ή στάση πού κρατούν, περιχαρικοί μόνον πίσω από τά προνόμια τής ευημερίας, συνεπάγεται απάνθρωπες συνθήκες ζωής για όλους εκείνους πού «δέν πέτυχαν».

Ή έπαρση πού διαπνέει τήν περιγραφή τής Γερμανίας τών οικονομικά δυνατών δέν διαφέρει κατά τούς έρευνητές κατά πολύ από τήν έπαρση τής Γερμανίας τής «άνώτερης άριας φυλής».

Ή ταύτιση μέ τό ίσχυρό, μέσα από τό όποιο άντλείται ή αυτοπεποίθηση τών προνομιούχων, έχει άπλως διαφοροποιηθεί. Οί προσωποπαγείς δομές έξουσίας τών δεκαετιών του '30 και του '40 έδω-

σαν τή θέση τους, μετά τό τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και χάρη «στο οικονομικό θαύμα», στήν άνώδυμη έξουσία του χρήματος, του συστήματος παραγωγής του κι ενός τρόπου ζωής πού συντελεί στή διατήρησή του. Και άκολουθως ή «ταύτιση μέ τόν κυρίαρχο τρόπο ζωής, ή αυτοίυποταγή στή δεδομένη "πολιτισμική ήγεμονία" (Γκράμσι) άποτρέπει τήν αντιπαράθεση και τήν πιθανή σύγκυση μέ ότιδήποτε θά μπορούσε νά τόν άμφισβητήσει. Ή στάση άπέναντι στους μετανάστες και τούς πρόσφυγες καθορίζεται για τόσο χρονικό διάστημα από άδιαφορία, όσο δέν προσβάλλει τόν ίδιο τόν τρόπο ζωής. Έδώ βρίσκεται ένας πυρήνας πολιτικά δεξιού προσανατολισμού».

Ή ταύτιση μέ τή «σκληρότητα» του μάρκου και τίς επιδόσεις άπέναντι στον διεθνή ανταγωνισμό συνεπάγεται, κατά τούς έρευνητές, και κάτι ακόμη: "Εναν ώφελμιστικό τρόπο σκέψης πού συνοψίζεται στο κυρίαρχο μοτίβο τής κοινωνικής άνόδου ενός μαθητευόμενου φούρναρη: «Έχεις κάτι, είσαι κάτι, δέν έχεις τίποτα, είσαι τίποτα».

Έδώ άνευρίσκεται άλλη μία βάση δεξιού προσανατολισμού, πάνω στήν όποια οί άνθρωποι, και στή συγκεκριμένη περίπτωση οί πρόσφυγες και οί με-

τανάστες, κρίνονται άπλως και μόνο σύμφωνα μέ τό βαθμό χρησιμότητάς τους — όποιοι δέν άποδεικνύονται χρήσιμοι, εκδιώκονται.

Ο μύθος του «μή προνομιούχου» ρατσιστή, άποκλειστικού έκφραστή του γερμανικού ρατσισμού καταρρίπτεται, τουλάχιστον μέσα στο πλαίσιο τής έρευνας αυτής, πού δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι διενεργήθηκε σέ τοπικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, όρθώνεται ένα τείχος ρατσισμού τών εϊήμερούτων, καλυμμένο μάλιστα πίσω από τήν παντοδυναμία του μάρκου και τών μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων, πού άν και δημοσίως διακηρύττουν τή διεθνοποίηση τής άγοράς, δημιουργούν στήν πράξη ένα κλειστό κύκλωμα παραγωγής, όπου έγκλωβίζεται ό εργαζόμενος και ταυτίζεται μαζί του άντλώντας μέσα από τήν ταύτιση αυτή τήν αυτοπεποίθησή του. Όποιοσδήποτε έχθρός του συστήματος άνακηρύσσεται σέ προσωπικό έχθρό και όποιαδήποτε έλάθη του άναζητείται έξω από αυτό. Ή κατεδάφιση του θά συνεπαγόταν και τή δημόσια κατήρυψη του μύθου του «κακομοίρη» ρατσιστή. Όμως, άπ' ό,τι φαίνεται, ό δρόμος σέ μία κοινωνία όπου τά άνταντακλαστικά παραμένουν ναρκωμένα είναι ακόμολύ μακρύς.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ

ΠΕΤΡΑ ΕΛΣΝΕΡ Σακατεμένη Γενιά

Ξαφνικά ο Μάτσε τη ρωτάει: «Γιατί ο γιος σου, ο γιος μιας συντρόφισσας, κατάντησε ένας σκίιιχεντ;»
«Νομίζω ότι υπάρχουν πολλοί λόγοι. Η ζωή στο σοσιαλισμό γινόταν όλο και πιο ανιαρή. Οί κοινοτυπίες και οί αδικίες όλο και πιο φανερές...».

ΒΑΝΕΣΑ ΡΕΝΤΓΚΡΕΪΒ Αυτοβιογραφία

ΕΛΛΗ ΠΑΠΠΑ Η Κορμούνα του 1871...

ΤΑΣΟΣ ΠΑΠΠΑΣ Η χίμαιρα της μεγάλης Αριστεράς

Θεμιστοκλέους 23-25, Αθήνα 106 77, τηλ.: 36 30 955, fax: 64 50 764

Η ΔΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

του Άντωνα Λιάκου

Η έννοια του έθνους έγινε βασική κατηγορία σκέψης που ορίζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την ίδια την ιστορία. Χαρτογραφεί ιστορικά το χώρο και σπονδυλώνει το χρόνο. Με τη σειρά της, η γραφή της ιστορίας αναπτύχθηκε, τόσο από την άποψη του έννοιολογικού της υποστρώματος όσο και της θέσμισής της, ως εθνική ιστοριογραφία. Είναι η παράδοση εντός της οποίας έρευνουμε και γράφουμε. Παράλληλα, όμως, δημιουργεί δομές ισχύος τις οποίες υφιστάμεθα αλλά και αναπαράγουμε.

Οι θεωρίες για την ανάδειξη του έθνους μπορούν να ιδωθούν μέσα από δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τις θεωρίες εθνικής αφύπνισης: το έθνος, μία ύπαρκτη οντότητα, αφυπνίζεται και κάτω από ιδιαίτερους όρους αποκτά ενεργητικό ιστορικό ρόλο. Το έθνος αντιμετωπίζεται ως μία κοινότητα κουλτούρας και ιστορίας. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τις θεωρίες της παραγωγής του έθνους: το έθνος συγκροτείται μέσα από την εθνική ιδεολογία και τους θεσμούς της πολιτικής κοινωνίας.

Οι θεωρίες της πρώτης κατηγορίας αποτελούν και οι ίδιες μέρος της εθνικής ιδεολογίας, ιδιαίτερα κατά τη ρομαντική και ιστοριοσυστημική της φάση. Έρευσιά τους ήταν κυρίως η γερμανική ιστορική σχολή. Αφορούν τον τρόπο που το έθνος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και, στη συνέχεια, τον εκλογικεύουν. Αλλά το έθνος δεν αποτελείται από πολλές κοινωνικές ομάδες και στρώματα με διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις και αντιληπτικότητες; Ακριβέστερα διατύπωση θά ήταν: Ο τρόπος που η κυρίαρχη μέσα στην εθνική κουλτούρα άποψη βλέπει το έθνος. Η διατύπωση αυτή μάς επιτρέπει να διακρίνουμε τους φορείς της εθνοποιητικής κουλτούρας και συνακόλουθα την κεντρική λειτουργία που αποκτούν οι ιστορικοί και η συγγραφή ιστορίας στη δημιουργία του εθνικού κράτους και της ιδεολογίας του κατά τον 19ο αιώνα. Μας επιτρέπει, όμως, παράλληλα να συνειδητοποιήσουμε και τον κατακερματισμό πλέον του εθνικού άκροατηρίου της ιστορίας.

Η δεύτερη κατηγορία θεωριών συνεχίζει τη γαλλική παράδοση που αντιλαμβάνεται το έθνος μέσω του αίσθήματος του «συνανήκειν». Αν και επικοινωνεί με τις θεωρίες της πρώτης κατηγορίας μέσω της αναδρομικής προβολής του «συνανήκειν» σε άπώτερα παρελθόντα, ωστόσο αυτό το ρεύμα σκέψης, στις μεταγενέστερες φάσεις του, εμπλουτίστηκε από τις μεταπολεμικές θεωρίες για την ιδεολογία και τη συγκρότηση ταυτοτήτων στο πεδίο των θεσμοθετημένων λόγων και αποτελεί την κοινή βάση των επικρατέστερων θεωριών για το έθνος στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα. Η θεωρητική αντιπαράθεση των δύο όπτικων, εξαιτίας των σημασιολογικών μετατοπίσεων, δύσκολα μπορεί να γίνει στο ίδιο επίπεδο και με όμοιους όρους. Σύμφωνα με τον Μπένεντικτ Άντερσον, «η αντικειμε-

νική νεωτερικότητα των εθνών στά μάτια των ιστορικών αντιπαράθεται στην ύποκειμενική αρχαιότητα στά μάτια των εθνικιστών»¹. Περιγράφοντας τις θεωρίες αυτές, μετατοπιστήκαμε στο εξηγητικό πρότυπο της δεύτερης κατηγορίας θεωριών. Έπομένως, μπορούμε να εντάξουμε τις θεωρίες της εθνικής αφύπνισης στα στοιχεία της συγκρότησης του έθνους. Στο βαθμό που αυτοενοσαρκώνονται σε ιδεολογικά σχήματα και αποκτούν διαστάσεις στο χώρο και στο χρόνο, στην κουλτούρα και στους θεσμούς, δεν περιγράφουν απλώς μία διαδικασία παραγωγής, αλλά παράγουν το ίδιο το αποτέλεσμα τους που δεν είναι τίποτε λιγότερο από το έθνος. Αποτελούν το είδωλο μέσα από το οποίο το έθνος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του. Παρεμβάλινουν, επομένως, στον αναπροσδιορισμό και στο σχηματισμό ταυτοτήτων. Από την πλευρά του ο ιστορικός δρίσκεται εγκλωβισμένος στον τρόπο που η ιστορική κουλτούρα, στην οποία ανήκει, αντιλαμβάνεται το έθνος. Αλλωστε κάθε έθνος αναπτύσσει ένα μοντέλο ιστοριογραφίας. Έπομένως, καθήκον του ιστορικού είναι να βγει έξω από τον κύκλο που εξηγεί την εθνική ανάπτυξη μέσω αυτού του μοντέλου το οποίο δείχνει έναν τρόπο εθνικής ανάπτυξης. Νά δει την εθνική ιστορία ως μία έκδοχή, όχι τη μοναδική, της αντίληψης του ιστορικού παρελθόντος, της ιστορίας.

Ας προσθέσουμε τώρα άλλη μία παράμετρο. Η εθνική ταυτότητα έχει κυρίως χρονική δομή και επιβάλλει μίαν αναδιάρθρωση της αντίληψης του χρόνου. Η αντίληψη αυτή οργανώνεται ως αφήγηση και αφήγισθαι. Παίρνει τη μορφή της εθνικής ιστορίας με τη χρήση ως οργανωτικής κατηγορίας της έννοιας του έθνους. Μέσω της αφήγησης του έθνους, ταυτίζει το άτομο με τη συλλογικότητα και προσωποποιεί το έθνος, εμπιδώνει τις ταυτίσεις αυτές στους θεσμούς και στα πεδία παραγωγής συμβόλων, εμποτίζει, αποκαθαίρει και συνενώνει τις διάφορες παραδόσεις, σχηματίζοντας την εθνική κουλτούρα. Τη σχέση αυτή ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα και στη δόμηση του εθνικού χρόνου μπορούμε να τη διαβάσουμε και αντίστροφα. Η κατάρτιση της αφήγησης αναδιατάσσει την εμπειρία του χρόνου, της προσδίδει νόημα και αναδεικνύει το έθνος σε ενεργό παράγοντα του ιστορικού γίνεσθαι, αποδίδοντας του μίαν αφηγηματική ταυτότητα. Με την έννοια αυτή, η εθνική ιστοριογραφία συνιστά το απομνημονευμένο παρελθόν το οποίο ενεργοποιείται διά μέσου της παρούσης δράσης που σκοπεύει σ' ένα προσδοκώμενο μέλλον. Αποτελεί, επομένως, συστατικό και διαρκές παρόν στοιχείο του έθνους, την ενεργό μνήμη του. Αλλά η μνήμη, από τη στιγμή που ενεργοποιείται ως αφήγηση, δεν μπορεί να ανεχθεί κενά. Οπότε μία εθνική αφήγηση δεν μπορεί να υπάρξει με χρονικά ασυνεχή. Το πρόβλημα της «συνέχειας» αποκτά κεντρική θέση στη συγκρότηση της εθνικής ιστορίας. Αποτελεί έσωτερικό στοιχείο συνοχής και όχι απλώς απάντηση σε εξωτερικές προκλήσεις.

Η κάλυψη των χρονικών ασυνεχών απαιτεί διαδοχικές ενσωματώσεις του παρελθόντος. Από την άποψη της εθνικής ιστορίας οι διαδοχικές αυτές ενσωματώσεις φαίνονται ως επανεγκολπώσεις στην εθνική συνείδηση άγνωστου ιστορικού χρόνου. Η ασυμβατότητα ή η ασυμμετρία των δύο προσεγγίσεων, των θεωριών δηλαδή της αφύπνισης και των θεωριών της παραγωγής δημιουργεί δυσκολίες στη διατύπωση όρων που να περιγράφουν κοινά στοιχεία μελέτης και παρατήρησης. Έπι-

* Οι βασικές ιδέες του κειμένου αυτού αναπτύχθηκαν στην Έπιστημονική Συνάντηση στη Μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά, Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών/Ε.Ι.Ε., 18-19 Φεβρουαρίου 1993. Έκτενέστερη έκδοχή του θά δημοσιευθεί στα πρακτικά της συνάντησης. Έδώ οι παραπομπές περιορίζονται στα παραθέματα.

1. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Λονδίνο 1989, σ. 14.

βάλλον, επομένως, μιὰ διπλή ανάγνωση.

Ἐξετάσουμε ἀναλυτικότερα αὐτὴ τὴ διαδικασία τῆς χρονικῆς ἐνωμάτωσης. Τὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα κατασκευάζεται μιὰ ἐθνικὴ ταυτότητα ἔχουν διαφορετικὲς χρονικὲς ἀναφορές, οἱ ὁποῖες ὑπακούουν σὲ διαφορετικὲς λογικὲς ἱστορικῆς περιόδους. Ἀ.χ. πῶς θὰ συνταιριασθεῖ ὁ κυκλικὸς χρόνος τῆς ἀρχαιότητος μὲ τὸν ἐσχατολογικὸ χρόνο τοῦ χριστιανισμοῦ; Πῶς θὰ γεφυρωθεῖ ἡ διάκριση σὲ «ἱερά» καὶ «κοσμικὴ» ἱστορία; Πῶς θὰ διαχωρισθεῖ ἡ πραγματιστικὴ ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων; Πῶς ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὡς διαδοχῆς τῶν «τεσσάρων αὐτοκρατοριῶν» θὰ περάσουμε στὴ σύλληψη ἑνὸς μέλλοντος ὀργανωμένου σὲ ἐθνικὰ κράτη; Τὸ πρόβλημα τοῦ συνταιριάσματος ἀφορᾷ ὄχι τὸ συνδυασμὸ, ἀλλὰ τὴν ὑπαγωγή τῶν πολλαπλῶν ἀντιλήψεων τοῦ χρόνου σὲ μιὰ ἐνιαία ἀντίληψη, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ἕνα πεδίο ἱστορικῆς ἐμπειρίας ὅπως εἶναι αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ δημιουργία ἐθνῶν. Δηλαδή ἀφορᾷ τὴν προσαρμογὴ τῶν πολλαπλῶν ἀντιλήψεων τοῦ χρόνου στὴ νεωτερικὴ ἀντίληψη τῆς δομῆς τοῦ χρόνου. Ἐπομένως ἡ ὁμοιογενεοποίηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται τὸ χρόνο προηγεῖται καὶ ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς συμπλήρωσης τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. τῆς ἐγκόλπωσης δηλαδή τῶν χρονικῶν περιόδων σὲ ἕνα ἐνιαῖο σχῆμα.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ παίρνει προπαντὸς τὴ μορφή τῆς ἱστορικῆς γραφῆς, περιλαμβανομένης καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς ἀποδοχῆς μιᾶς κοινῆς ἀντίληψης, ἡ ἐγκόλπωση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στὴν ἐθνικὴ ἀφήγηση δὲν γίνεται μὲ ἐνιαῖο τρόπο καὶ ἀμέσως, ἀλλὰ σταδιακὰ καὶ μέσα ἀπὸ διαταγμῶς, παλινδρομήσεις, ἀντιφάσεις καὶ προπαντὸς ἀσάφειες. Κι αὐτὸ γιατί δὲν πρόκειται γιὰ ἑπιανεγκόλπωση ἑνὸς τμήματος τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ γιὰ τὴν κατασκευή στὸ παρὸν ἑνὸς λόγου ὁ ὁποῖος παράγει τὸ παρελθόν καὶ τὸ μετατρέπει σὲ ἐθνικὸ χρόνο. Πρόκειται γιὰ διαδικασία παραγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ χρόνου. Σύμφωνα μὲ τὸν Πῶλ Ρικιέρ, ἡ ἱστορία ὅπως ἐξιστορεῖται παίρνει τὴ θέση τῆς ἱστορίας ὅπως συλλογικὰ διώθηκε. Δημιουργεῖται δηλαδή ὁ καταστατικὸς μῦθος τοῦ ἔθνους.

Τὸ ἐλληνικὸ παράδειγμα

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν ἡ Ἑλλάς ἀναβιώνει, ὡς ὁ μυθικὸς Φοῖνιξ, ἀφοῦ ὑπέπεσε διαδοχικὰ στὴν κυριαρχία τῶν Μακεδόνων, τῶν Ρωμαίων, τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Τούρκων. Ἐπομένως, ἡ ἀρχαϊκὴ ἐγκόλπωση ἀφορᾷ τὸ χρόνο τῆς ἀρχαιότητος. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀναγωγή ἡ ὁποία σταθεροποιήθηκε στὰ χρόνια τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, μιὰ πενηνταετία δηλαδή πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, ὄχι χωρὶς διαφωνίες καὶ ἐπιφυλάξεις. Ἀρκεῖ νὰ παραπέμψω κανεῖς στὴ διαφοροποίηση πού διατύπωσε ὁ Καταρτζῆς ἀνάμεσα στὴν ταύτιση καὶ στὴν καταγωγὴ τοῦ ἔθνους, καθὼς καὶ στίς συζητήσεις γιὰ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα καὶ τὴ γλώσσα κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Ἡ ἐκδοχὴ πού ἐπικράτησε εἶχε τὰ ἰσχυρότερα ἐρείσματα, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε δὲν ἐπέτρεψαν νὰ διατυπωθεῖ ὀλοκληρωμένα ἡ πρόταση πού προερχόταν ἀπὸ τὴ μεταβυζαντινὴ-ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὅχι γιατί ἡ τελευταία δὲν εἶχε προσαρμοσθεῖ στὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν. Ὅπως ἀποδεικνύει τὸ ἔργο τοῦ Καταρτζῆ, καὶ οἱ δύο παραδόσεις, ἡ μεταβυζαντινὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ, διαπλέκονται μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ φέρουν ἀμφότερες στοιχεῖα ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἀλλὰ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ περισσότερα νεαρὰ ἔθνη πού ἀναγκάστηκαν νὰ κατασκευάσουν ἐξ ἰδίων τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τους, ὁ μῦθος τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος δὲν ἦταν ἐγγῶριος. Ἀνῆκε στὴν Εὐρώπη τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἀνανεωνόταν σὲ ὅλα τὰ μεγάλα πνευματικὰ ρεύματα, ἀποκτώντας βέβαια διαφορετικὰ συμφραζόμενα, ὡς τὸν κλασικισμὸ καὶ τὸν ρομαντισμὸ. Ἀποτελοῦσε παράδειγμα κάθε τύπου ἀναβίωσης πού θὰ ἐπιχειροῦνταν ἔκτοτε. Δὲν ἀπαιτοῦσε κατασκευή ἀλλὰ υἰοθεσία. Μιὰ ἄλλη σημαντικὴ παράμετρος, πού τείνει νὰ μᾶς διαφεύγει, εἶ-

2. Δημήτριος Καταρτζῆς, *Δοκίμια*, Ἀθήνα, 1974, σ. 51 καὶ 18· τοῦ ἴδιου *Εὐρισκόμενα*, Ἀθήνα 1970, σ. 318.

ναὶ ὅτι ἡ ἀναβίωση τῆς ἀρχαιότητος δὲν εἶχε μόνον στόχο τὴ νομιμοποίηση τῆς γενεαλογίας. Ἡ ἀρχαιότητα προβλήθηκε ἐπίσης ὡς τὸ παραδειγματικὸ πρότυπο ὀργάνωσης τῆς νεωτερικῆς κοινωνίας. Χαρακτήρα παραδειγματικὸ ἔχει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κείμενα στίς ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας, τοῦ Γεωργίου Κωζᾶκη Τυπάλδου, *Φιλοσοφικὸν δοκίμιον περὶ τῆς προόδου καὶ τῆς πτώσεως τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος* (1839). Αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ παραδειγματικὴ-νομοθετικὴ λειτουργία τοῦ ἀρχαίου κόσμου δὲν περιορίστηκε μόνον στὴν ἀνέγερση τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Πρόκειται γιὰ μιὰ διαπολιτισμικὴ παράδοση:

«Αὐτὸς ὁ τεράστιος ὀργανωτικὸς ρόλος τοῦ ἀλλότριου κόσμου τὸν συνενώνει, στὰ βάθη τῆς ἱστορικῆς συνείδησης, μὲ τὴν ἰδέα τοῦ κύρους, τῆς ἐξουσίας, τῆς ἱερότητας, τῆς ἀλήθειας, καὶ ὑπαγορεύει ὥστε οἱ ἔθνοιες γιὰ τὸν κόσμον νὰ εἶναι προπαντὸς προανατολισμένες πρὸς τὸν ἀρχαῖο, πρὸς τὸν ἀλλότριον κόσμον»³.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, κάθε μεγάλη ἀλλαγὴ στὴν κουλτῶρα, ὡς τὸν ρομαντισμὸ, ἐμφανίζεται μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀναβίωσης. Ὁ ἐθνικισμὸς πράγματι μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς «ὁ μῦθος τῆς ἱστορικῆς ἀνανέωσης». Ἡ ἀρχαϊκὴ ἐγκόλπωση, ἐπομένως, ἀφορᾷ ὄχι ἀπλῶς μιὰ πρόκληση κατηγορήματος, ἀλλὰ τὴ σύσταση τοῦ ὑποκειμένου.

Τὸ ἀρχαϊκὸ παρὸν-παρελθόν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο πόλους: τὴν ἐθνικὴ παλιγγενεσία (τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, τὴ συγκρότηση ἐλληνικῆς πολιτείας) καὶ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀλλὰ ὁ μῦθος τοῦ ἀναγεννώμενου Φοῖνικος ἦταν πολὺ ἀδύναμος γιὰ νὰ ὑποδραστήσει μιὰ ἐθνικὴ ἰδεολογία, προπαντὸς γιατί περιέκλειε ἕνα τεράστιο κενὸ χρόνο. Ἐξᾴλλου ἀπέκλειε μιὰ πολὺ σημαντικὴ περιοχὴ παρούσης ἐμπειρίας, ὅπως ἡ θρησκευτικὴ. Ἡ συνειδητὴ τοῦ κενοῦ γίνεται αἰσθητὴ. Τὴν ἐκφράζει, μὲ ἀγωνία, εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴ συγκρότηση τοῦ νέου κράτους ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος:

«Δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλουσί ποτε συναρμολογηθῆ αἱ διεσπαρμέναι καὶ διερρηγμέναι σελίδες τῆς πατρίδος βίβλου, πρὸς ἐπισκευὴν ὀλομελείας καὶ ἐνόθητος»⁴.

Ἐβδομήντα χρόνια ἀργότερα, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἐπισκοπώντας τὴν ἱστοριογραφικὴ παραγωγή τῆς πρώτης ἑκατονταετίας τῆς ἀνεξαρτησίας, διαπιστώνει ὅτι:

«Ἡ ἀντίληψις τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ὡς ἐνιαίας, ἀποτελοῦσης (διὰ τῶν αἰώνων) τὸ σύνολον τῶν τυχῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, διατηρήσαντος τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ συνειδησιν διὰ τῶν αἰώνων, ἤρρησε πολὺ νὰ λάβῃ ζωὴν»⁵.

Ἀλλὰ σὲ τί συνίστατο τὸ κενὸ, τὰ χρονικὰ ἀσυνεχῆ; Μὲ μεγαλύτερη συχνότητα ἐμφανίζεται ὡς κοινὸς παρονομαστὴς ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς κυριαρχίας καὶ ἐθνικοῦ αἰσθήματος.

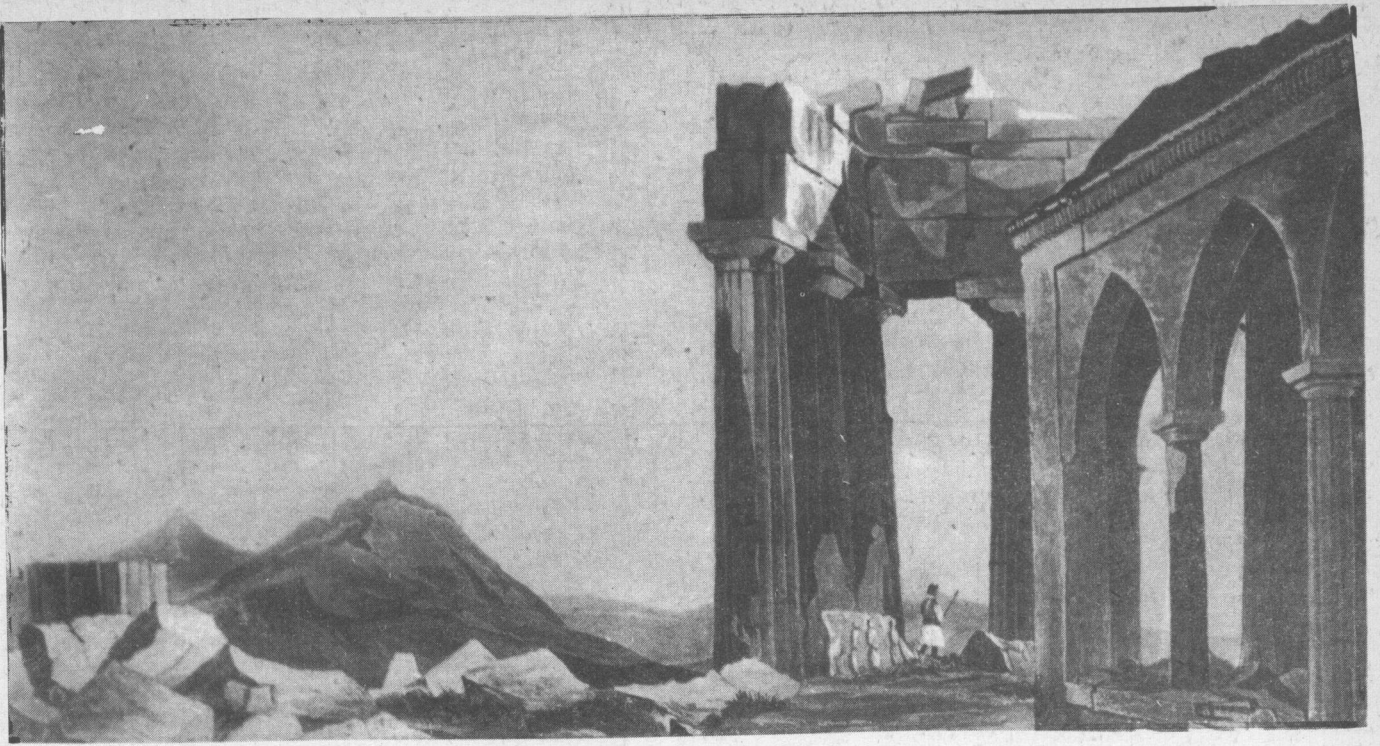
Ἀκολουθεῖ, ἐπομένως, μιὰ πορεία κατὰ τὴν ὁποία ἐγκολπώνονται διαδοχικὰ οἱ ἱστορικὲς περίοδοι τῶν Μακεδόνων καὶ ἡ ἐλληνιστικὴ, ἡ βυζαντινὴ, τῆς λατινοκρατίας καὶ τέλος τῆς τουρκοκρατίας. Τοῦς ἀποδίδονται δηλαδή χαρακτηριστικὰ πού ἀναδεικνύουν μαζί ἡ ἐναλλακτικὰ τὴν ἐθνικὴ πολιτικὴ κυριαρχία καὶ τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα. Τὰ ζητούμενα ἀνακεφαλαιώνονται, συνοπτικὰ, τὸ 1872 ἀπὸ τὸν Πέτρο Βράιλα Ἀρμένη:

«Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, ἥτοι περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν πῶς σχετίζεται ἡ Ἑλλάς πρὸς τὸν προηγηθέντα αὐτῆς ἀνατολικὸν κόσμον, τί ὑπῆρξεν αὐτῇ καθ' ἑαυ-

3. V.N. Volossinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, Νέα Ὑόρκη 1973, μέρος Β', σ. 75.

4. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, *Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος*, Κέρκυρα 1852, σ. 16.

5. Σπυρίδων Λάμπρος, ἀνέκδοτο κτ. *Αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς Παλιγγενεσίας μετὰ προεισαγωγῆς περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστορημάτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, κτ. Ζ', σ. 1 καὶ 2.

τήν, ποίαν ἐξήσησεν ἐπιρροήν ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου, εἰς ποίαν σχέσιν εὐρίσκεται πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, τί ἀπέγινε κατὰ τὸν μεσαίωνα, κατὰ τί συμμετέσχε τῆς ἐν τῷ ΙΕ' αἰῶνι ἀναγεννήσεως, πῶς συνεργεῖ ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὸ σύγχρονον πολιτισμόν, πῶς καὶ διατί ὑποδουλωθεῖσα διετηρήθη ἡ Ἑλλάς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, πῶς ἀνέζησε, καὶ ποῖον ἔχει τὴν σήμερον προορισμόν»⁶.

Μέσα ἀπὸ τὸ κέλυφος ὅπου ἡ ἱστορία ταυτίζεται μετὰ τὴν ἀποστολή τοῦ ἔθνους καὶ ἐπομένως εἶναι ἡ Θεία Πρόνοια ποῦ τὴν ἐννοματῶνει, ἡ χρονικὴ ἐνσωμάτωση ἀφορᾷ καὶ τὴν ἀποσαφήνιση τῶν σχέσεων τοῦ ἔθνους μετὰ τὸν περιβάλλοντα κόσμον. Τὴν ἐθνικὴ δηλαδὴ ἀνάγνωση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅμως, ἡ ὁποία ἀφηγεῖται τὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου τῆς πρὸς τὸν δυτικὸ εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸν στὸν ὁποῖο ἀναγνωρίζει τὴν κορυφωσὴ τῆς. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνάγνωση ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ ἓνα ὑπόστρωμα εὐρωπαϊκοκεντρικῆς ἀφήγησης τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἐδῶ τίθενται οἱ βάσεις μιᾶς διαλεκτικῆς ἀνάμεσα στὴν εὐρωπαϊκὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ ἱστοριογραφία. Ἀναζητεῖται δηλαδὴ ἀφ' ἑνὸς ἡ αὐτονομία τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο διαβάσεται ἡ ἐθνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκοκεντρικὴ ὀπτική τῆς (ἢ ἀπὸ αὐτὸ ποῦ θεωρεῖται περιεκτικὰ ὡς δυτικὴ εὐρωπαϊκὴ ἀνάγνωση), ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐθνικὴ ἱστορία ἀξιολογεῖται μέσω τῆς συμβολῆς τῆς στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία, στὴν ἱστορία δηλαδὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐνταξὴ στὴν ἐθνικὴ ἀφήγηση τῶν χρονικῶν περιόδων ποῦ θὰ ἀποτελέσουν τὸ σχῆμα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας γίνεται σταδιακὰ καὶ ὄχι χωρὶς ἀντιρροήσεις ἢ διασαγμούς, οἱ ὁποῖες ποικίλλουν τόσο ὡς πρὸς τὴν περίοδο ποῦ ἀφοροῦν, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἐνσωματώνονται. Ὁφείλουμε δηλαδὴ νὰ ὑπολογίζουμε τὴ χρονικότητα τῆς χρονικῆς ἐνσωμάτωσης, ἡ ὁποία, μετὰ τὴ σειρά τῆς, κάθε φορά μᾶς παραπέμπει στὴ διαλεκτικὴ ἀνάμεσα στὴν ἐθνικὴ (ἑλληνικὴ) καὶ στὴ διεθνή (δυτικοευρωπαϊκὴ) ἱστοριογραφία.

Παραδείγματος χάριν: Ἡ διεθνὴς συζήτηση στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰῶνα διευκόλυνε τὴν ἐνταξὴ τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς συζήτησης, ἡ ἐπανεκτίμηση καὶ ἡ ἔρευνα τῆς ἑλληνιστικῆς

περιόδου ἀφοροῦσε ἀφ' ἑνὸς τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἑλληνισμοῦ (μέτὰ τὸ νόημα ποῦ τοῦ ἀποδιδόταν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τῶν πολιτισμικῶν του διαστάσεων) ὡς προϋπόθεση τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀνάδειξη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ιδεώδους ἀπὸ τὸν γερμανικὸ ἱστορικισμό, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γιόχαν Γκούσταβ Ντρώυζεν (α' ἐκδ. 1833-1843, β' ἐκδ. 1877-1878). Ἡ καταδίκη, ὅμως, τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸν Βολταῖρο, τὸν Γίββωνα καὶ τὸν Χέγκελ, ἡ ἀρνητικὴ ἀξιολόγηση δηλαδὴ ποῦ βαθμιαῖα διαμορφώθηκε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστοριογραφία καὶ στὸν πολιτισμικὸ τῆς περίγυρο, βάραινε πάνω στὴν ἐνταξὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἐξάλλου, ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ ἡ ἐννοία τοῦ «ἑλληνισμοῦ» ὡς πολιτισμικῆς κατασκευῆς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ δρῆκε τὴν ἐδαφικὴ τῆς ἀνταπόκριση στὴν «ἀναβίωση» τῆς μοντέρνας Ἑλλάδας, ἡ ἀπαξίωση τοῦ Βυζαντίου, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἐνδιάμεσων περιόδων ἀνάμεσα στὴν κλασικὴ ἐποχὴ καὶ στὴν Ἐπανάσταση, ἦταν λογικὰ ἀναπόφευκτη. Γιὰ νὰ καλυφθεῖ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ιδεώδες τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας καὶ στὴν πραγματικότητα τῆς νέας Ἑλλάδας χρειαζόταν ἡ ἐννοία τῆς παραφθορᾶς, τῆς ἐκπτώσης, τοῦ ἐκφυλισμοῦ. Ἡ ἐννοία τῆς «ἀναβίωσης» αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ περιεῖχε τὸ ἀσυνεχές.

Θὰ περιμένε βέβαια κανεὶς ὅτι ἡ στροφὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστοριογραφίας στὸν Μεσαίωνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ρομαντισμοῦ, ὁρατὴ ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1820, θὰ διευκόλυνε τὴν ἐνταξὴ τοῦ Βυζαντίου. Ἐπίδραση καὶ ἀνταπόκριση, ὅμως, δὲν ἦταν αὐτόματη. Ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς χρησιμοποιοῖ τὴ μεταφορὰ μιᾶς Ἑλλάδας δέσμιας, ἡ ὁποία παραδίδεται ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους στοὺς Βυζαντινοὺς, δέκα περίπου χρόνια ἀφ' οὔτου ὁ Μπ. Νίμπουργκ (Barthold Georg Niebuhr), ἕνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῆς γερμανικῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου στὴν ὁποία καὶ ὁ ἴδιος ἀνήκει, ἐγκαινιάζει τὸ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (1828). Ὁ ἴδιος ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀρχικὰ προκρίνει τὴν μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ἱστορία ἐναντι τῆς βυζαντινῆς: «Αὕτη λοιπὸν ἡ μέση Ἑλληνικὴ Ἱστορία πρέπει νὰ διδάσκαται ἐκτενῶς παρ' ἡμῖν, καὶ ὄχι ἡ Βυζαντινὴ»⁷.

Ἡ σημασία τῆς ἐγκόλπωσης τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἦταν ἀποφασιστικὴ, γιατί συνιστᾷ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ συνείδηση

6. Πέτρος Βράιλας Ἀρμένης, *Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Κέρκυρα 1872, σ. 4.

7. Κ.Θ. Δημαράς (ἐκδ.-εἰσ.), *Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* (Ἡ πρώτη μορφή: 1853), Ἀθήνα 1970, σ. 19.

του σχήματος της ανάβιωσης στο σχήμα της συνέχειας. Πρόκειται για μία μεταβολή που αφορά την αίσθηση της δομής του ιστορικού χρόνου. Έκτοτε κάθε διαδοχική περίοδος θα έβρισκε τη θέση της σ' αυτό το σχήμα. Η μεταβολή αυτή μπορεί να γίνει αίσθητή αν αναλογιστούμε την παρουσία έργων φιλοσοφικής ιστορίας, τα οποία επιζητούν να δικαιολογήσουν και να επεξεργαστούν το σχήμα της ενότητας του ιστορικού χρόνου, όπως ήταν τα έργα των Μάρκου Ρενιέρη και Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου. Σε αντίθεση, όμως, με τα έργα αυτά, τα οποία επιζητούν να δικαιολογήσουν την ενότητα, ο Παπαρηγόπουλος «τό μνημειόν της ενότητος έπλασεν άνευ περιττού "ιστοριονομικού" φόρτου». Οί προηγούμενοι δηλαδή χρησιμοποιούν παραδειγματική σύνταξη, ο Παπαρηγόπουλος συνηγορεί για τη μεγάλη αφήγηση. Οί προηγούμενοι χρησιμοποιούν το τρίτο πρόσωπο, ο Παπαρηγόπουλος επιβάλλει μία πανίσχυρη χρήση του έμεις, ταυτίζοντας τον άναγνώστη με την έθνική ιστορία.

Η ένταξη της βυζαντινής ιστορίας δέν μετέβαλε, όμως, μόνη τη χρονική δομή της έθνικής ταυτότητας. Είχε τό χαρακτήρα μιάς εξέγερσης εναντίον μιάς εικόνας του έθνικού έαυτού, ή όποια είχε επιβληθεί και υίοθετηθεί από την ευρωπαϊκή κουλτούρα.

«Τό παρελθόν; — Φεϋ, άφίνομεν τούς ξένους νά μās τό παριστάνωσιν υπό τό πρίσμα τών προλήψεών των, και κατά την φοράν τών συστημάτων και συμφερόντων αυτών» (Ζαμπέλιος⁹).

Ταυτόχρονα, βέβαια, οί έγκολπωτές του Βυζαντίου θά αναζητήσουν νά αναδείξουν τή συμβολή του Βυζαντίου στον δυτικό πολιτισμό. Χωρίς τήν αντιφατικότητα, ή σχέση έθνικής και διεθνούς ιστορίας δέν θά ήταν διαλεκτική.

Εν καταλείδει: ή ένταξη της βυζαντινής ιστορίας στο σώμα της έθνικής ιστορίας άλλαξε τή δομή του έθνικού χρόνου, μετέβαλε τό αφηγηματικό περιεχόμενο της έθνικής ταυτότητας και τήν έθνοποίησε. Παράλληλα, αναζήτησε νά μετατοπίσει τό κέντρο της: από τή θεσμική έκφορά της, μέσω τών διανοουμένων, στο λαό. «Ενώ ό άμαθής λαός σίνουιδεν ότι είς αυτήν [ένν. τή μεσαιωνική περίοδο] όφείλει τήν ύπαρξιν, τήν γλώσσαν, τήν θρησκείαν αυτού, άνδρες λόγιοι μονονοχί άποκρήττουσιν αυτήν»¹⁰.

Όταν πιά τό παπαρηγοπούλειο σχήμα ολοκληρώνεται, δέν μένει χωρίς άμφισβήτησεις: Κωνσταντίνος Σάθας, Άγισίλαος Γιαννόπουλος Ήπειρώτης, Διονύσιος Άμπελικόπουλος¹¹. Σημασία δέν έχει πόσο επεξεργασμένα ήταν, και άν είχαν κάποια επίδραση, τά σχήματα αυτά, αλλά από μόνο του τό γεγονός ότι προτάθηκαν. Αυτό που ένδιαφέρει είναι τό περιθώριο δυσπιστίας. Οί ρωγμές στην αίσθηση της έθνικής ιστορίας. Άλλωστε από τήν έγκόλπωση του Βυζαντίου στην έθνική ιστοριογραφία ως τήν ενεργό ένασχόληση της ιστοριογραφίας με τό Βυζάντιο και τήν καταξίωση της θέσης του σε όλα τά πεδία τών έθνικών συμβολισμών και άναπαραστάσεων χρειάστηκε χρόνος¹². Τουλάλιστα από τόν Παπαρηγόπουλο ως τόν Άμαντο. Η έγκόλπωση άποτελεί μιά διαδικασία με διάρκεια. Γίνεται σταδιακά, όχι μόνο ως προς τήν έγκολπούμενη περίοδο, αλλά και ως προς τό βάθος της και τίς πλευρές της. Στην περίπτωση του Βυζαντίου θά συνεχιστεί και κατά τίς πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα και θά δημιουργήσει μιά κρίσιμη σώρευση θεσμών γύρω από τή δεκαετία 1910-1920.

8. Διονύσιος Ζακωθινός, «Μεταβυζαντινή και νεώτερα έλληνική ιστοριογραφία», Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 49 (1974) σ. 58-103.
9. Ζαμπέλιος, ό.π., σ. 7.

10. Παπαρηγόπουλος, Πρόλογος στον Γ' και Δ' τ. της Ιστορίας του Έλληνικού Έθνους, 1886.

11. Στους δύο πρώτους, ό Δημαράς αναφέρεται συχνά: Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1985, σ. 401, και Κ. Παπαρηγόπουλος, σ. 399-400 και 404-405. Για τό σχήμα που προβάλλει ό Άμπελικόπουλος, Παναγιώτης Νούτσος, Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, τ. Α' (1875-1907), Αθήνα 1990, σ. 145-155.

12. Στα σχολικά έχειρίδια τό Βυζάντιο δέν άποκαθίσταται παρά στά τέλη του αιώνα: Χριστίνα Κουλούρη, Ιστορία και Γεωγραφία στα έλληνικά σχολεία (1834-1914), ΙΑΕΝ, Αθήνα 1988, σ. 34.

Κι εδώ ή καθυστέρηση σε σχέση με τήν ανάπτυξη τών βυζαντινών σπουδών στη Δυτική Ευρώπη δείχνει ότι ή διεθνής ιστοριογραφική αναζήτηση επηρεάζει τήν έθνική συζήτηση για τήν έθνική ιστορία, χωρίς νά άναίρει τήν άυτονομία της.

Σημασία έχει επίσης ή συνείδηση μέσα από τήν όποία επιχειρείται ή έγκόλπωση. Αν έμεις τήν περιγράφουμε έκκινώντας από μιά θεωρία κατασκευής της ιστορικής συνέχειας, στη συνείδηση όσων επιχειρούσαν τήν έγκόλπωση ή συνέχεια στην ιστορία προβλήθηκε ως άνασύνδεση με μιά συνέχεια ιστοριογραφίας που είχε διακοπεί. Με σελίδες που είχαν άφαιρεθεί¹³: οί λόγοι της σιωπής άποδόθηκαν στις θρησκευτικές κυρίως προκαταλήψεις της Δύσης. Άπό τήν άποψη αυτή τροφοδοτήθηκαν, γενικεύοντάς τήν, τά κατά καιρούς φιλοορθόδοξα αντιδυτικά ρεύματα.

Η έγκόλπωση της ιστορίας του Βυζαντίου σήμαινε ότι ή άντίληψη της «ανάβιωσης» έδωσε τή θέση της στη «συνέχεια», διευκολύνοντας τήν έγκόλπωση όλων τών υπόλοιπων περιόδων. Ταυτόχρονα, ή «θεωρία περί ενότητος της ελληνικής ιστορίας» μπορούσε νά μετ'ιφερθεί από τό πεδίο της πολιτικής ιστορίας στη γλώσσα (Γεώργιος Χατζηδάκης), στη δημόδη φιλολογία (Νικόλαος Πολίτης), και στον ιδιωτικό δίο (Φαίδων Κουκουλές). Έφ' όσον, όμως, ή άρχική άφετηρία ήταν τό παρόν παρελθόν, δηλαδή ό συγκροτημένος νέος έλληνισμός και ή άρχαιότητα, ή έγκόλπωση δέν είχε μονοσήμαντη πορεία από τό παρελθόν προς τό παρόν αλλά και τήν αντίστροφη. Τήν «όπισθόδρομη»¹⁴: Τό Βυζάντιο ήταν «ή έστία έν ή ώς από μητρικής θαλάσσης έγενεν ή έπάσχεις του νέου έλληνισμού»¹⁵. Αύτή άλλωστε ήταν ή κατεύθυνση που έδωσε ό ρομαντισμός στην ιστοριογραφία. Αίτία του ιστορικού γίνεσθαι ή έθνική ψυχή: αναζήτηση της στον Μεσαίωνα· θεώρηση του Μεσαίωνα ως έποχής γένεσης τών έθνικοτήτων. Ταύτωση και ή άφετηρία του Ζαμπέλιου. Επιβάλλεται μιά διαφορετική αντίληψη χρόνου: «Τά προηγούμενα έμπεριέχουσι τούς λόγους τών ένεστώτων». Τά ύστερα άποσαφηνίζουν τά πρώτα¹⁶. Η ιστορία άποκτά λογικότητα.

Η έγκαθίδρυση της ενότητος της ελληνικής ιστορίας, της συνέχειάς της, δημιουργεί τό αφηγηματικό σχήμα της ελληνικής ιστορίας. Η καινοτομία, όμως, του έργου του Παπαρηγόπουλου βρίσκεται στο ότι τήν ύποστασιοποιεί, τήν οργανώνει γύρω από έναν πρωταγωνιστή. Ο Παπαρηγόπουλος εισάγει τούς όρους: πρώτος έλληνισμός, μακεδονικός έλληνισμός, χριστιανικός έλληνισμός, μεσαιωνικός έλληνισμός και νέος έλληνισμός. Περνούμε έπομενως από τήν ιστορία τών χρονικών περιόδων στην ιστορία του πρωταγωνιστή/πρωταγωνιστών τους. Ο πρώτος έλληνισμός είναι ό αρχαίος έλληνισμός, ό κλασικός, ό «αρχηγέτης», ό όποιος παραμαίζει μετά τούς Πελοποννησιακούς Πολέμους (τ. Α', μέρος Β', σ. 301). Τή σκυτάλη τήν παίρνει ό μακεδονικός έλληνισμός, ό όποιος «ύπηρεξεν τροπολογία τίς του πρώτου έλληνισμού» (στό ίδιο, σ. 404). Μετά ταύτα ακολουθεί ό χριστιανικός έλληνισμός, ό όποιος παραχωρεί τή θέση του στον μεσαιωνικό έλληνισμό, από τόν όποιο γεννιέται, κατά τήν ΙΓ' έκατονταετία, ό νέος έλληνισμός. Άνάμεσα στους έλληνισμούς αυτούς έγκαθιδρύεται μιά γενεαλογική σχέση:

Αρχαίος έλληνισμός	γεννήτωρ	προ-προπάππος
Μακεδονικός έλληνισμός	υίός	προπάππος
Χριστιανικός έλληνισμός	έγγονός	πάππος
Μεσαιωνικός έλληνισμός	δισέγγονος	πατήρ
Νέος έλληνισμός	τρισεγγονος υίός	

Τό σχήμα δέν είναι άπαλλαγμένο από δυσκολίες, έμφανείς στο ίδιο τό έργο του Παπαρηγόπουλου. Πρίν άρχίσει τή σύνθεση της Ιστορίας, γράφει για τρεις έλληνισμούς (αρχαίο, μεσαιωνικό και νέο). Στην Ιστορία τούς αύξάνει σε πέντε: Στόν

13. Παπαρηγόπουλος, Πρόλογος στον Β' τ. της Ιστορίας του Έλληνικού Έθνους, 1886.

14. Ζαμπέλιος, ό.π., σ. 19.

15. Λάμπρος, χφ., ό.π., κεφ. Γ' σ. 1.

16. Ζαμπέλιος, ό.π., σ. 5 και 48.

Ε' τόμο (πρόλογος, σ. ζ'), ο χριστιανικός ελληνισμός εξαφανίζεται και οι ελληνισμοί περιορίζονται σε τέσσερις. Τελικά, κατά την αποδοχή του έργου του Παπαρρηγόπουλου, θά μείνουν ξανά τρεις: αρχαίος, μεσαιωνικός και νέος ελληνισμός. Σε άλλο σημείο ο ελληνισμός αποκτά εδαφική διάσταση: ο ανατολικός ελληνισμός αντιπαραβάλλεται στον ευρωπαϊκό. Πολύς φορές τα έπιχειρήματα έχουν κυκλικό και ταυτολογικό χαρακτήρα: Γιατί νά μήν ονομάζουμε τούς έαυτούς μας τής βυζαντινής εποχής Έλληνες, αφού τώρα ονομαζόμεθα Έλληνες; Διαφορετικά θά έγερθουν άμφιβολίες για τό άν θά πρέπει νά ονομαζόμεθα Έλληνες ή Ρωμαίοι ή Γραικοί. Άλλά αφού καταγόμαστε από τούς βυζαντινούς, και δέν διακόπηκε ή συνέχεια, και εκείνοι είναι τόσο Έλληνες όσο έμεις (τ. Γ', σ. 19).

Μέ ποιά κριτήρια ξεχωρίζει (ή καλύτερα αποκτά υπόσταση) κάθε ελληνισμός; Μέ βάση τήν «ιστορική έντολή» πού δέχεται από τή θεία πρόνοια, τήν «άποστολή», τόν «προορισμό». Οι έντολές αυτές άφορούν τή συμβολή του έθνους στην παγκόσμια ιστορία. Συμβολές ύπαρκτές στο παρελθόν, προσδοκώμενες στην περίπτωση τού νέου ελληνισμού. Άργότερα ο Παπαρρηγόπουλος, στην *Ιστορία* του, φαίνεται νά αποδέχεται ένα κριτήριο πεδίου ιστορικής έμπειρίας. Κριτήριο, όμως, πού δέν μπορεί νά εξηγήσει όλες τές περιπτώσεις. Π.χ. στην περίπτωση τού χριστιανικού ελληνισμού: σέ ποιόν ελληνισμό θά ανήκαν οι σύγχρονοι δέν χριστιανών «έθνοί»; Η άδυναμία αυτή, όμως, μετατρέπεται σέ εύρημα όταν άφορα τή γένεση τού νέου ελληνισμού. Σύμφωνα μέ τό σχήμα, ο νέος ελληνισμός, για περισσότερο από δύο αιώνας (1204-1453 μ.Χ.), συνυπάρχει μέ τόν μεσαιωνικό ελληνισμό, χάρη στην πολιτισμική του διαφοροποίηση. Πρόκειται για τή συνύπαρξη τού γέρου πατέρα μέ τόν έφηβο αλλά άνώριμο ακόμα γιό (τ. Δ', σ. 247 και τ. Ε', σ. ζ' και σ. 2).

Τό θεμελιώδες έρώτημα πού θά αναμέναμε νά άπαντηθεί είναι τό έξης: Ποιά ή σχέση τών ελληνισμών αυτών μέ τό έθνος; Έννοιολογικά τούς καλύπτει τό «κοινό γένος», τό «έλληνικόν όνομα», ή «πατρώα κληρονομία», ή «έλληνική εθνότης», και βέβαια ο τίτλος τού έργου: *Ιστορία τού Έλληνικού Έθνους*. Καθώς όμως πρόκειται για έναν έννοιολογικό νεωτερισμό στην ίδια τή γλώσσα τής ιστορίας, ή σχέση τού έκάστοτε ελληνισμού μέ τό έλληνικό έθνος δέν μπορεί νά άποσαφηνιστεί περισσότερο. Η άναζήτηση τής έσωτερικής λογικής έδώ δέν μάς βοηθά. Άντίθετα, προσεγγίζοντας μορφολογικά τό πρόβλημα, θά μπορούσε κανείς νά διαπιστώσει πώς πρόκειται για μία μεταφορά στην ιστορία τής έννοιας (και τού μυστηρίου) τής τρισυποστάτου θεότητας. Τό σχήμα έχει θεολογική βάση.

Η θεολογική βάση ύπάρχει και στην χρήση τού όρου ελληνισμός από τόν Ντρώζεν, έστω και άν τόν χρησιμοποιήσε διαφορετικά από τόν Παπαρρηγόπουλο. Η ιδέα διατυπώνεται σέ ένα κείμενο μέ τόν χαρακτηριστικό τίτλο «Theologie der Geschichte», τό όποιο και προλόγισε τήν έκδοση τού 1843 τής *Geschichte des Hellenismus*. Η σχέση ανάμεσα στην θεολογία και τήν ιστορία έγγράφεται στην ίδια τήν ανάπτυξη τής ιστοριογραφίας μέ ένδιάμεσο τή φιλοσοφία τής ιστορίας. Η τελευταία εκκοσμηκεί βέβαια τήν ιστορία, αλλά ταυτόχρονα διατηρεί τό κέλυφος τού συνεχούς μέ τή θεολογική αντίληψη. Ο Ζαμπέλιος γράφει:

«Έντεϋθεν προέρχεται ο δαιμόνιος και θρησκευτικός τής ιστορίας χαρακτήρ, ο καθολικός εκείνος λόγος, όστις τό σχήμα τής ανθρωπότητας καθιστά όμοίωμα τού Θείου Λόγου, καθέδραν Πνεύματος Καθολικού»¹⁷.

Η ιδέα αυτή μεταλλάσσεται και αποκτά μεγάλη διασπορά. Π.χ., πάνω από έναν αιώνα άργότερα, ο Νίκος Σβορώνος, ο όποιος κρατά τρεις ελληνισμούς (αρχαίο, μεσαιωνικό και νεότερο), θά σκοντάψει στο ίδιο τό πρόβλημα:

«[Ο Έλληνισμός] σάν κάποια μεταφυσική όντότητα, σάν ένα είδος "πράγμα καθ' έαυτό", μένει άμέτοχος στην με-

ταβολή ενός περιγυρου και θεωρείται έπομένως συνεχής, ταυτός έαυτώ και ποιοτικά άναλλοίωτος»¹⁸.

Η έθνική ιστοριογραφία, ακόμη και στή μαρξιστική τής έκδοχή, έμεινε μεταφυσικά θεμελιωμένη. Ταυτόχρονα, όμως, ή έννοιολογική κατασκευή τών πολλαπλών ελληνισμών λύνει προβλήματα, τά όποια ούτε ή θεωρία τής αναβίωσης ούτε ή θεωρία τής συνέχειας θά μπορούσαν, χωρίς νά ύποστούν διαφοροποίηση, νά λύσουν. Γιατί τό σχήμα αυτό τίς συνδυάζει. Η αναβίωση έπιβιώνει μέσα στο σχήμα τής συνέχειας. Στην Παπαρρηγόπουλο σαφέστερα, αλλά και στον Ζαμπέλιο πού κατασκευάζει τήν έννοια τού νέου ελληνισμού, ή «έπιτολή»* τού νέου ελληνισμού όφείλεται στην αναβίωση τής επαφής του μέ τόν αρχαίο ελληνισμό. Αυτός τόν προικίζει μέ τό στοιχείο τής πολιτικής πού θά οδήγησει στην έπίτευξη τής έθνικής ανεξαρτησίας. Στίς αρχικές τής διατυπώσεις, ή έννοια τού νέου ελληνισμού μπορεί πράγματι νά διαβαστεί ως αναβίωση τού ελληνισμού, δηλαδή τού αρχαίου. Η αναβίωση αποκτά έτσι πιστοποιητικό ίθαγένειας. Δέν χρειάζεται τήν μεσολάβηση τής Εύρώπης, δηλαδή τής Αναγέννησης και τού Διαφωτισμού. Διά μέσου τού Ζαμπέλιου και τού Παπαρρηγόπουλου ή αναβίωση άγκυροβολεί στην συνέχεια: «Η άλωση τής Κωνσταντινούπολεως [έδώ έννοεί τό 1204] επαναφέρει δαθμηδόν τά πνεύματα και τās καρδίας προς τās ιστορικές Άθήνας»¹⁹. Ωστόσο αυτός ο κοινός έκτοτε ιστοριογραφικός τόπος, δηλαδή ότι ή έθνική συνείδηση άπορρέει από τήν καλλιέργεια τής πολιτικής συνείδησης διά τής επαφής μέ τόν κλασικό έλληνικό πολιτισμό, όφείλεται στην αντίληψη τού Διαφωτισμού και εκτείνεται πολύ πέραν αυτού. Παρόμοιες θέσεις, μεθοδολογικά εκσυγχρονισμένες και στο πλαίσιο μιάς κριτικής τού κρατούντος σχήματος τής έλληνικής ιστορίας και ιδεολογίας, ύποστηρίζει τό 1928 ο Ίωάννης Σκουτρός²⁰.

Ένα από τά προβλήματα στα όποια ή μετατόπιση τού άξονα τής ιστορίας στη διαδοχή τών ελληνισμών μπορούσε νά προσφέρει λύσεις ήταν ή ιστορική ένσωμάτωση τής μετά τό Βυζάντιο περιόδου, τής όποιας ή ιστορία έμφανίζεται πολυδιασπασμένη. Η λατινοκρατία συμβιώνει μέ τή βυζαντινή ιστορία αλλά διαπλέκεται μέ τή βενετοκρατία, ή όποια συμπορεύεται μέ τήν τουρκοκρατία. Η διεθνής ιστοριογραφική αναζήτηση για τήν περίοδο αυτή ύπήρξε βέβαια είνοική και έγκαιρη. Τό ένδιαφέρον για τή Λατινική Έλλάδα, άπότοκο τής στροφής τών ιστοριογραφικών έρευνών στον Μεσαίωνα πού επέβλεπε ο ρομαντισμός (ιστορία τών Σταυροφοριών, τών φραγκικών και βενετικών κήσεων), προηγήθηκε τών μεγάλων μονογραφιών για τό Βυζάντιο. Δέν έπαρκοϋσε, όμως, για τήν έθνική ιστορία. Για νά συγκροτηθεί τό πεδίο τής έθνικής άφήρησης χρειάζοταν νά αποκτήσει νέους άξονες. Ο έναλλακτικός στην πολιτική ιστορία άξονας είχε διατυπωθεί ήδη για τήν ελληνιστική ιστορία: επρόκειτο για τή συνέχεια τής πολιτισμικής ιστορίας. Για τή νεότερη περίοδο τών δυτικών κυριαρχιών, τόν άξονα αυτό ή έθνική ιστοριογραφία τόν βρήκε μέσα από συγκλίνοντες δρόμους. Άλλωστε χωρίς τήν κεντρική άφηρηματική γραμμή τής πολιτικής ιστορίας ή πολιτισμική ιστορία είναι άναπόφευκτα πολυκεντρική. Ο πρώτος δρόμος προερχόταν από τή δυτικοευρωπαϊκή ιστοριογραφία και άκριβέστερα από τήν ιστοριογραφία τής Αναγέννησης. Η συμβολή τών βυζαντινών λογίων στην διάδοση τής αρχαίας έλληνικής γλώσσας στην Ίταλία απέκτησε τίς διαστάσεις τού μύθου ότι οι Έλληνες προκάλεσαν τήν αναγέννηση τού πολιτισμού στην νεότερη Εύρώπη. Ο μύθος, πανίσχυρος, είχε περάσει για τά καλά στην Έλλάδα και έγκαταστάθηκε στην ίδια τή διατύπωση τής Μεγάλης Ίδεας: «[Η Έλλάς] προύριστη διά μέν τής πτώσεως αυτής

* Έμφάνιση νέου άστέρα.

18. Νίκος Σβορώνος, «Σκέψεις για μία εισαγωγή στην νεοελληνική ιστορία» (1955). Άνάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας, Άθήνα 1982, σ. 71.

20. «Έπιλεγόμενα εις τό έργον τού Th. Zielinski, Ημεϊς και οι Άρχαίοι» (1928), άναδημοσιεύεται: Ίωάννης Σκουτρός, *Μελέται και Άρθρα*, Άθήνα 1956, σ. 93-119.

17. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, *Βυζαντινά μελέται*, Άθήνα 1857, σ. 20.

νά φωτίσει τήν Δύσιν, διά δέ τῆς ἀναγεννήσεως τήν Ἀνατολήν». Ἦταν φυσικό, ἐπομένως, μιᾶ παράδοσης πού ἀναδείκνυε τή συμβολή τοῦ ἔθνους στήν παγκόσμια ἱστορία νά τονιστεῖ καί προπαντός νά ἀντιμετωπιστεῖ ὄχι ὡς ἕνα μετέωρο πού σή-νει στόν δυτικοευρωπαϊκό ὄριζοντα, ἀλλά νά κατασκευαστεῖ τό σχῆμα «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλληνιστῶν ἀπό τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821»²¹. Ἐφ' ὅσον ἡ πρόοδος ἰσοδυναμοῦσε μέ τήν παιδεία, ἦταν φυσικό ἡ ἱστορία τῆς προόδου τοῦ ἔθνους νά δώσει ἔμφαση στήν ἱστορία τῆς διάδοσης τῆς παιδείας.

Τό ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορία τῶν λογίων πού συνδέουν Βυζάντιο καί Δύση εἶχε ἤδη ἐκδηλωθεῖ ἀπό τόν Ἀνδρέα Μουστοξύδη καί τό περιοδικό του Ὁ Ἑλληνομνημῶν (1843-1847). Ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, εἶναι μιᾶ μορφή συνδετική τοῦ ἰταλικοῦ περιβάλλοντος (τό ἔργο του ἐν μέρει ἀνήκει στόν ἰταλικό Διαφωτισμό) καί τοῦ ἐπιτανασιακοῦ χώρου, τόν ὁποῖο ζητᾶ νά ἀναδείξει ἱστορικά. Οἱ προσεγγίσεις αὐτές ἐνσωματώθηκαν στό ἐνδιαφέρον ἐντοπισμοῦ τῶν ἀπαρχῶν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, οἱ ὁποῖες, γιά τήν περίοδο αὐτή, ἐξειδικεύτηκαν στήν ἱστορία τῆς γλώσσας καί τῆς παιδείας, δηλαδή τῶν λογίων καί τῆς ἐκπαίδευσης. Ἀναφορικά μέ τήν ἱστορία τῆς γλώσσας, ἡ ἔρευνα στράφηκε στά κείμενα τῆς δημόδους γραμματείας κατά τούς τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καί κυρίως στά κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Μέσω τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν ἱστορία τῆς Κρήτης θά φτάσουμε στήν ἀνάγκη συντοναμένης διερεύνησης τῶν ἀρχαίων τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία θά ἀνοίξει ἕναν νέο ὄριζοντα στήν ἑλληνική ἱστοριογραφία. Κι ἐδῶ τό ἐνδιαφέρον θά ἐκδηλωθεῖ θεσμικά. Ἀπό τήν ἀπόφαση τῆς Κρητικῆς Πολιτείας τό 1902 στό ἐνδιαφέρον τοῦ Βενιζέλου τό 1920 καί στήν ἴδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καί Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας τό 1951²². Τό ἐνδιαφέρον γιά τή βενετοκρατία στήν Ἑλλάδα θά ἀκολουθήσει τήν ἀνάπτυξη τῶν βενετικῶν σπουδῶν ἀπό τά μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα, καί κυρίως τά ἔργα γιά τή βενετοκρατία στήν Κρήτη τῶν Ἱππολύτου Νουαρέ, Ἐρνοστ Γκέρλαντ καί Τζιουζέπε Τζερόλα. Θά πάρε τή θέση τῆς, ὁμως, στή συζήτηση γιά τή συμπλήρωση τοῦ σχήματος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας:

«Ἡ διά τήν Ἑλλάδα εὐτυχῆς ἀποπεράτωσης τοῦ πολέμου», ἔγραφε στό ὑπόμνημά του πρὸς τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ὁ Ἰωάννης Καλλιτσονάκης τό 1920, «ἐπιβάλλει εἰς τήν πατρίδα ἡμῶν νέας καί πολυειδεῖς ὑποχρεώσεις, πολλαί τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς πεδία ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, τά ὁποῖα μέχρι τοῦδε ἤ ὀλίγον ἤ καί καθόλου δέν ἐκαλλιεργήθησαν. (...) ἡ ἐξερεύνησις τῆς Βυζαντινῆς καί Μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς δέν εὐρίσκεται εἰς τό ὕψος τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. (...) ἐνός ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων τμημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς Κρήτης ἡ ὅλη ἱστορία ὀλίγον ἔχει μελετηθεῖ»²³

Τέλος, θά ἐγκλιματισθεῖ στήν ἐθνική ἰδεολογία:

«Ἐκ τῶν ὑπέρτερων κρινομένη ἡ κατάκτησις αὐτῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπό τῶν λαῶν τῆς δύσεως, δύναται νά θεωρηθῆ ὡς μοιραία, διότι διά τοῦ συγχρωτισμοῦ, τῶν δύο

στοιχείων, ἀναντιρρήτως ἀνέτειλεν ἡ ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν καί τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει»²⁴.

Ἡ σοβαρότερη προσπάθεια, ὁμως, θά ἐντοπισθεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καί τῆς ἑλληνικότητος στά ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Βέβαια ἡ περίοδος τῆς καταξίωσης τῆς βενετοκρατίας θά ἔχει τή δική της διάρκεια καί ἰδιαίτερο ὄρομο. Ἡ μετατόπιση τοῦ ἄξονα στήν πνευματική ἱστορία ἀπό μόνη τῆς δέν ἦταν δυνατόν νά παράγει μιᾶ συνεκτική ἀφήγηση χωρὶς τήν ἐγκόλπωση καί τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας.

Ἡ περίοδος τῆς τουρκοκρατίας ἔθετε μιᾶ σειρά νέων προβλημάτων. Εἶπαμε πὸς τό σχῆμα τῆς ἀρχικῆς σύλληψης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐκκινούσε ἀπό δύο πόλους, ὁ ἕνας ἐκ τῶν ὁποίων ἦταν ἡ Ἐπανάσταση. Στό τότε-παρόν ἦταν ἐνσωματωμένα στοιχεῖα ἱστορίας τῆς τουρκοκρατίας. Ἐπρόκειτο γιά ζωντανά κατάλοιπα. Προσδιορίζονταν ἀφ' ἐνός ἀπό τήν ἐμπειρία πού οἱ πηγές ἐνσωμάτωναν καί ἀφ' ἑτέρου προσδιόριζαν τό σχῆμα μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἡ ἐμπειρία μισοῦσε νά συληφθεῖ ἀπό τούς μεταγενέστερους ἱστορικούς. Παράδειγμα τό Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῖ (Memoire sur l'etat actuel de la civilisation dans la Grèce, 1803). Δείχνοντας τήν πρόοδο τῶν Ἑλλήνων, ἀναγκαστικά περιγράφει τά στοιχεῖα τῆς πρόσφατης ἱστορίας τους καί συγκροτεῖ τά σημαντικότερα κεφάλαιά της. Δέν διαφέρουν ἀπό ἐκεῖνα πού ἐπισημαίνει ὁ Παπαρρηγόπουλος:

«Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημοσιώθησαν αἱ πολεμικαί, αἱ ἀστικαί καί αἱ διανοητικαί δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὁπωσδήποτε ἡ ἐπανάστασις». (τ. Ε', σ. 526)

Ἡ ἱστορία ἐπομένως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς τουρκοκρατίας ἀποτελεῖ μέρος τοῦ λόγου πού παράγεται καί σχετίζεται, ἀμέσως ἢ ἕμμέσως, μέ τήν Ἐπανάσταση — στή κρητική καί θεματική εὐρυχωρία της. Ὁ λόγος αὐτός συγκροτεῖται ἀπό πολλές κατηγορίες κειμένων, γραμμένες, εἴτε γιά νά ὑποστηρίξουν τήν ἐθνική ὑπόθεση εἴτε γιά νά ἐξηγήσουν τό γεγονός της, ὡς ἀπομνημονεῦματα, ὡς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ νέου κράτους ἀπό Ἑλληνας καί ξένους. Οἱ πλευρές αὐτές τῆς ἱστορίας ἔχουν τή θέση τους στήν κουλτούρα καί στήν ἰδεολογία πού ἀνασυγκροτεῖ σέ ἐθνικές βάσεις τήν ἑλληνική κοινωνία ἐκτοτε. Τό δημοτικό τραγούδι, ἡ ἠρωική ποίηση καί ἡ λογοτεχνία, ὁ πανηγυρικός καί διδακτικός λόγος, ἡ τοπική ἱστορία, ὅλ' αὐτά ἐνσωματώνουν τήν ἱστορική ἐμπειρία τῆς τουρκοκρατίας. Σημαντικό ρόλο ἐδῶ ἔχει ἡ ἱστοριοδιφία. Οἱ ἱστορικές ἐργασίες γιά τήν περίοδο αὐτή, πού προέρχονται ἀπό τό σῶμα τῶν ἱστορικῶν μικρῶν διακριθωτικῶν μελετῶν, δημοσιεύσεων χειρογράφων καί ἐγγράφων, καταλόγων κ.λπ.

Ἐδῶ θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ πὸς κάθε ἱστορική περίοδος ἐγκολπώνεται μέ διαφορετικό ἐπιστημονικό discours, διεθνές καί ἑλληνικό, καί ἀπαιτεῖ ἄλλου τύπου ἐργασίες πρό-κατανόησης. Ἄν ὁ κανόνας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας συμπληρώνεται ἀπό τόν Παπαρρηγόπουλο, ἡ ἐπιστημολογική τομὴ στή νεοελληνική ἱστοριογραφία προέρχεται ἀπό τό αὐστηρό μεθοδολογικά, ἐρευνητικό, μεταφραστικό καί ἐκπαιδευτικό ἔργο τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Αὐτὴ ἡ τομὴ αὐτὴ δέν ἀφορᾶ μόνο τὴ διάδοση μιᾶς γλώσσας ἱστορικοῦ θετικισμοῦ. Ἄν τὸ ἔθνος εἶχε πειστεῖ ὅτι ὅλες οἱ προηγούμενες περίοδοι τοῦ ἀνθρώπου, τά νέα ἔθνη καί τά εὐρύτερα πολιτισμικά ζητούμενα τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀπαιτοῦσαν θετικότερες, ἀκριβέστερες καί πλουσιότερες γνώσεις καί συνθετότερες ἐπεξεργασίες. Ὁ χαρακτήρας καί ἡ γλώσσα τῆς ἐγκόλπωσης ἀλλάζει.

Ἀλλὰ ποιὰ ἦταν, ἀπό ἱστοριογραφική ἀποψη, ἡ γενική εἰκόνα; Ἐδῶ συνοψίζω ὅσα, ἀπὸ αὐτὴ τὴ νέα ἐπιστημολογική ὀπτική, ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Μιχαὴλ Σακελλαρίου: Ἡ τουρκοκρατία ἐθεωρεῖτο ὡς μιᾶ παθητικὴ περίοδος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία συγγεῖταν καί τελικὰ χανόταν στήν ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ πρῶτες μελέτες γιά τήν περίοδο αὐτὴ εἴτε τὴν ἀντιμετώπισαν μέσα στό πλαίσιο τῆς

24. Σπυρίδων Θεοτόκης, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ καί ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ κρατικῷ ἀρχεῖῳ τοῦ βενετικοῦ κράτους*, Κέρκυρα [1926], σ. 3-11.

21. Τίτλος τοῦ Δ' Ροδοκανάκειου Φιλολογικοῦ Ἀγῶνος (1865), ὁ ὁποῖος ἐδράβευσε τό ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεργείας (1453-1821)*, Ἀθήνα 1868. Καί ἐδῶ νά σημειώσουμε τὴ θεσμοθέτηση τοῦ ἐνδιαφέροντος: τό 1812 ἀπὸ τὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία καί τό 1865 ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο (Σάθας, πρόλογος, σ. α' - γ').

22. Ἡ ἔρευνα στήν κρητικὴ λογοτεχνία συνδέεται κυρίως μέ τὴν ἐκδοτικὴ ἱστορία τοῦ Ἐρωτόκριτου καθὼς καί μέ τό ἐνδιαφέρον τῶν κρητικῶν συνεισέσεων πρὶν ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς Κρήτης. Βλ. τίς εἰσαγωγές στίς ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀπὸ τόν Στέφανο Ξανθοῦδιδη, Ἡράκλειο Κρήτης 1915, καί τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1980.

23. Ἰωάννης Καλλιτσονάκης, «Ὑπόμνημα περὶ ἐξερεύνησεως τῶν ἐν Βενετία κρητικῶν ἀρχείων, ὑποβληθέν (1920) εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. Γ' (1940), σ. 433-436.

ιστορίας της μετακλασικής Ελλάδας (από τό 146 π.Χ. ως τό 1821), είτε τελεολογικά, ως προεργασία της Έπανάστασης του 1821, όπως αυτές του Παπαρρηγόπουλου. Ο Σάθας (Τουρκοκρατούμενη Έλλάς, 1869) αντέκρουσε τό έπιχείρημα της παθητικότητας τονίζοντας τίς εξεγέρσεις και τά κινήματα. Η ιστορία του, όμως, δέν έχει νήμα, πλοκή και διαλύεται σέ πλήθος λεπτομερειών, καθώς και στή μονομέρεια της αντιμετώπισης. Άλλά ούτε ο Λάμπρος δέν προχώρησε τήν *Ιστορία της Έλλάδος* (Αθήνα 1886-1908) πέρα από τό 1453. Ο εισιγητής του ιστορικού θετικισμού έχει συνείδηση ότι χωρίς προηγούμενες ή μέ άνεπαρκείς επί μέρους έπεξεργασίες δέν μπορεί νά προχωρήσει σέ μιά εύρύτερη σύνθεση.

Παρά τήν έρμηνευτική αποκατάστασή της, ή ιστορία της νεότερης έποχής άργεί νά αποκτήσει τήν αυτονομία της. Άν και τό 1882 ιδρύεται ή *Ιστορική και Έθνολογική Έταιρεία*, μέ σκοπό νά συλλέξει ύλικό και νά καλλιεργήσει τή νέα έλληνική ιστορία, σαράντα χρόνια άργότερα, τό 1922, ή Φιλοσοφική Σχολή διστάζει νά αυτονομήσει τήν έδρα της νεότερης ιστορίας. Προτείνει: άρχαία ιστορία, βυζαντινή ιστορία, ιστορία μέσων και νεότερων χρόνων, και ιστορία ελληνικού έθνους. Άλλωστε ή νεοελληνική ιστορία καλλιεργείται κυρίως ως προέκταση των ένδιαφερόντων των βυζαντινολόγων.

Τό σημαντικότερο διανοητικό κίνημα των άρχών του αιώνα, ο δημοτικισμός, φαινόταν νά ύπονοεί μιά διαφορετική αΐσθηση του έθνικου παρελθόντος. Τί ήταν, όμως, ή *ρωμοσύνη*, πού πρόβαλλαν οι δημοτικιστές, και ποιά ήταν ή σχέση της μέ τόν «έλληνισμό»; Ήταν ταυτόσημη του νέου έλληνισμού, περιλάμβανε τόν νέο και τόν μεσαιωνικό έλληνισμό; Οι δημοτικιστές, άν και προκλήθηκαν από τούς αντιπάλους τους, δέν άποσαφήνισαν περισσότερο τή σχέση τους μέ τό τρίσημο σχήμα της ιστορίας. Έξάλλου ή σύλληψή τους για τό έθνικό παρελθόν δέν ήταν συνολική, αλλά, για λόγους πολεμικής, μονομερής. Σκόπευε στή μεταμόρφωση του ρεπερτόριου της έθνικής ταυτότητας μέσω της λογοτεχνίας και της γλωσσικής μεταρρύθμισης και όχι μέσω της ιστορικής γραφής. Γι' αυτόν τό λόγο άλλωστε ο δημοτικισμός δέν τήν άνανεώνει και ούτε κινητοποιεί σημαντικούς ιστορικούς. Ο Γιάννης Βλαχογιάννης είναι μιά άξιωματημένη εξαίρεση πού τονίζει αυτή τή δια-

πίστωση. *Η ιστορία της Ρωμοσύνης* του Άργύρη Έφταλιώτη (1901) δέν συνεχίζεται πέρα από τό Βυζάντιο ώστε νά περιλάβει τήν τουρκοκρατία, και παρά τίς αντιδράσεις πού προκάλεσε δέν αλλάζει τό σχήμα αλλά άποτελεί μεταγραφή του. Άκόμη, οι δημοτικιστές αντιμετώπισαν τήν κατηγορία ότι διασπούν τήν ενότητα της έθνικής ιστορίας. Τής έστρεψαν λοιπόν τά νώτα. Στίς συζητήσεις τους προτιμούσαν τήν κοινωνιολογία από τήν ιστορία. Η άδυναμία αυτή στέρησε τόν ήγεμονικό χαρακτήρα από τόν δημοτικισμό. Μπόλιασε, ώστόσο, τό διανοητικό κλίμα της έποχής μέ εύαισθησίες για τό άμεσο παρελθόν του έθνους και κυρίως για τίς πολιτισμικές πλευρές της ιστορίας — ό,τι έννοούσε ως «παράδοση».

Θά μπορούσε νά ύποστηριχτεί πώς ένας πρόσθετος λόγος άργοπορίας ήταν ο έξης: κρίνοντας κατ' αναλογία μέ τήν ένσωμάτωση της Γαλλικής Έπανάστασης στή γαλλική ιστοριογραφία, ή όποία συνέχισε τήν ιδεολογική διαμάχη γύρω από τή νομιμότητα της Έπανάστασης και τίς κληρονομίες της, ή αντίστοιχη άργοπορία στήν Έλλάδα όφείλεται και στήν άπουσία διαμάχης γύρω από τήν Έλληνική Έπανάσταση, και έπομένως τήν έρμηνεία της και τίς κληρονομίες της. Αυτή ένδεχομένως θά κινητοποιούσε και θά συστράτευε τήν ιστορική γραφή. Θά τής προσέδιδε θεσμική μορφή. Στο βαθμό πού ή θέση της Έπανάστασης στήν έθνική ιδεολογία ήταν άδιαφιλονίκητη, παρόμοια άνάγκη δέν παροισιάστηκε. Αυτή παρουσίαζε-ται όταν νέες ιδεολογίες θά προβάλλον ως άξίωση τήν έπαιρμηνεία του ιστορικού σχήματος. Η πρόκληση του Γεωργίου Σκληρού (*Τό κοινωνικό μας ζήτημα*, 1908), και κυρίως του Γιάννη Κορδάτου (*Η κοινωνική σημασία της Έλληνικής Έπανάστασης του 1821, 1924*) δέν θά άνατρέψει δέβια τήν έδραιωμένη σύλληψη της ελληνικής ιστορίας. Θά θέσει, όμως, σέ κρίση τήν ισχύουσα αντίληψη για τή νεοελληνική ιστορία της τουρκοκρατίας και της Έπανάστασης. Και όταν συμβαίνει ένα ρήγμα, και οι δύο πλευρές αλλάζουν.

Η σημαντικότερη άπάντηση στήν πρόκληση αυτή, από τήν άποψη της εξέλιξης της ιστοριογραφίας και όχι της πολιτικής αντίταραξης, δέν θά προέλθει δέβια ούτε από τόν Άπόστολο Δασκαλάκη (*Τά αίτια και οι παράγοντες της ελληνικής έπανάστασης του 1821, 1927*) ούτε από τίς ρητορικές καταδίδες του έργου του Κορδάτου. Θά προέλθει από τή διδακτορική διατριβή του Μιχαήλ Σακελλαρίου *Η Πελοπόννησος κατά τήν δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821)*. Η μελέτη διαθέ-

25. Μιχαήλ Σακελλαρίου, «Νεοελληνικές ιστορίες σπουδές», *Νέα Έστία*, τ. 33 (1943), σέ συνέχειες.

τει ένα βαρύ θεωρητικό όπλιισμό, και άσυνήθιστες για την εποχή επιστημονικές αξιώσεις. Αποτελεί μία κοινωνική και θεσμική ιστορία με στόχο να συμβάλει στο έρωτημα πού κατά τη γνώμη του σ. τέθηκε: «Περί των αιτιών της επαναστατικότητας του ελληνικού έθνους» (σ. 35). 'Ο Σακελλαρίου, όπως δείχνει και η μελέτη του *Νεοελληνικές ιστορικές σπουδές, ιστορικό και κριτικό σχέδιασμα* (1943), ξεκινά την έρευνα της νεοελληνικής ιστορίας όχι ως προέκταση της βυζαντινής ιστορίας αλλά με συνείδηση έξερεύνησης και οργάνωσης της έρευνας ενός νέου επιστημονικού πεδίου. Η δεύτερη σημαντική μελέτη, μικρότερης έκτασης και χωρίς τὰ επιστημολογικά αιτούμενα της πρώτης, ή όποια εκδίδεται ταυτόχρονα, είναι ή διατριβή του 'Απόστολου Βακαλόπουλου *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την 'Ελληνική 'Επανάστασιν του 1821* (1939). Την ίδια εποχή και ό Νίκος Σβορώνος έχει έτοιμάσει τή διατριβή του *Περί των έν 'Ελλάδι νομισμάτων κατά την Τουρκοκρατία* (δέν υποστηρίχθηκε εξαιτίας του πολέμου). Η πανεπιστημιακή δεξίωση (διαφορετική στό νεότευκτο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από ό,τι στό 'Αθήναις) και οι αντιδράσεις και στίς τρεις μελέτες είναι αξιοπρόσεκτες. 'Ενώ δηλαδή ή θετικιστική ιστορία έχει πλέον έδραωθεί στίς βυζαντινές σπουδές, στην περίπτωση της τουρκοκρατίας τό προηγούμενο έρμηνευτικό πλαίσιο αντίστέκεται στίς προθέσεις αποϊδεολογικοποίησής του.

Οί μελέτες αυτές αποτελούν βέβαια τόν σκληρό πυρήνα της ιστοριογραφίας για την τουρκοκρατία στό τέλη της δεκαετίας του 1930. Η έγκόλπωση της περιόδου, όμως, θά έρθει από πολλούς δρόμους. Κατά τή δεκαετία αυτή έπιχειρείται μία νέα ανάγνωση του παρελθόντος.

Ι. Τά νέα κοινωνικά ύποκείμενα πού εισήλθαν στην ελληνική πολιτική σκηνή κατά τόν Μεσοπόλεμο και ή άριστερή ιδεολογία έχουν ανάγκη από μία έναλλακτική ανάγνωση της έθνικής ιστορίας. Η ανάγκη αυτή ένισχύεται και παίρνει τὰ χαρακτηριστικά ιστορικής έρευνας, εξαιτίας των άδιεξόδων στό όποια όδηγει ό πολιτικός ύπερπροσδιορισμός της ιστορικής αντίληψης στός κόλπους της 'Αριστεράς²⁶. Στην ανάγκη αυτή θά ανταποκριθεί ένας από τούς σημαντικότερους μαρξιστές του Μεσοπολέμου, ό Σερραφείμ Μάξιμος. Στρέφεται πρós τήν ιστορία, μαθητεύοντας κοντά στον 'Ερνέστο Λαμπρούς, και εκδίδει δύο μελέτες οικονομικής ιστορίας της τουρκοκρατίας βασισμένες σέ γαλλικές άρχαιες πηγές: *Τό ελληνικό έμπορικό ναυτικό κατά τόν XVIII αιώνα* (1940) και *Η αύγή του ελληνικού καπιταλισμού - Τουρκοκρατία 1685-1789* (1946). Μέ τόν τρόπο του θά ανταποκριθεί ό Σβορώνος, μαθητεύοντας επίσης κοντά στον Λαμπρούς, και ή συζήτηση θά συνεχιστεί, και μάλιστα θά ένταθεί, έντός του κομμουνιστικού κινήματος με παρεμβάσεις του ίδιου του Ζαχαριάδη (1939) και άπόπειρες συνολικών τοποθετήσεων του Δημήτρη Χατζή και του Σβορώνου κατά την έπόμενη δεκαετία²⁷. Η στροφή, όμως, πρós τήν ιστορία, και προπαντός τή νέα ελληνική, ως αντιμετώπιση ιδεολογικών άνεπαρκειών δέν περιορίζεται στην έντός του άριστερου ρεύματος σκέψη.

ΙΙ. Διαπιστώνουμε μία ευρύτερη στροφή στην ιστορία και στην ιστορικότητα, ή όποια έχει τίσ άφετηρίες της άφ' ενός στή διάλυση της συνοχής του δημοτικιστικού στρατοπέδου, του όποιου ή πολεμική στάση συνεπαγόταν σχηματικές και διχοτομικές προσεγγίσεις, και άφ' έτέρου στό άδιέξοδα ενός ιδεολογικού άγώνα ό όποιος διεξαγόταν και από τίσ δύο πλευρές (ματεριαλιστές και ιδεαλιστές) με όπλα θεωρίες κανονιστικού τύπου. Μέσα στό πλαίσιο αυτής της νέας ανάγνωσης του παρελθόντος ήγετικό ρόλο παίξει ή γενιά του '30, ή όποια ως τὰ μέσα της δεκαετίας του 1930 είχε αναλωθεί σέ παρόμοιες διαμάχες. 'Επιδιώκοντας τή συγκρότηση μίας ιδεολογικής-πολι-

τισμικής ήγεμονίας, θά αντικαταστήσει τή νομολογική μέθοδο με τόν ιδιογραφικό χαρακτήρα της ιστορίας. Θά στραφεί έπομένως στην ιστορία (Δημαράς), στό ιστορικό ή με ιστορικό βάθος μυθιστόρημα και θέατρο (Θεοτοκάς, Βενέζης, Πρεβελάκης, Τερζάκης) και στην ιστορικοποίηση της αισθητικής (Σεφέρης). Η έθνική ιστορία ως γεφύρωση του κοινωνικού ρήγματος. 'Αλλά ποιά ιστορία;

ΙΙΙ. Η τομή πού σημαδεύει ή Μικρασιατική Καταστροφή και ή συνεπόμενη ιδεολογική κρίση, ή Κατοχή, ή 'Αντίσταση και ό 'Εμφύλιος θέτουν ζητήματα άναπροσδιορισμών της έθνικής ταυτότητας. Στούς πληθυσμούς πού ένσωματώθηκαν μετά τό 1912 και στό πρόσφυγικά στρώματα οί συμβολισμοί του έλλαδικού νεοκλασικισμού δέν λειτουργούν. 'Αντίθετα οί αιώνες της τουρκοκρατίας, παρά τίσ μεταβολές στην όθωμανική κοινωνία μετά τό Τανζιμάτ και τίσ μεταρρυθμίσεις, συνέχονταν με τό διωμένο παρελθόν τους. Η άποκάθαρση του παρελθόντος τους δέν μπορούσε να προέλθει από τήν άρνησή του. Η ένσωμάτωσή τους έπομένως στό έλληνικό κράτος άπαιτούσε τροποποιήσεις και διεύρυνση του έθνικού συμβολικού στερεώματος. Η στροφή στή λαϊκή τέχνη ('Αγγελική Χατζημηγάλη) και οί αισθητικές άναζητήσεις του Μεσοπολέμου (π.χ. Δημήτρης Πικιώνης, Φώτης Κόντογλου) δημιουργούν τούς ευρύτερους πολιτισμικούς όρους μέσα στός όποιους διαμορφώνονται νέα αιτούμενα στην άνάγνωση της ιστορίας της τουρκοκρατίας. 'Ιδιαίτερα ή περίοδος της Κατοχής άναδιώνει τίσ άναφορές στην 'Επανάσταση του 1821.

'Επομένως ή άνάδειξη της τουρκοκρατίας έρχεται στην ώρα της. 'Αλλά ή «ώρα» δέν άρκει. Χρειάζεται και τό σχήμα. Η αφήγηση ή όποια θά άποσπάσει τίσ χρονικές στιγμές από μία άδιαφοροποίητη άλληλουχία για να τίσ οργάνώσει σέ μία δομημένη όλότητα πού θά τήν τοποθετήσει στό σχήμα της έθνικής ιστορίας. 'Εδώ άκριδώς βρισκεται ή σημασία της άνάδειξης του ελληνικού Διαφωτισμού από τόν Δημαρά. 'Ο όρος είναι δικός του και τόν διατυπώνει τό 1945. Δέν μās άπασχολεί έδώ πώς έχουν τὰ πράγματα άλλα πώς έχουν διατυπωθεί.

Τό γεγονός ότι ή έπεξεργασία του όρου προέρχεται από τήν ένασχόλησή του με τήν ιστορία της λογοτεχνίας δέν πρέπει να μās ξενίζει. Η συγκρότηση του σχήματος της ιστορίας της λογοτεχνίας περιορίζεται από τή γλώσσα της λογοτεχνίας. Η ιστορία της λογοτεχνίας δηλαδή βρίσκεται κοντύτερα στή γλωσσική έμπειρία και έπομένως τό σχήμα της δέν μπορεί να τήν ύπερβεί. 'Από αυτή τήν άποψη ή ιστορία της λογοτεχνίας έπικεντρώθηκε στή χρονική περίοδο του νέου ελληνισμού, του όποιου άλλωστε ή όριοθέτηση είχε γίνει με γλωσσικά κριτήρια. Δέν δοκιμάζεται έπομένως έδώ ένα αντίστοιχο με τό παπαρηγοπούλειο σχήμα ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας τό όποιο να περιλαμβάνει μαζί τήν άρχαία, τή μεσαιωνική και τή νεότερη ελληνική λογοτεχνία. 'Αντίστροφα: ή περίοδος του νέου ελληνισμού, κατά χρονική προτεραιότητα, μελετήθηκε κυρίως από ιστορικούς της γραπτής παραγωγής, και ό Δημαράς ήταν προετοιμασμένος από τήν άποψη της μεθόδου του. Είχε άνοιξει τήν ιστορία του, πέρα από τή λογοτεχνία, στην ιστορία της διανοητικής παραγωγής. Για τό λόγο αυτό άλλωστε δέν ξεχωρίζει ή ιδιότητα του φιλόλογου και του ιστορικού, και άκόμη ή άπουσία διαφοροποίησης θεσμοποιείται στην επιστημονική φροντίδα πού όνομάζεται «έρευνα του νέου ελληνισμού».

Μέσα από τό σχήμα του ελληνικού Διαφωτισμού θά δοϋμε όλα τὰ γεγονότα διαφορετικά από πριν. 'Αλλάζει ή οργάνωση του χρόνου, ό λόγος, οί έρευνητικές προτεραιότητες κ.λπ. Πρόκειται για μία άλλαγή παραδείγματος σ' ό,τι άφορά τήν περίοδο. Μέσω του σχήματος αυτού άναδεικνύεται ό ένεργητικός ρόλος του ελληνισμού κατά τήν περίοδο της τουρκοκρατίας και ή ιστορική αφήγηση άποκτά χρονικότητα, συνοχή και κατεύθυνση. Μέ τόν τρόπο αυτό, μία άπουσα περίοδος άποκτά διαπιστευτήρια για να ένσωματωθεί στόν έθνικό χρόνο. Τό παπαρηγοπούλειο σχήμα της ελληνικής ιστορίας θά συμπληρωθεί από τόν Δημαρά με τήν τακτοποίηση και της τελευταίας έκκρεμότητας.

Της τελευταίας; 'Αλά μέσα από τό σχήμα του ελληνικού Διαφωτισμού άναδεικνύεται ή τομή πού επιβάλλει ή «μεταβολή των συνειδήσεων». Δέν πρόκειται για μία όποιαδήποτε τομή,

26. Φίλιππος 'Ηλιού, «Οί ιδεολογικές χρήσεις της ιστορίας, Σχόλιο στή συζήτηση Κορδάτου και Ζεγίου», 'Αντί, τχ. 46, 29 Μαΐου 1976, σ. 31-34.

27. Νίκος Ζαχαριάδης, *Θέσεις για τήν ιστορία του ΚΚΕ* (1939), 'Αθήνα 1945. Ν. Σβορώνος, «Σκέψεις για μία εισαγωγή στή Νεοελληνική 'Ιστορία» (1955), 'Ανάλεκτα, όπ.π., σ. 65-74, και Δημήτρης Χατζής, «Γύρω από τὰ προβλήματα της "συνέχειας"» (1954), άναδημοσ. 'Ο Πολίτης, τχ. 69-70 (1985), σ. 78-90.

άλλά για εκείνη που παράγει την αντίληψη του εθνικού συνεχούς και της εθνικής ιστορίας. Ο Δημαράς φέρνει στο φως τις συζητήσεις για την εθνική ταυτότητα, τις εναλλακτικές προτάσεις, τις μεταβολές στη χρήση των λέξεων και των ονομάτων, τις καινούργιες έννοιες που προήλθαν από τη Δυτική Ευρώπη και οργανώνουν τις αντιλήψεις για τα ζητήματα αυτά: πώς δηλαδή οι κοινωνίες και οι πολιτισμικές κοινότητες ανασυγκροτούνται σε έθνη. Έπισημαίνει τις αιτίες: το ρόλο των διανοουμένων, την πύκνωση των επικοινωνιακών δικτύων, την κοινωνική κινητικότητα. Προχωρά δηλαδή στην ανάδειξη ενός πληροφοριακού πλαισίου, το οποίο μάς φέρνει στις θεωρίες της συγκρότησης του έθνους μέσα από την εθνική ιδεολογία. Ακόμα περισσότερο, μέσα από τις μελέτες για τον Παπαρηγόπουλο και τους περίεξ αυτούς, αναδεικνύει τις διαδικασίες, τους άρμούς του σχήματος του έθνους και της αυτοσυνειδήσας του, δηλαδή του σχήματος της ιστορίας μέσα στο οποίο και ο ίδιος εντάσσει το δικό του έργο. Και αντίστροφα: Οι ανάγκες να ενταχθεί το σχήμα του Διαφωτισμού στον εθνικό χρόνο, στο σχήμα της ελληνικής ιστορίας, τον οδηγεί να μελετήσει τους άρμούς της κατασκευής του. Στη μονογραφία για τον Παπαρηγόπουλο. Αλλά έτσι δεν οδηγείται στην αποδόμηση του ευρύτερου σχήματος του εθνικού χρόνου;

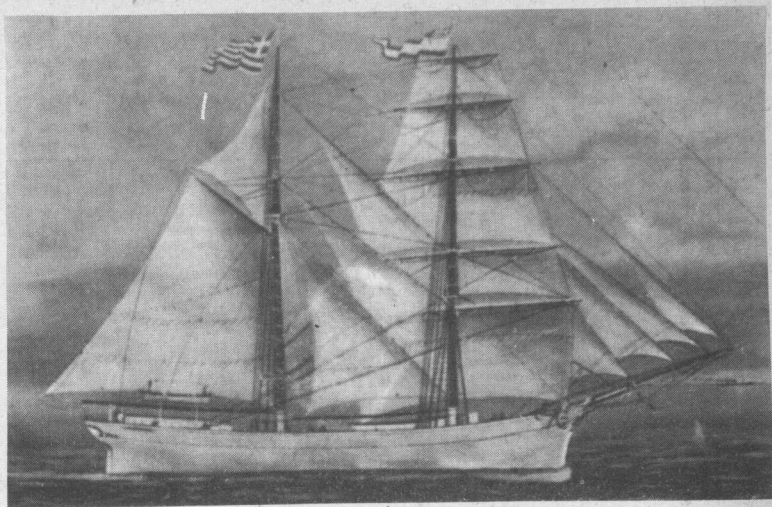
Εδώ νομίζω ότι δρίσκεται και το παράδοξο της θέσης του Δημαρά. Έγκολπώνοντας μία περίοδο στον ιστορικό χρόνο, ταυτόχρονα δείχνει τις διαδικασίες της παραγωγής του. Βρίσκεται δηλαδή ανάμεσα στα δύο παραδείγματα των θεωριών περί έθνους. Η ανάζητηση των αιτιών αυτού του παράδοξου μπορεί να προσανατολίσει τα ερωτήματά μας στην αποτίμηση της μεθόδου του Δημαρά, στη θέση του στο πεδίο ιστορικής ανάζητησης της εποχής του και στην περίοδο σχηματισμού του ιστοριογραφικού του εξοπλισμού.

Η μεθοδολογική αρχή της μεταβολής των αναλογιών, που διαπερνά το έργο του, αναδεικνύει περισσότερο τις συνέχειες παρά τις τομές. Η βιογραφία επίσης είναι απαραίτητη για τη μελέτη του ιστοριογραφικού έργου. Όχι μόνο από την πλευρά της διανοητικής βιογραφίας, αλλά και μέσω της ανάλυσης του ιστορικού λόγου. Μέ ποιούς διαλέγεται ο Δημαράς; Σέ τί απαντά το έργο του; Ποιά μέτωπα ανοίγει; Ποιό αξιακό σύστημα προτείνει; Υπάρχει πάντα μία διαλεκτική ανάμεσα σε όσα συμπυκνώνει το έργο του ιστορικού, ως πολιτισμική αποχρυστάλλωση της εποχής του και υποκειμενική εμπειρία, και στην αυτοσυνείδηση του ρόλου του ως διανοούμενου. Ο τρόπος δηλαδή έκφωρας του κυρίαρχου ιστορικού λόγου θά επιβάλλει και τον τρόπο της απάντησης. Ποιά θά είναι αυτή;

Νά «αφήσουμε τους συγγραφείς (της γεωγραφίας) να μιλήσουν», νά «αφουγκραστούμε τους διανοούμενους των τουρκοπατημένων καιρών». Ας συγκρίνουμε την απάντηση αυτή μέ την αντίστοιχη μεθοδολογική αρχή που υιοθετεί ο Σβορώνος. Η σύγκριση έχει τη σημασία της. Όχι μόνο γιατί οι Σβορώνος και Δημαράς αναγνωρίζονται ως οι πατέρες της ιστοριογραφίας του νέου ελληνισμού και της νέας ιστορίας της Ελλάδας. Από το έργο του Σβορώνου — και των μαθητών του — θά προκύψει άφ' ενός ή αυτονομία της νεότερης ελληνικής κοινωνίας, και άφ' έτερου ή διαμόρφωσή της μέσα από τις οικονομικές αλλαγές που συμβαίνουν στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων, από τον 18ο αιώνα και έξης. Σύμφωνα μέ τον Σβορώνο λοιπόν, έμεις ρωτάμε τις πηγές μας. Διατυπώνουμε τά ερωτήματά μας εξειδικεύοντας συγχρονικά θεωρητικά ερωτήματα, Στο ζήτημα αυτό ο Δημαράς άπαντά:

«Η πρωτοτυπία των λογίων και των εποχών δεν φαίνεται στον τρόπο μέ τον οποίο λύουν τά προβλήματα, όσο στον τρόπο μέ τον οποίο τά θέτουν»²⁹.

Ο Δημαράς αντιμετώπιζει τό πρόβλημα της ιστορικής έτερότητας. Αν ή ιστορία είναι ή σχέση του ιστορικού μέ τό πα-

ρελθόν, τότε σε ποιόν ανήκει ή πρωτοβουλία; Στο ντοκουμέντο, ή στην ερώτηση του ιστορικού; Αλλά ή γλώσσα των ντοκουμέντων άποτελεί ή ίδια μία μαρτυρία έτερότητας. Η μετάφρασή της, μέ σημερινούς όρους, περικλείει τον κίνδυνο νά άπωλέσουμε αυτή την έτερότητα, την ιδιαιτερότητα του παρελθόντος. Η αντίπαράθεση Δημαρά-Σβορώνου στα ζητήματα αυτά έγγράφεται στο ευρύτερο πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στην ερμηνευτική κατανόηση και στην αιτιακή εξέγηση των ιστορικών φαινομένων. Οι διαφορετικές προτιμήσεις εξέγουνται βέβαια από τις διαφορετικές καταβολές του ενδιαφέροντος για την ιστορία: στο μαρξιστικό ρεύμα ο Σβορώνος, στον φιλοσοφικό σκεπτικισμό της γενιάς του '30 ο Δημαράς. Ως εκ τούτου, ο Δημαράς άποφωγει όρους που παραπέμπουν σε θεωρητικές προσεγγίσεις. Χρησιμοποιεί μία λεκτική επένδυση που δεν άπείχει από τις πηγές.

Ας προσθέσουμε εδώ πώς ή δεύτερη κατηγορία θεωριών, αυτή που ονομάσαμε της συγκρότησης ή της παραγωγής του έθνους από την εθνική ιδεολογία, αναπτύσσεται από τη δεκαετία του 1960 και έξης, σε εποχή δηλαδή που ο Δημαράς ήδη έχει από καιρό σχηματίσει τον θεωρητικό και μεθοδολογικό του εξοπλισμό. Ας μήν ξεχνάμε, όμως, εδώ την κριτική του Συκουτρή στο ιδεολογικό σχήμα της ελληνικής ιστορίας, ή οποία άδικαιολογητάς ύποτιμήθηκε. Η κριτική του Συκουτρή βέβαια δεν αναπτύχθηκε σε ιστοριογραφικό έργο, άλλωστε ο ίδιος ήταν κλασικός φιλόλογος. Δείχνει, όμως, τις δυνατότητες που τό διανοητικό πεδίο της εποχής περιείχε. Δεν βρήκαν, ωστόσο, άποδέκτες. Αλλά και ο Δημαράς δεν ενδιαφερόταν για μία θεωρητικοποίηση σε σχέση μέ μείζονα προβλήματα, όπως ο σχηματισμός έθνους, αλλά για μία μετάπλαση των όρων που θά έκαναν δυνατή και θά έκσυγχρόνιζαν την εθνική ιστορία. Η μετάπλαση της εθνικής ιστορίας άποτελεί ένα μείζον θέμα, τό οποίο αναδεικνύει μία τομή στην εξέλιξη της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, στην όποια μπορεί νά ενταχθεί τό έργο του Δημαρά, του Σβορώνου, του Ζακυθηνού, του Βακαλόπουλου και βεβαίως ή *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Άθηνών (15 τόμοι, 1971-1978).

Ανεξαρτήτως, όμως, της άφειτησίας και των προθέσεων του Δημαρά, ή ανάζητησή μας όφείλει νά αναχθεί και στην αντίσταση του αντικειμένου. Η αντίσταση ενός παραδείγματος στην άμφισβήτησή του, στη συγκεκριμένη περίπτωση της παπαρηγοπούλειας δόμησης του εθνικού χρόνου, δεν όφείλεται στην ικανότητα του σχήματος νά εξέγει τά φαινόμενα, αλλά σε λόγους που ώθοουν την κοινωνία νά επιβάλλει τη συναίνεση γύρω από αυτό. Η παραδεδομένη δόμηση του εθνικού χρόνου μπορεί νά άμφισβητηθεί αλλά όχι νά άνατραπεί. Γιατί ή άνατροπή της δεν έξαρτάται από την ένδοξοιστημονική συζήτηση. Άφορά τον τρόπο μέ τον οποίο μία συλλογικότητα άντιλαμβάνεται τον έαυτό της για νά προσδιορισθεί ως έθνος. Στην ιστοριογραφία τό βάθος των επιστημονικών επαναστάσεων περιορίζεται εξαιτίας της ισχυρής έξάρτησης του αντικειμένου της από τό έξωεπιστημονικό περιβάλλον. Στην περίπτωση αυτή από την έμπεδωμένη αντίληψη περί εθνικού χρόνου.

28. Νίκος Σβορώνος, *Ανάλεκτα*, όπ.π., σ. 21-32.

29. *Ιστορικά Φροντίσματα*, τ. Α, Άθήνα 1992, σ. 82.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Δύο ανέκδοτες εκθέσεις από τό αρχείο Ι. Μεταξά

του Δημήτρη Λιθοξόου

Στά Γενικά Αρχεία του Κράτους, στο Αρχείο Ιωάννου Μεταξά (φ.κ. 36), βρίσκονται δύο ανέκδοτες εκθέσεις για τη μακεδονική μειονότητα, σημαντικού ιστορικού και πολιτικού ενδιαφέροντος.

Και οι δύο εμπιστευτικές εκθέσεις έχουν συνταχθεί από τό ίδιο πρόσωπο, τό δάσκαλο Γ. Παπαδόπουλο, έχουν ως αποδέκτη τήν Υπηρεσία Αμύνης του Κράτους και είναι «προϊόν πολυετών παρατηρήσεων».

Η πρώτη έκθεση, μέ ημερομηνία 5 Μαΐου 1936 και τίτλο *Περί τής συναισθηματικής, γλωσσικής κ.λπ. καταστάσεως των Σλαβοφώνων Μακεδόνων, ιδία των κατοίκων τής Δυτικής Μακεδονίας και των επιβαλλομένων μέτρων διά τόν ταχύτερον εξελληνισμόν τούτων*, αποτελείται από δεκατρείς δακτυλογραφημένες σελίδες και είναι γραμμένη όταν ο Γ. Παπαδόπουλος υπηρετούσε στό Β' Δημοτικό Σχολείο τής Έδεσσας.

Η δεύτερη, μέ ημερομηνία 22 Ιουλίου 1938 και τίτλο *Η κατά τήν τελευταίαν διείτιαν καταβληθείσα προσπάθεια προς εξελληνισμόν τής Δυτικής Μακεδονίας και τά επιτευχθέντα αποτελέσματα*, αποτελείται από όκτώ δακτυλογραφημένες σελίδες και έχει συνταχθεί στη Νέα Έρυθραία Αττικής.

Δύο είναι τά βασικά ζητήματα πού προκύπτουν από τήν ανάγνωση των εκθέσεων: α) ή αδυναμία του ελληνικού κράτους νά ενσωματώσει τή μειονότητα και β) ή μακεδονική (και όχι βουλγαρική) συνείδηση τής μειονότητας.

Υπογραμμίζω τίς παρατηρήσεις του Γ. Παπαδόπουλου για τόν «επίμονο και σκόπιμο» χαρακτηρισμό τής όμιλούμενης γλώσσας ως «μακεδονικής», τόν «επίμονο αυτόχαρακτηρισμό» των μειονοτικών «ως Μακεδόνων», τό σύνθημα «ή Μακεδονία διά τούς Μακεδόνας» πού «ήλέκτριζε τούς Σλαβοφώνους», τήν άρνηση τής μειονότητας νά μάθει τήν ελληνική γλώσσα «λόγω φυλετικού μίσους», τόν μικρό αριθμό των ελληνιζόντων μειονοτικών (20%), τήν «άδιαφορία και τήν περιφρόνηση» του πληθυσμού για κάθε «εθνική και κρατική εκδήλωση».

Οί ιστορικές πληροφορίες πού, άβίαστα και χωρίς ανάγκη σχολιασμού, εξάγονται από τίς δύο εκθέσεις, βρίσκονται σέ κατάφωρη αντίθεση μέ τούς ισχυρισμούς των Έλλήνων ιστορικών για τήν άνυπαρξία μακεδονικής συνείδησης προπολεμικά και τή χωρίς αντίσταση διαδικασία εξελληνισμού.

Εισαγωγικά, ώστόσο, θέλω νά αναφέρω όρισμένα επιπλέον στοιχεία τά όποια ή ελληνική ιστοριογραφία αποκρύπτει συστηματικά:

Η διαμόρφωση μακεδονικής εθνικής συνείδησης είναι μία διαδικασία πού έχει τίς ρίζες της στις άρχές του αιώνα και εκ-

φράστηκε πολιτικά κυρίως μέ τόν Γκότσε Ντέλτσεφ (1872-1903) από τό Κιλκίς και τόν Γιάνε Σαντάνσκι (1872-1915) από τό Πιρίν.

Μιλώντας για τόν Σαντάνσκι ό Έλευθέριος Σταυρίδης, ήγετικό στέλεχος του ΚΚΕ κατά τή δεκαετία του '20, πρώην γραμματέας, και μετέπειτα στέλεχος τής Δεξιάς, έγραφε ότι είναι ό άνθρωπος «όστις έκαμε τό μεγαλύτερο κακόν πού ήδύνατο νά κάμει άνθρωπος εις τήν Βουλγαρία», αυτός πού «ήμποδίζε τούς σλαβοφώνους κατοίκους τής Μακεδονίας νά θεωρούν έναντούς Βουλγάρους και έκαλλιέργει Μακεδονικήν εθνικήν συνείδησιν»¹.

Η μακεδονική μειονότητα ύπάρχει για πρώτη φορά στην επίσημη άπογραφή πληθυσμού του ελληνικού κράτους τό 1920. Αν και τά στοιχεία τής άπογραφής πού άφορούν τίς νέες επαρχίες δέν δημοσιεύονται, στόν τόμο μέ τά άποτελέσματα «Θεσσαλίας και Άρτας» γίνεται διάκριση μεταξύ Μακεδόνων, Βουλγάρων και Σέρβων και επιπλέον μεταξύ σχισματικών-όρθοδόξων καθώς και όσων γνωρίζουν ή όχι και τήν ελληνική γλώσσα.

Η μακεδονική μειονότητα βαπτίζεται «μακεδονοσλαβική» στην άπογραφή του 1928 και επισήμως ό συνολικός αριθμός της φτάνει τά 82 χιλιάδες άτομα, αριθμός πού βρίσκεται κάτω από τό μισό του πραγματικού².

Σύμφωνα μέ ανέκδοτους ύπολογισμούς μου, από τά 1779 χωριά των νέων μακεδονικών επαρχιών πού ενσωματώθηκαν στην Ελλάδα, τά 427 (24%) είναι άμιγή και τά 212 (11,9%) μεικτά σλαβόφωνα χριστιανικά χωριά.

Η δυτικομακεδονική περιοχή πού αποτελείται από τούς καζάδες Φλώρινας, Καστοριάς, Βοδενών και Γενιτζών παρουσιάζει ύψηλό ποσοστό σλαβοφώνων χριστιανών: επί συνόλου 358 χωριών ύπάρχουν 192 (53,6%) άμιγή και 56 (15,6%) μεικτά σλαβόφωνα χριστιανικά χωριά.

Στήν περιοχή αυτή, σύμφωνα μέ τίς αξιόπιστες στατιστικές πληροφορίες του Βούλγαρου Κάντσοφ (1900), επί συνολικού πληθυσμού 218 χιλιάδων τά ποσοστά ήταν: σλαβόφωνοι χριστιανοί 62,4%, σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι 11,0%, τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι 11,5%, αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι 2,3%, αλβανόφωνοι χριστιανοί 1,4%, ελληνόφωνοι χριστιανοί (στό

1. Έλευθέριος Σταυρίδης, *Τά παρασκήνια του ΚΚΕ*, 1953, σ. 212, 214.

2. Δημ. Λιθοξόου, «Η μητρική γλώσσα των κατοίκων τής Μακεδονίας πριν και μετά τήν ανταλλαγή των πληθυσμών», *Θέσεις*, τ. 38, 1992.

νότιο τμήμα του καζᾶ Καστοριάς) 4,1%, βλαχόφωνοι χριστιανοί 3,4%, Γύφτοι 3,2% και Έβραίοι 0,5%.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀλλάζει ἀρκετὰ μέ τις ἀνταλλαγές τῶν πληθυσμῶν, ὥστόσο τό ἑλληνικό ἢ «ἑλληνικῶν φρονιμάτων» στοιχεῖο παραμένει μειοψηφικό στήν περιοχή πού ἀποτελεῖται τό 1928 ἀπό τίς ἐπαρχίες Φλώρινας, Καστοριάς, Ἐδεσσας καί Γιαννιτσῶν. Σύμφωνα μέ τά ἐπίσημα ἀπογραφικά στοιχεία, ἐπί συνόλου 194 χιλιάδων ὑπάρχουν ἐδῶ 55,5 χιλ. πρόσφυγες (28,6%) καί 5 χιλ. (1,5%) δημόσιοι ὑπάλληλοι καί ὄργανα τῆς διοίκησης προερχόμενα ἀπό τήν παλαιά Ἑλλάδα. Ἄν σέ αὐτούς προστεθοῦν οἱ περίπου 10 χιλ. γηγενεῖς Ἕλληνες, ἀπομένει ἕνα 65% ἀλλόγλωσσου καί ἐθνικά ὑποπίου ντόπιου πληθυσμοῦ πού ἀπασχολεῖ τόν συντάκτη τῶν ἐκθέσεων.

Σέ ἀναφορά τοῦ νομάρχου Φλώρινας Ἰ. Αθ. Σουλιάτη-Νικολαΐδη, τόν Αὐγουστο τοῦ 1935 πρὸς τήν ἑλληνική κυβέρνηση, καταμετροῦνται στίς δύο ἐπαρχίες Φλώρινας καί Καστοριάς 16.100 σλαβόφωνες χριστιανικές οἰκογένειες, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 9.075 (54,1%) ἔχουν «δεδηλωμένα σλαβικά φρονήματα»³.

Μέ σύνθημα «Πλέρια ἰσοτιμία στίς μειονότητες» τό ΚΚΕ παίρνει στίς δουλεντικές ἐκλογές τοῦ 1936 ὡς Παλλαϊκό Μέτωπο 5,8% πανελλαδικά. Στήν ἐπαρχία Φλώρινας τό ποσοστό αὐτό φτάνει τό 6,5%, στή δέ ἐπαρχία Καστοριάς τό 9,5%. Ἐντυπωσιακό εἶναι τό ποσοστό τοῦ ΚΚΕ σέ ὁρισμένα μειονοτικά χωριά τῆς περιοχῆς: Ἅγιος Παντελεήμονας (Πάτελι) 19,1%, Ἱεροπηγή (Κόσσινας) 20,8%, Νεστράμι 22,6%, Ξυνό Νερό (Ἐξισου) 23,1%.

Στίς ἴδιες ἐκλογές, τό Μεταρρυθμιστικό Κόμμα τοῦ Σωτήρη Γκοτζαμάνη, μέ αὐτονομοστικά συνθήματα, παίρνει 23,9% στήν ἐπαρχία Γιαννιτσῶν, 25,4% στήν ἐπαρχία Ἀλμωπίας καί 35,4% στήν ἐπαρχία Ἐδεσσας.

Κατά μή διασταυρωμένες πληροφορίες, μεταξύ 1933-1936 ἔδρασε στό ἑλληνικό τμήμα τῆς Μακεδονίας, μέ ἔδρα τή Θεσσαλονίκη, ὀργάνωση τῆς Ἐνωμένης ΕΜΕΟ μέ 17 παράνομες τοπικές ἐπιτροπές καί 893 μέλη⁴. Ἡ δράση τῆς ὀργάνωσης φαίνεται πάντως ἀπό ἐπιστολές τῆς ἴδιας ἡμερῆς τῆς σὺν Ριζοσπάστῃ τῆς ἐποχῆς (25/4/34, 8/6/34, 10/6/34, 26/6/34, 22/7/34, 12/8/34, 12/9/34, 3/10/34, 1/11/34, 13/11/34, 13/12/34, 30/1/35, 3/7/35, 3/9/35, 10/3/36).

Τά «μέτρα ἐξελληνισμοῦ» ἔχουν τά δικά τους ἀποτελέσματα λίγα χρόνια ἀργότερα, μόνο πού αὐτά εἶναι διαμετρικά ἀντίθετα ἀπό τά ἀναμενόμενα ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς διοίκησης: Ἡ μειονότητα συγκροτεῖ τή δική της ἀντιστασιακή ὀρ-

γάνωση στή διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1944 μόνο σέ 43 χωριά τῆς περιοχῆς Καστοριάς ὑπάρχουν 2.496 ἄντρες καί 1.941 γυναῖκες ὀργανωμένοι στό ΣΝΟΦ⁵.

Τό μακεδονικό 28ο Τάγμα στά τέλη τοῦ '44 ἔχει ἤδη ἐρθεῖ σέ ρήξη μέ τόν ΕΛΑΣ. Ἡ ἡγεσία τῆς μειονότητας ξανασυμμαχεῖ μέ τό ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Νίκου Ζαχαριάδη ΚΚΕ καί ἀμφισβητεῖ τή νομιμότητα τῆς ἑλληνικῆς διοίκησης μέ ἀποχή στίς ἐκλογές τοῦ '46. Σέ πολλά μειονοτικά χωριά ἡ ἀποχή εἶναι σχεδόν καθολική. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά τόν ἀριθμό ψηφισάντων σέ ὁρισμένα χωριά σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τῶν κατοίκων (ἀπογραφή 1940): Σιδηροχώρι (Σίστεβο) 0/609, Μελάς (Σιάτιστα) 1/693, Λεύκα (Ζουμπάνιστα καί Ὀρμαν) 5/774, Γάδρος (Γκάμπρες) 7/384, Χάλαρα (Ποσδίδια) 7/738, Βυσοινιά (Βίσην) 10/684, Πολυκέρασσο (Τσερέσνισα) 13/397, Μαυροκάμπος 14/332, Μπουφῶρι 16/854, Κλαντοράμπι 17/326, Ὄξια (Μπουλγαρόπλαντς) 17/247, Κρανίνας (Ντρανόβενι) 27/702, Μακροχώρι (Κόνομπλατ) 26/946, Τοίχιο (Τιχόλια) 42/844, Ξυνό Νερό (Ἐξισου) 49/1955, Ἄετός (Ἄιτόζ) 67/1189, Βεύη (Μπάνισα) 66/2450, Μπούφι 33/1989, Πολυπόταμο (Νέρεντ) 31/1535.

Ἐτσι ἡ μειονότητα μπαίνει στόν Ἐμφύλιο μέσα ἀπό τίς γραμμές τοῦ ΝΟΦ, συναγωνίστρια τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ καί τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.

Τήν ἀνταρσία αὐτή τήν πληρώνει ἀκόμη. Ὁ ἐπαναπατρισμός τῶν πολιτικῶν προσφύγων ἀφοροῦσε μόνο τοῦς «Ἕλληνες τό γένος».

Τό ἑλληνικό κράτος ἀπαγορεύει τήν ἐπιστροφή στίς πατρικές ἐστίες ὅσων ἔχουν μακεδονική ἐθνική συνείδηση. Ὁ παλαιός σύντροφος ἐν ὄπλοις, τό ΚΚΕ, ἀρνεῖται τήν ἴδια τους τήν ὑπαρξη. Γιά τήν ἑλληνική Ἀριστερά (ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις), ὅπως ἐξάλλου γιά ὅλο τόν ἑλληνικό πολιτικό κόσμο, μακεδονική μειονότητα δέν ὑπῆρξε καί δέν ὑπάρχει.

Ὡστόσο, ἐκτός ἀπό τή ζωή, τήν ἀλήθεια ἐπιμένει νά τή θυμίζει καί ἡ ἱστορία.

3. Δημ. Λιθοξόου, «Δύο ἀνέκδοτα ντοκουμέντα γιά τήν ἱστορία καί τή συνείδηση τῆς μειονότητας», *Ἐκτός ὁρίων*, τ. 6, 1992 καί ἀναδημοσίευση στή μειονοτική ἐφημερίδα *Τά Μογλενά*, Μάιος 1993.

4. Λάζαρος Κολίσεφσκι, *Πτυχές τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος*.

5. *Documents relatifs à la participation du peuple Macédonien de la Macédoine egée la gierre antifasciste 1941-1945*, τόμ. 1, Σκόπια 1971, σ. 368-370.

Ε Κ Θ Ε Σ Ι Σ

Περί τῆς συναισθηματικῆς γλωσσικῆς κ.λπ. καταστάσεως τῶν Σλαυοφῶνων Μακεδόνων, ἰδία τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, καί τῶν ἐπιβαλλομένων μέτρων διά τόν ταχύτερον ἐξελληνισμόν τούτων.

Παρήλθεν ὀλόκληρος σχεδόν 25ετία ἀπό τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας, διά τήν ὁποῖαν εἰς τόσας θυσίας ὑλικῆς τε καί ἠθικῆς ὑπεβλήθη τό ἔθνος, καί ὅμως, περιερχόμενος κανεῖς τά μέρη ταῦτα, δέν εἶνε δυνατόν ἢ μή νά καταληφθῇ ἀπό ἱεράν ἀγανάκτησιν διά τήν κατάστασιν ἣν θά διαπιστώσῃ, κατάστασιν ἐμπνεύσαν σοβαράς ἀνησυχίας διά τό ἔθνος.

Κατά τό παρελθόν συχναί ἐμφανίσεις Βουλγάρων Κομιτατζήδων (αἵτινες καί ἐσχάτως ἐπανελήθησαν), δολοφονίαι δημοσίων ὑπαλλήλων, ἢ σημειωνόντων ἀγωνιστῶν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος (δολοφ. Κατέφσκι Φλωρίνης), δυναμιτιστικά ἀπόπειραι (Φλώρινα-Θεσσαλονίκη) παρά τήν ἀγρυπνον τῶν συνόρων φρούρησιν, τακτικά μεταβάσεις Σλαυοφῶνων εἰς

Βουλγαρίαν πρὸς λουτροθεραπείαν ἢ νοσηλείαν, ἰδίως ἐκ τῶν περιφερειῶν Καστοριάς καί Φλωρίνης, ὀνόματα, ἐπώνυμα καί

τοπωνυμία Σλαβικά, χρήσις χαιρετισμῶν, ἀσμάτων, γλώσσης, ἠθῶν καί ἐθίμων μὴ Ἑλληνικῶν, διενέργεια ἀλληλογραφίας Βουλγαριστί, ἢ ἀνακάλυψις πρὸς τινῶν ἐτῶν διδύλων Βουλγαρικῶν, ὑπαρχόντων ἴσως καί σήμερον, ἢ γνώσις τῆς Βουλγαρικῆς ἀναγνώσεως καί γραφῆς καί ὑπὸ κατοίκων κάτω τοῦ 30οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας, ἢ ἐσωτερική των σιδηρᾶ συνοχή καί προσήλωσις εἰς τήν Βουλγαρικὴν ἰδέαν ἐκδηλωθεῖσαν ἐντονώτερον κατὰ τό παρελθόν ἔτος ἰδίως κατὰ τήν προεκλογικὴν περίοδον τῶν ἐκλογῶν τοῦ Ἰουνίου, ἢ ἀγνωμοσύνη καί ἢ ἀποστραφὴ των πρὸς πᾶν τό Ἑλληνικόν, ὃ ἐπίμονος καί σκόπιμος ὑπ' αὐτῶν χαρακτηρισμός τῆς ὀμιλουμένης Βουλγαρικῆς γλώσσης ὡς «Μακεδονικῆς» ἐνῶ εἶνε ἀποδεδειγμένον ὅτι ἐλάχιστοι διαφοραὶ ὑπάρχον ὀφειλόμεναι κυρίως εἰς τοπικούς ἰδιοτισμούς, οἵτινες εἰς οἰανδήποτε γλώσσαν παρατηροῦνται, ὃ ἐπίμονος αὐτοχαρακτηρισμός των ὡς Μακεδόνων καί οὐχὶ ὡς Ἑλλήνων, ἢ

αδιαφορία και η αποστρέφση, δύναται τις ελπίειν, τών Σλαυοφώνων πρὸς τὴν ἑκκλησίαν — τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰ χωρία τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας — διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Λειτουργία γίνεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἢ προπαγάνδα τῆς κομμουνιστικῆς ἢ αὐτονομιστικῆς ιδέας, οἱ ὅπαδοί τῆς ὁποίας ἄπαντες, καὶ δὲν εἶνε ὀλίγοι, προέρχονται ἐκ τούτων ἐκτός ἐλαχίστων. Ἡ ἀπέχθεια καὶ τὸ μῖσος πρὸς πάντα Ἑλληνα ὑπάλληλον, ἰδίως πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἢ ἀπροθυμία τῶν πρὸς ἐκμάθησιν καὶ χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης — σύνθηες φαινόμενον ὑπάλληλοι, ἐπιστήμονες καὶ πολιτευταί Μακεδόνες παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ ὀμιλοῦν Βουλγαρικά — τὰ ὑπάρχοντα σλαυικά ὀνόματα Βάντσε, Ντίντσε, Γόρτσε, Τζότζε, Κόλε, Τόμε, Μίλκα, Σφέτα, Λιούπα, Βόρις, Βλαδιμίρ, Μήτκος Τραϊκο κ.λπ., ἢ ἔμμονῆ τῶν Σλαυοφώνων εἰς τὰς ἀπὸ 10ετίας καταργηθείσας παλαιὰς σλαυϊκὰς τοπωνυμίας ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πρόσφυγας οἵτινες, παρὰ τὰς δυσχερείας αἰτινες παρουσιάστησαν κατὰ καιροὺς, ἀμέσως ἔμαθαν καὶ μεταχειρίζονται τὰς νέας ὀνομασίας καὶ ἔξαιρετικὰς προσπαθείας καταβάλλουσι διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ παρατηρουμένη εἰς ὅλα τὰ σλαυόφωνα χωρία καὶ τὰς πόλεις γλωσσικῆ Βαθυλωνία, διότι δὲν ὀμιλεῖται μόνον ἡ Βουλγαρικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ Κουτσοβλαχικὴ καὶ ἡ Τουρκικὴ ὑπὸ τῶν περισσοτέρων προσφύγων, παρέχουσι εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὰ μέρη ταῦτα ἐντυπώσεις κατὰ ἄλλο παρὰ Ἑλληνικὰς.

Κατὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ τώρα, ἀναγιγνώσκομεν εἰς τὸν καθημερινὸν τύπον ἀναδημοσιευόμενας ἐκ Βουλγαρικῶν ἐφημερίδων ἀνταποκρίσεις παριστανούσας τὴν Μακεδονίαν οὐχὶ ἑλληνικὴν, τοὺς δὲ κατοίκους ἐπιζητοῦντας ποικιλοτρόπως τὴν «ἀπολύτρωσιν» τῶν ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐάν ληφθῶσι ὑπ' ὄψει καὶ αἱ ἐν Εὐρώπῃ βουλγαρόφιλοι, ἐν Ἀμερικῇ καὶ Βουλγαρίᾳ, ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως ἀραγῆν ἢ ἀνοχῆν, λειτουργοῦσαι πολυάριθμοι καὶ ποικιλόθυμοι αὐτονομιστικαὶ Βουλγαρομακεδονικαὶ ὀργανώσεις, τὸ γεγονός ὅτι πολλάκις ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῶν Μακεδονικῶν μεινοτήτων, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν πληρεστέραν τὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως.

Καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Εἶνε ἐπιτετραμμένον εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν εἴνουν τελείως ἢ ἀφομοιωθῶν καὶ ἐξαφανισθῶν σοβαρὰ μειονότητες καὶ δὴ ἀνωτέρου βαθμοῦ πολιτισμοῦ — πρᾶγμα ὅπερ δὲν συμβαίνει μὲ τοὺς παρ' ἡμῖν Σλαυοφώνους καὶ Κουτσοβλάχους — εἰς ἅπαντα τὰ γειτονικά μας Βαλκανικά Κράτη διὰ συστηματικῆς καὶ ἐντεταμένης προσπαθείας, μόνῃ ἢ Ἑλλάδι νὰ ἀδρανή σχεδὸν καὶ μοιρολατρικῶς νὰ παρακολουθῆ τὴν ἐξέλιξιν τῆς δυσαρέστου καὶ πλείστον ἐγκυμονούσης κινδύνους καταστάσεως, δοθέντος ὅτι πάντες οἱ ὄρκοι γειτονέας μας δὲν παραλείπουν νὰ ἐκμεταλεύονται πᾶσαν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν μὲ τὴν ἐλπίδα μᾶς νέας διανομῆς τῆς Μακεδονικῆς γῆς;

Ἐλέχθη ἐπανειλημμένως καὶ ἀκούομεν καὶ σήμερον νὰ λέγεται, ὅτι οἱ πρόσφυγες μετέβαλον τελείως τὴν ὄψιν τῆς Μακεδονίας: τοῦτο δὲν εἶνε ἀληθές, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τὰς περιφερείας Ἐδέσσης, Ἀλμωπίας, Γιαννιτσῶν, Γουμένισσης, Φλωρίνης καὶ Καστοριάς, διότι οἱ πρόσφυγες ἐγκατεστάθησαν συμπαγῶς κυρίως εἰς τὰς πόλεις, ἐνῶ οἱ ἀνά τὴν ὑπαιθρον διασπαρέντες εἶνε ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Σλαυοφώνων καὶ εἰς τὰ πλείστα χωρία τῶν περιφερειῶν τούτων οὐδὲν ἔχουσι ἐγκατασταθῆ τοιοῦτοι.

Ἐπιδάλλεται, ὅθεν, ἡ ἄμεσος λήψις μέτρων διὰ τὴν ῥιζικὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. Εἰς τὴν ἐξέυρεσιν τῶν ἀπαιτουμένων μέτρων θὰ ὀδηγηθῶμεν ἐκ τῶν κάτωθι παρουσιαζομένων στοιχείων.

ΓΛΩΣΣΑ

Αὕτη εἶνε Βουλγαρικὴ, παρὰ τοὺς ἰσχυρισμούς τοὺς ὁποίους προβάλλουσι οὗτοι, ὅτι εἶνε καθαρῶς Μακεδονικὴ: οἱ κάτοικοι οὐδέποτε εἰς τὰς συνομιλίας τῶν μεταχειρίζονται τὴν ἑλληνικὴν, ἐκτός ἐάν συνομιλῶσι μετὰ ξένων, ἰδίως μετὰ στρατιωτικῶν ἢ δημοσίων ὑπαλλήλων κ.λπ. Οἱ ἄνδρες εἰς τὰς πό-

λεις, ἐκτός τῶν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, γνωρίζουσι τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ὅπωσδήποτε καλλίτερον οἱ ζήσαντες εἰς τὴν ξένην (πλὴν τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ Ἀμερικῆς) ὡς καὶ οἱ ὑπερηθίσαντες εἰς τὸν Στρατόν: ἀγνοοῦσι ταύτην οἱ ἀπὸ Τουρκοκρατίας ἢ ἄμα τῇ ἀπελευθερώσει μεταναστεύσαντες εἰς τὰς ἀνω μνημονευθείσας χώρας καὶ ἐπανερχόμενοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη: οὗτοι ὄχι μόνον ἀγνοοῦσι τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ σχεδὸν κατὰ κανόνα ἀποφεύγουσι τὴν ἐκμάθησιν καὶ χρῆσιν ταύτης, λόγῳ φυλετικῆς μίσεως.

Αἱ ἄνω τῶν 30 ἐτῶν γυναῖκες κατὰ κανόνα ἀγνοοῦσι τὴν ἑλληνικὴν: αἱ μετὰ τῶν 20-30 ἐτῶν τοιαῦται γνωρίζουσι ὅπωσδήποτε ταύτην ἐφ' ὅσον ἐφοίτησαν ἐπὶ ἔτη εἰς τὸ σχολεῖον: αἱ γυναῖκες μικροτέρας ἡλικίας ὡς καὶ οἱ ἄρρενες ὀμῆλικοι τῶν γνωρίζουσι τὴν ἑλληνικὴν λόγῳ τῆς ὑποχρεωτικῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως τῶν, ἐγκαταλείπουσι ὁμως ταύτην εὐθύς ὡς ἐξέλθωσι ἐκ τῶν σχολείων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς φοιτήσεως τούτων εἰς τὸ σχολεῖον (Δημοτικὸν ἢ Γυμνάσιον) καὶ σήμερον ἀκόμη παρατηροῦμεν ὅτι ὀμιλοῦσι τὴν βουλγαρικὴν ἰδίως κατὰ τὴν ὥραν τῶν παιγνιδίων τῶν, εἰς τὰ διαλείμματα, τὰς ἐξωσχολικὰς τῶν ὥρας καὶ οὐχὶ σπανίως κατὰ τὴν ὥραν τῆς διδασκαλίας διακόπτομεν τὴν διδασκαλίαν ἀκούοντες συμμαθητὰς τῶν παραπονομένων διὰ τοῦτο.

Τὸ προβαλλόμενον ἐκάστοτε ἐπιχείρημα ὅτι οἱ μαθηταὶ ὀμιλοῦσι τὴν Βουλγαρικὴν — παρ' αὐτοὺς Μακεδονικὴν — ἐκ συνθηείας καὶ διότι ἀκούοντες τοὺς γονεῖς τῶν καὶ λοιποὺς συγγενεῖς ὀμιλοῦντας τὴν Βουλγαρικὴν γλῶσσαν παρασύρονται καὶ αὐτοὶ δὲν εἶνε ἀληθές, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ μὲ τοὺς προσφυγόπαιδας, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ οἱ γονεῖς τῶν εἶνε Τουρκόφωνοι μὴ γνωρίζοντες παντάπαισι τὴν ἑλληνικὴν καὶ δοκιμάζοντες διὰ τοῦτο μεγάλην λύπην, οὐδέποτε χρησιμοποιοῦσι τὴν Τουρκικὴν. Περί αὐτοῦ ἔομεν μορφώσει ἐκ τῆς πολυετοῦς πείρας μας ἀπόλυτον πεποιθήσιν.

Ἐκεῖνο ὁμως τὸ ὁποῖον γεννᾷ τὴν ἀγανάκτησιν, καὶ δικαίως, παντός πονοῦντος τὸ ἔθνος, εἶνε ἡ στάσις τὴν ὁποίαν τηροῦν οἱ Μακεδόνες διανοούμενοι ἐπιστήμονες, δικηγόροι, φαρμακοποιοὶ κ.λπ. καὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι ὅλων τῶν κλάδων. Εἰς διαφόρους συγκεντρώσεις, καφφενεῖα καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τῶν ἐκτέλεσιν τῆς ὑπηρεσίας τῶν (οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι) μεταχειρίζονται τὴν Βουλγαρικὴν γλῶσσαν.

Ἐάν ἐπισκεφθῆ τίς τὰ γραφεῖα π.χ. τοῦ Δήμου Ἐδέσσης τὰς ἐργασίμους ὥρας θ' ἀκούσῃ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Δήμου τοῦτου ἀπὸ τοῦ κλητῆρος μέχρι τοῦ ἀνωτέρου νὰ μεταχειρίζονται τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἄλλας δημοσίας ὑπηρεσίας, ὅπου ὑπηρετοῦσι Μακεδόνες ὑπάλληλοι.

Ἰδιαιτέρος πρέπει νὰ γίνῃ λόγος διὰ τοὺς Μακεδόνες ἐκπαιδευτικούς (καθηγητὰς, δημοδιδασκάλους καὶ νηπιαγωγούς). Οὗτοι εἰς τὰς συναναστροφὰς τῶν μετ' ἄλλους Σλαυοφώνους ἢ καὶ μετ' ἄλλους γνωρίζοντας τῶν Ἑλληνικῶν, μεταχειρίζονται συχνότατα τὴν Βουλγαρικὴν γλῶσσαν. Πλείστα σύζυγοι ἐκπαίδευτικῶν δὲν γνωρίζουσι τὴν Ἑλληνικὴν, τὰ δὲ τέκνα εἰς τίποτε δὲν διαφέρουν τῶν ἄλλων χωριατοπαίδων. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφέρω τὴν διαγωγὴν ἣν ἐπέδειξαν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτου οἱ Μακεδόνες συνάδελφοί μου κατὰ μίαν ἐκδρομὴν μας εἰς Σερβίαν. Περί τὰ μέσα Νοεμβρίου 1934, μετὰ τὴν λήξιν ἐνός Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου, ἀπεφασίσσαμεν νὰ ἐκδρομώμεν ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ κ. Ἐπιθεωρητοῦ Δημ. Σχολείων εἰς Φλώριναν. Εἰς τὴν ἐκδρομὴν ἐκεῖνην ἔλαβον μέρος, ἐάν ἐνθυμοῦμαι καλῶς, περί τοὺς 50 δημοδιδασκάλους καὶ νηπιαγωγοί: τὴν δευτέραν ἡμέραν ἐπισκέφθημεν τὸ παρὰ τὰ σύνορα Σερβικῶν χωρίον Δράγος: ἐκ τῶν συνόρων μέχρι τοῦ χωρίου καὶ τανάπαλιν, μᾶς συνώδευσαν δύο ἀξιωματικοὶ τῶν φυλακίων μας καὶ ὁ Σέρβος τοιοῦτος. Καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν ταύτην, ἢ ὁποία ἔγινε δι' αὐτοκινήτων, καὶ ἐντός τοῦ Σερβικοῦ σχολείου, οἱ Μακεδόνες συνάδελφοι συνδιελέγοντο μετὰ τοῦ Σέρβου ἀξιωματικοῦ καὶ τοῦ Σέρβου διδασκάλου Βουλγαριστί, προκαλέσαντες τὰ δυσμενῆ σχόλια τῶν ἡμετέρων ἀξιωματικῶν, καὶ συνάδελφων προσφύγων καὶ τῶν ἐκ παλαιᾶς Ἑλλάδος τοιούτων. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροξένησε ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Σέρβους καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν δε-

δαίως ποίαν έκθεσιν θά υπέβαλαν ούτοι εις τά 'Υπουργεία των τών Στρατιωτικῶν καί Παιδείας.

Οί νέοι δημ./λοι ιδίως τῆς περιφερείας Φλωρίνης περισυλλεγέντες υπό τοῦ Κράτους ἐκ τῶν Σλαυοφώνων χωρίων εἰς μικράν ἡλικίαν μέ ἀποκλειστικόν σκοπόν τήν ἑλληνοπρεπῆ διαπαιδαγώγησιν καί μόρφωσιν τούτων εἰς τά οἰκοτροφεία καί διδασκαλεῖα, ἵνα χρησιμεύσωσι ὡς φορεῖς τῆς 'Εθνικῆς 'Ιδέας εἰς τήν γενέτειράν των, δέν προσφέρουσι δυστυχῶς καμμίαν ὑπηρεσίαν, τουναντίον διά τοῦ παραδείγματός των γίνονται πρόξενοι μεγάλου κακοῦ. Τό αὐτό δύναται τις νά εἴπῃ καί διά τό προσωπικόν των Πρακτικῶν καί Οἰκοκυρικῶν σχολῶν.

Μακεδονομάχοι τιμηθέντες μέ μετάλλια διά τās πρός τό 'Εθνος ὑπηρεσίας των δέν διακρίνονται τῶν ἄλλων· τίνες τούτων μάλιστα κατά τήν Μεγάλην ἐβδομάδα μετ' ἄλλων κατοίκων τῆς πόλεως 'Εδέσης κατέκλεισαν τά διάφορα κέντρα (ἐστιατόρια-καφενεῖα) ἵνα ἀκούσωσι τά πάθη τοῦ Χριστοῦ ἀπό ῥαδιοφώνου Βουλγαριστί καί τινες Σερβιστί. Μακεδονομάχος τῆς περιφερείας Φλωρίνης συνῆψε συγγενικούς δεσμούς μετὰ Σέρβων· εἰς παρατηρήσεις δημοδιδασκάλου εἶπε ἀπεριφράστως ὅτι «τά μέρη αὐτά δέν εἶναι 'Ελληνικά· εἶνε Σερβικά καί πολύ γρήγορα θά τά πάρουν οἱ Σέρβοι· πρέπει νά ἔχωμεν συγγενεῖς Σέρβους διά νά μπορούμε νά μείνουμε ἐδῶ».

ΑΣΜΑΤΑ

Τοιαῦτα ἄδονται κατά κανόνα Βουλγαρικά κατά τās διαφόρους ἐορτάς, πανηγύρεις, γάμους, διασκεδάσεις κ.λπ. Σπανίως δυνατόν νά ἀκούσῃ τις 'Ελληνικά ὑπό τῶν νεωτέρων γνωστῶν ἐκ τοῦ σχολείου, οὐχί ὅμως σπανίως καί τόν Βουλγαρικόν 'Εθνικόν Ὑμνον καί ζητοκραυγῆς ὑπέρ τοῦ Βασιλέως Βόριδος.

ΦΡΟΝΗΜΑ

Ὡς πρός τοῦτο, οἱ Σλαυοφώνοι διαιροῦνται εἰς τέσσαρας κατηγορίας: Α'. Τῶν 'Ελλήνων. Τοῦτοι τυγχάνουσι ἐλάχιστοι καί ὅσοι ἔδρασαν κατά τόν Μακεδονικόν ἀγῶνα. Β'. Τῶν 'Ελληνιζόντων. Τοιοῦτοι εἶνε οἱ ἀναμιγνύομενοι εἰς τά κοινά, τίνες τῶν ἱερέων καί τίνες εὔποροι φόδοῦμενοι τόν οἰκονομικόν ἀντίκτυπον ἢ καταστροφῆς ἐνδεχομένης ἐν περιπτώσει νέων πολέμων ἢ περιπλοκῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Γ'. Τῶν ἐπαμφοτεριζόντων. Κατηγορία δημιουργηθεῖσα ἀπό τῆς ἀπελευθερώσεως, καί Δ'. Τῶν καθαρώς Βουλγάρων. Τό ποσοστόν ἐκάστης κατηγορίας δύναται κατά προσέγγισιν νά καθορισθῇ διά μέν τās τρεῖς πρώτας κατηγορίας ἀνά 10%, διά δέ τήν τελευταίαν εἰς 70%.

Μέχρι πρό τινος καί συγκεκριμένως μέχρι τῶν ἐκλογῶν τοῦ 'Ιουνίου τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶχομεν διάφορον ἀντίληψιν τῆς σημερινῆς· ἀπό τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς καί ιδίως κατά τήν προεκλογικὴν περίοδον εὐρέθημεν πρό γεγονότων ἐνδεικτικῶν τῶν ἐσωτερικῶν διαθέσεων καί τῆς μέχρι τοῦδε ὑπολότητος καί ὑποκρισίας τῶν Σλαυοφώνων καί διεπιστώσαμεν ὅτι εἶχομεν μορφῶσει ἐσφαλμένην ἀντίληψιν. Καί ναί μέν δέν εἶναι δυνατόν νά ἀμφισβητήσῃ τις τόν 'Εθνισμόν τοῦ κ. Γκοτζαμάνη, τά κατώτερα ὅμως κομματικά ὄργανα αὐτοῦ ὠργίασαν κυριολεκτικῶς ὑποσχόμενα εἰς τούς Σλαυοφώνους τήν προσάρτησιν τῆς Μακεδονίας εἰς τήν Βουλγαρίαν ἢ τήν αὐτονομίαν αὐτῆς. Τό σύνθημα «ἡ Μακεδονία διά τούς Μακεδόνας», «'Ισκρα Μακεδόντσκα» ἠλέκτριζε τούς Σλαυοφώνους. Ἡ λέξις 'Ισκρα εἶνε Βουλγαρικῆ, μεταφραστικῆ εἰς τήν 'Ελληνικῆν σημαίνει σπινθήρ· εἰς τήν Σόφειαν κυκλοφορεῖ ὡς μᾶς ἐπληροφόρησαν ἐφημερίδες μέ τόν τίτλον τούτον. Κατά τήν περίοδον ἐκείνην (τῶν ἐκλογῶν) αἱ Βουλγαρικαί ἐφημερίδες ἐσχολίαζον εὐμενῶς τήν ἵδρυσιν νέου Μακεδονικοῦ Κόμματος, τίνες μάλιστα τούτων ἐδημοσίεον τήν φωτογραφίαν τοῦ κ. Γκοτζαμάνη μέ τήν ἐπιγραμματοειδή φράσιν «'Ο Πρόδρομος τῆς Μακεδονικῆς 'Ελευθερίας». Κατά πόσον εἶναι ἀληθές δέν τό γνωρίζομεν, ἔχει ὅμως μεγάλην σημασίαν τό γεγονός ὅτι ἐκυκλοφόρησε ἡ πληροφορία αὕτη μεταξύ τῶν Σλαυοφώνων καί ὅτι ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν.

Τό ἐκπληκτικόν καί δυσάρεστον εἶνε ὅτι εἰς τήν κατηγορίαν τῶν Βουλγαριζόντων δέν ἀνήκουσι μόνον οἱ ἄνω τῶν 40 ἐτῶν

Σλαυοφώνοι, ὡς θά ἦτο φυσικώτερον, ἀλλά καί πάσης νεωτέρας ἡλικίας ἀκολουθοῦντες προφανῶς τό φρόνημα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας· τοῦτο καθ' ἡμᾶς σημαίνει ὅτι δέν ἐπετύχαμεν τίποτε μέ τήν μέχρι τοῦδε προσπάθειαν καί τήν ἐφαρμοζομένην τακτικῆν.

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

Ταῦτα κατ' οὐδέν διαφέρουσι μέ τά ἦθη καί ἔθιμα τῶν Σέρβων καί Βουλγάρων χωρικῶν. Τοῦτο γίνεται ἀντιληπτόν ἐν ἡμέραις ἐορτῶν, πανηγύρεων, γάμων κ.λπ.

ΦΟΙΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Αὕτη τυγχάνει τακτικωτάτη χάρις εἰς τούς περί ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως νόμους· ποσοδικῶς παρουσιάζονται περιπτώσεις μὴ τακτικῆς φοιτήσεως, καλλυζόμενοι παρά τῶν ἐντεταλμένων τήν ἐφαρμογῆν τούτων.

ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ

Ἡ συμπεριφορά τῶν Σλαυοφώνων ἀπέναντι τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καί ξένων τυγχάνει ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ὑστερόβουλος, ἐκτός ἐλαχίστων περιπτώσεων λόγῳ προσωπικῶν δεσμῶν.

'Εξεδηλώθη ὅμως τό ἐναντίον τῶν ξένων ὑπαλλήλων μῖσος των κατά τήν προεκλογικὴν καί μετεκλογικὴν περίοδον τοῦ παρελθόντος 'Ιουνίου, ὅτε ἀπεριφράστως εἰς δημοσίας συζητήσεις ἐξήτηον τήν ἀπομάκρυνσιν τῶν ξένων ὑπαλλήλων προκαλέσαντες πολλὰκις τούς ὑπαλλήλους τούτους εἰς συζητήσεις κ.λπ.

Δέν συμβαίνει ὅμως τό αὐτό προκειμένου περί ἐντοπίων ὑπαλλήλων διά τόν λόγον ὅτι αὐτοῖ παρακολουθοῦν ἀδιάφοροι τās κινήσεις καί τās ἐκδηλώσεις τῶν Σλαυοφώνων.

ΕΠΙΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ

διά τόν ἀσφαλέστερον καί ταχύτερον ἐξελληνισμόν

'Εκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων, ἐλπίζομεν ὅτι δύναται τις νά σχηματίσῃ πλήρη εἰκόνα τῆς καταστάσεως καί νά καταλήξῃ εἰς ὠρισμένα συμπεράσματα διά τά ἐπιβαλλόμενα μέτρα, ἅτινα κατά τήν ταπεινὴν μου γνώμην δύνανται νά εἶνε τά ἀκόλουθα:

1. 'Ανέγερσις εὐπρεπῶν διδασκηρίων ὅπου δέν ὑπάρχουσι τοιαῦτα καί ἀποπεράτωσις τῶν ἡμιτελῶν τοιούτων. Πλήρης ἐπίπλωσις καί ἐφοδιασμός αὐτῶν διά διδασκτικῶν ὀργάνων· δωρεάν παροχή βιβλίων καί γραφικῆς ὕλης εἰς τούς ἀτόρους καί θραβεῖα εἰς τούς διακρινομένους μαθητάς.

2. 'Αμεσος ἀπομάκρυνσις ἐκ Μακεδονίας ὄλων τῶν ἐκ τῶν Νομῶν Πέλλης καί Φλωρίνης καταγομένων δημοσίων ὑπαλλήλων, μηδέ τῶν προϊσταμένων ἐξαίρουμένων. Μετάθεσις τούτων εἰς τήν Παλαιάν 'Ελλάδα καί τοποθέτησις εἰς αὐτὴν ὑπαλλήλων ἐκ παλαιᾶς 'Ελλάδος ἐκ τῶν ἀρίστων καί δεδοκιμασμένων.

3. Κατάργησις τῶν Νηπιαγωγείων καί ἀντ' αὐτῶν ἵδρυσις μιᾶς προκαταρκτικῆς τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου εἰς ἣν νά διορίζεται δημοδιδασκαλος ἢ δημοδιδασκάλισσα, κατά προτίμησιν δημοδιδασκάλισσα. Αἱ νηπιαγωγοὶ δέν ἐκπληροῦσι δυστυχῶς τόν σκοπόν δι' ὃ ἐτάχθησαν. Τά 9/10 αὐτῶν, καταγόμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρω νομῶν, ἐντός καί ἐκτός τοῦ σχολείου ὁμιλοῦσι τήν Βουλγαρικῆν.

4. 'Εκτέλεισις τῶν καθυστερουμένων προαγωγῶν τῶν σχολείων.

5. Τοποθέτησις δημ./λων καθ' ὑπέρβασιν τοῦ νόμου περί ἀναλόγου ἀριθμοῦ μαθητῶν, εἰς τά Σλαυοφώνων σχολεῖα.

6. 'Ανάκλησις τῶν ἀποσπάσεων δημοδιδασκάλων ἐκ τῶν σχολείων Σλαυοφώνων χωρίων εἰς τά γραφεῖα 'Επιθεωρήσεων. Δυστυχῶς δέν δίδεται ἡ δέουσα προσοχή ἐκ μέρους τῶν

ἀρμοδίων καὶ ἀποσπῶνται διδ/σαι καὶ νηπιαγωγοὶ εἰς τὸ γραφείον τῆς Ἐπιθεωρήσεως πρὸς μεγίστην ζημίαν τῶν Σλαυοφώνων μαθητῶν.

7. Ἡ διδασκαλία νά γίνεται ἀποκλειστικῶς εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν.

8. Ἴδρυσις νυκτερινῶν σχολῶν εἰς ἅπαντα τὰ Σλαυοφώνων σχολεῖα.

9. Ἐφοδιασμός ἁπάντων τῶν σχολείων διὰ ῥαπτομηχανῶν καὶ συστηματικὴ διδασκαλία εἰς τὸ μάθημα τοῦ κεντήματος, τῆς πλεκτικῆς καὶ ῥαπτικῆς, ἀκόμη καὶ εἰς μὴ μαθητρίδας.

10. Χορηγήσις ἐπιδόματος εἰς τοὺς δημ/λους τῶν Σλαυοφώνων περιφερειῶν· πρέπει νά κατανοηθῇ ὑπὸ ὅλων ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά συγκριθῇ ἡ ὑπηρεσία τῶν δημ/λων τούτων ὑποβαλλομένων εἰς πλείστας ὄσας στερήσεις καὶ ἔχοντων ἀνάγκην λόγῳ τοῦ ψυχροῦ κλίματος καλλιτέρας καὶ περισσοτέρας τροφῆς, βαρύτερας ἐνδυμασίας, θερμάνσεως κ.λπ.

11. Ἡ ὑπηρεσία τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὰς Νέας Χώρας νά ἀναγνωρίζεται διὰ τὴν σύνταξιν εἰς τὸ διπλάσιον, ὡς συνδβαινε μέχρι τοῦδε· ἡ ἀναγνώρισις αὕτη θά ὑποκαύσῃ τὸν ζῆλον τῶν ἡδὴ ὑπηρετούντων ἐκ παλαιᾶς Ἑλλάδος ὑπαλλήλων ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου θά προσελκύσῃ νέους τοιοούτους ἵνα ὑπηρετήσωσι εἰς τὰς Ν. Χώρας.

12. Ν' ἀπαγορευθῇ αὐστηρῶς νά χαιρετῶσι Βουλγαριστὶ καὶ νά τραγουδῶσι ἄσματα μὴ Ἑλληνικά· εἰς τὰ γειτονικά μας Κράτη, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν δέν τολμῶσι ὄχι μόνον νά τραγουδῶσι Ἑλληνικά, ἀλλ' οὔτε καὶ νά ὀμιλῶσι ἄλλῶς τὴν Ἑλληνικὴν οἱ ἐν ταῖς χώραις αὐταῖς Ἕλληνες.

13. Οἱ καλούμενοι εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ Σλαυοφώνοι νά ἐκπληρῶσι τὰς στρατιωτικὰς τῶν ὑποχρεώσεις εἰς φρουρὰς τῆς Π. Ἑλλάδος.

14. Νά γίνεται ἀπόλυτος ἐπιλογή καὶ τοποθέτησις ὑπαλλήλων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐγνωσμένης ἰκανότητος καὶ ἀρίστης διαγωγῆς καὶ νά παύσῃ ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτικῆς εἰς ὑποθέσεις ἀφορώσας τοὺς ὑπαλλήλους τούτους.

15. Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀποστολῆς τοῦ κλήρου δέν πρέπει νά ὑποτιμᾶται εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Δύναται νά ἀσκήσῃ οὗτος μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μερῶν τούτων. Ἀλλὰ ἱερεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγράμματοι, ῥυπαροὶ καὶ ῥακένδυτοι, ἔσθερημένοι χαρακτήρος καὶ πάσης πρωτοβουλίας, προκαλοῦντες ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν τόν γέλωτα, τὴν ἀποστροφὴν ἢ τὸν οἶκτο, ἀγνωστῆς πλήρως τὴν ἀποστολὴν τῶν δέν δύναται θεδαίως νά προσφέρωσι οὐδεμίαν Ἑθνικὴν ὑπηρεσίαν· Ἐπομένως πρέπει νά παύσῃ ἡ χειροτονία ὡς ἱερέων ἀνθρώπων ἀγραμμάτων, ἀξέστων, ἀγνώστου προελεύσεως κ.λπ.

16. Συστηματικῶς νά ἐπιβλέπονται καὶ προωθῶνται αἱ ξενόφωνοι Κοινότητες δι' ἔργα κοινωφελῆ, ὑποπίπτοντα εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ λαοῦ ἀντίληψιν, ἐμπνέοντα πίστιν, πεποιθήσιν καὶ ἀγάπην εἰς τὸν τόπον καὶ τὸ Καθεστῶς, μετὰ καταλλήλου δέ διαφημίσεως τῶν ἔργων τούτων, ὥστε νά σχηματίζεται ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἐν Ἑλλάδι διαβίωσις εἶνε ἀπείρως καλλιτέρα παρὰ ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ κ.λπ.

17. Νά τύχῃ ἰδιαιτέρας μερίμνης ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ ἐν γένει ἀνάπτυξις καὶ εὐημερία τοῦ ἀγρότου, ὁπότε αὐτομάτως θά ἐλαττοῦνται οἱ κίνδυνοι ἐκ τῶν προπαγανδῶν.

18. Νά ἐγκατασταθῶσι εἰς ὅλα τὰ Σλαυοφώνων χωρία προσφυγικαὶ οἰκογένεια, Ἑλληνόφωνοι θεδαίως, καὶ νά ἀπομακρυνθῶσι ἐκεῖθεν ἰσάριθμοι Σλαυοφώνοι, ἐγκαθιστάμενοι εἰς προσφυγικούς συνοικισμούς, προτιμωμένων τῶν ὑπόπτων καὶ τῶν γνωστῶν διὰ τὰ Βουλγαρικά τῶν φρονήματα· τὸ μέτρον τοῦτο εἰς τὴν ἐφαρμογὴν παρουσιάζει θεδαίως μεγάλες δυσκολίας, θεωρεῖται ὁμως ὡς ἐν ἐκ τῶν σοβαροτέρων καὶ ἀποτελεσματικωτέρων.

Ἀπὸ οικονομικῆς πλευρᾶς διὰ τὸ Κράτος δέν παρουσιάζει μεγάλας δυσκολίας· ἀντὶ αἱ περιουσίαι τῶν μεταναστευσάντων εἰς Βουλγαρίαν νά ἐκποιῶνται ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας Δημοσίων Κτημάτων ἀντὶ εὐτελεστάτου τιμήματος εἰς τοὺς ἀμφιβόλου ἐθνικόητος κατοίκους τῶν χωρίων ἐξ ὧν μετηνάστευσαν, νά παραχωρηθῶσι εἰς πρόσφυγας ἐναντι τοῦ κλήρου ὃν δικαιοῦνται.

19. Συστηματικῶς νά παριστάνεται ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ διαβίωσις ὡς πολὺ σκληροτέρα καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δυσκολότερα, προβαλλομένων προσκομμάτων εἰς τοὺς ἐκεῖθεν ἐρχομένους.

20. Νά παρέχονται φορολογικαὶ ἐλαφρύνσεις καὶ εὐκολία εἰς τοὺς μονίμως ἐγκαθισταμένους μεταξὺ τῶν Σλαυοφώνων Ἑλλήνων ὑποδοθηθούσης τῆς ἐπιμιξίας μετ' αὐτῶν, διότι ἂν καὶ παρήλθον ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων 14 ἔτη ἐλάχιστα συνοικεῖσια ἐπραγματοποιήθησαν μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Σλαυοφώνων.

21. Νά ἀναθεωρηθῶσι τὰ μητρώα τῶν ξενόφωνων Κοινοτήτων ἀποσκορακίζομένων καὶ μετατρεπομένων εἰς τὸ ἀντίστοιχον Ἑλληνικόν ὄλων τῶν ξενικῶν ὀνομάτων καὶ ἐπωνύμων.

22. Νά διαταχθῶσι οἱ ἱερεῖς κατὰ τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος ὅπως ἀποφεύγωσι νά ὀνομάζωσι τὰ βαπτιζόμενα νήπια μετ' ὀνόματα μὴ Ἑλληνικά καὶ νά ὀμιλῶσι παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν Ἑλληνικὴν.

23. Νά ἐκτυπῶνται καὶ διανέμονται διὰ τῶν διδασκάλων δωρεάν λαϊκὰ βιβλία καὶ περιοδικὰ καταλλήλου ἱστορικοῦ κ.λπ. περιεχομένου.

24. Νά χρησιμῶνται ὑποτροφεῖα εἰς τοὺς Σλαυοφώνους, ἀτέλεια ἐγγραφῆς εἰς ὅλας τὰς σχολὰς μέχρι ὀρισμένου ἀριθμοῦ.

25. Νά παρέχεται δωρεάν ἰατρικὴ καὶ νοσοκομειακὴ περίθαλψις εἰς τοὺς ἀπόρους Σλαυοφώνους διὰ τῆς ἀναγραφῆς σχετικῶν κονδυλίων εἰς τοὺς προϋπολογισμούς τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων.

26. Νά πυκνωθῶσιν οἱ Ἀστυνομικοὶ Σταθμοί.

27. Νά ἀνασταλῶσιν αἱ Κοινοτικαὶ ἐκλογαὶ εἰς τὰς Σλαυοφώνων Κοινότητας διορισμένων ὡς Κοινοτικῶν ἀρχόντων ἀνθρώπων ἐμπνεομένων ἐμπιστοσύνην.

28. Ταχέως νά διεκπεραιώνωνται αἱ πάσης φύσεως διοικητικαὶ καὶ δικαστικαὶ ὑποθέσεις.

29. Οἱ διοριζόμενοι ὡς Νομάρχαι πρέπει νά εἶναι ἄριστοι ὑπάλληλοι ἢ ἐπιστήμονες· πρέπει νά δίδεται μεγαλυτέρα προσοχὴ εἰς τὴν ἐκλογὴν προσώπων διὰ τοὺς νομούς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἀκόμη τὸν νομόν τῆς πρωτεύουσας τοῦ Κράτους.

Περαιῶν τὴν παρούσαν μου ἐπιθυμῶ νά τονίσω ὅτι αὕτη εἶνε προϊὼν πολυετῶν παρατηρήσεων, μακρᾶς πείρας καὶ ἐπισταμένης μελέτης. Κατὰ τὴν δωδεκαετὴ εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην ὑπηρεσίαν μου ἐπεσκέφθην κατ' ἐπανάληψιν Σλαυοφώνων χωρία τῶν νομῶν Πέλλης καὶ Φλωρίνης, ἔσχον συνομιλίαν μετὰ πλείστων συναδέλφων μου καὶ ἄλλων ὑπαλλήλων ἐπὶ τοῦ σοβαρωτάτου τούτου ζητήματος καὶ διεπίστῳσα συμπῆνται τῶν ἀντιλήψεών μου. Αἱ παρατηρήσεις μου αὐταὶ καὶ ἂν δέν εἶνε ἀπολύτως ἀκριβεῖς, πάντως εἶνε αἱ περισσότερον προσεγγίζουσαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πᾶσα ἄλλοια παράστασις τῆς καταστάσεως δέν θά ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα.

Τὰ ἀνωτέρω μέτρα μὴ συνεπιφέροντα σοβαρὰς δαπάνας, ἔχον τὴν γνώμην, ὅτι δύναται νά ἐφαρμοσθῶσι τὸ ταχύτερον καὶ νά παρακολουθῶνται ἀγρύπτως ὑπὸ ἐδικῶν τινῶν ὑπαλλήλων.

Πλείστα τῶν προτεινομένων μέτρων ἐφαρμόζονται ἐν Σερβίᾳ μετ' ἀποτελέσματα καταφανέστατα, ἀπορροφουμένων καὶ συγχωνευομένων τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις μειονοτήτων.

Τοῦτο θέλει συμβῆ ταχέως καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν προτεινομένων ἢ ἄλλων μέτρων, ὁπότε θά παύσωσι αἱ Νεαὶ Χώραι νά παρουσιάζωσι τὸ θέαμα φυλετικοῦ μωσαϊκοῦ. Καὶ τότε τὸ Ἔθνος μας συμπαγές καὶ ἀπερίσπαστον ἐκ τῶν ξένων προπαγανδῶν θά ἐκπληρώσῃ τὰ πεπρωμένα του.

Ἐν Ἐδέσση τῇ 5 Μαΐου 1936

Γεώργιος Παπαδόπουλος
δημοδιδάσκαλος Β' Δημοτικοῦ
σχολείου Ἐδέσσης ἐξ
Ἀρχαίας Ὀλυμπίας

Ἡ κατά τήν τελευταίαν διετίαν καταβληθεῖσα προσπάθεια πρὸς ἐξελληνισμόν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα

Πρὸς διετίαν καὶ συγκεκριμένως τὴν 5/5/36 ὑπὸ ἀγνῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων κινούμενος, ἀλλὰ καὶ θεωρῶν τὴν ιδιότητα τοῦ διδασκάλου ὡς ἔχουσαν, ἰδίᾳ εἰς τὴν παραμεθόριον, εὐρυτέραν ἀποστολήν, ὑπέβαλα πρὸς τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀμύνης τοῦ Κράτους, ἐμπιστευτικὴν Ἐκθεσιν, ἐν ἣ, ἐν δυνατῇ συντομίᾳ, ἐξέθετον τὰ τῆς συναισθηματικῆς, γλωσσικῆς κ.λπ. καταστάσεως τῶν Σλαυοφώνων Μακεδόνων, κυρίως δὲ τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, καὶ τῶν ἐπιβαλλομένων μέτρων διὰ τὸν ταχύτερον ἐξελληνισμόν αὐτῶν.

Σήμερον, ὅτε ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς πρόκειται νὰ ἐφορτάσῃ τὴν δευτέραν ἐπέτειον τῆς Ἐθνικῆς του ἀναδημιουργίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς του ἀναδαπτίσεως, θεωρῶ ἑμαυτὸν ὑποχρεωμένον εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἐκθέσεως, ἐν ἣ θὰ προσπαθῶ νὰ καταγράψω τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τῆς ἐνδιαφερούσης ἡμᾶς ἀπόψεως.

Τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἐπιβάλλει ἡμῖν ἀκατανίκητος ἐπιθυμία νὰ ἐκδηλώσωμεν —ὡς δημοδιδάσκαλος καὶ ὡς Ἑλλην πολίτης ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ κοινὰ— τὸν ἀπειρον ἡμῶν ἐνθουσιασμόν καὶ θαυμασμόν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ μεγαλοεργοῦ κυβερνήτου καὶ τῶν ἀξίων Συνεργατῶν Αὐτοῦ, οἵτινες ὄχι μόνον δὲν ἠδιαφόρησαν —ὡς οἱ προκάτοχοί Του— διὰ τὸ σπουδαῖον ἐθνικὸν ζήτημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν Σλαυοφώνων, ἀλλὰ, τουναντίον, ἐξαιρετικὸν ἐπέδειξαν ἐνδιαφέρον δι' αὐτό, διαχειρισθέντες τὴν ὄλην ὑπόθεσιν μέλειπότητα καὶ προσοχὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν σοβαρότητά της.

Εἶνε εἰς ὅλους γνωστὸν πόσον ὁ πυρετὸς τῶν κομματικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ δίνη τῶν κομματικῶν παθῶν εἶχον παραμερίσει ἀπὸ τὴν σκέψιν τῶν «πατέρων τοῦ Ἔθνους» τὰ μεγάλα ζωτικὰ ζητήματα τοῦ Ἔθνους, ἐν τούτοις, θεωροῦμεν ἀπαραίτητον νὰ ὑπομνήσωμεν τὸ γεγονός, διότι νομίζομε ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκεῖθεν πλαδαρότης καὶ χαλάρωσις τῆς Κρατικῆς ἰσχύος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἀληθῆς πρωτάκουστον κρατικὴν ἀνοχὴν ἐναντι τῆς Κομμουνιστικῆς προπαγάνδας (καὶ τῆς παραλλήλως πρὸς αὐτὴν αὐτονομιστικῆς τοιαύτης) ὑπῆρξαν ἡ πρωταρχικὴ αἰτία τῆς χαλάρωσεως τοῦ Ἐθνικοῦ φρονήματος, τῆς ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, τῆς ἀποθρασύνσεως τῶν ποικιλομόρφων προπαγανδῶν καὶ τῆς δυσπιστίας, ἀδιαφορίας —καὶ περιφρονήσεως ἀκόμη— μεθ' ἧς οἱ Σλαυοφώνοι Μακεδόνες, προσέβλεπον πρὸς πᾶσαν Ἐθνικὴν καὶ Κρατικὴν ἐκδήλωσιν.

Ἡ ἀνατολή τῆς 4ης Αὐγούστου 1936, ἡ ὁποία ὡς ζωογόνος πνοὴ ἔπνευσεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος, ἐπέτυχε καὶ ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος, καὶ ἐντὸς μιᾶς διετίας μόλις, σημαντικὰ ἀποτελέσματα, ἐπιτρέποντα βασιμὸς ἐλπίδας μιᾶς πλήρους, σὺν τῷ χρόνῳ, ἐπιτυχίας.

Διότι ἀντιλαμβάνεται τις ἀμέσως ὅτι δὲν εἶνε ὑπόθεσις μηνῶν ἢ καὶ δύο-τριῶν ἐτῶν, ἡ μεταστροφή ἀποκρῦφων ψυχικῶν διαθέσεων μακροχρονίου συναισθηματικῆς καὶ γλωσσικῆς παραδόσεως, νοστοροπίας καὶ ἐθίμων, ἀλλὰ ἐπιμόνου, συνεχοῦς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας ἀπαιτούσης δεξιοτεχνίαν, μόχθους καὶ, προπαντὸς, πεποίθησιν καὶ ἐνθουσιασμόν.

Παρά ταῦτα, τὸ Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου, καὶ διὰ μόνης τῆς ἐμφανισέως του, ἐμφανίσεως ἰσχυρῆς καὶ ἀξιοπεποῦς, ἐμπνεύσεως αἰσθήματα ἀσφαλείας καὶ σεβασμοῦ, κατώρθωσε νὰ ἀπαλείψῃ τὰς προϋποθέσεις ἐκείνας, αἵτινες ἠνώνησαν κατὰ τὸ παρελθόν τὴν κατάπτωσιν τοῦ Ἐθνικοῦ φρονήματος, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐφρόντιζε, διὰ σειρᾶς ἐπιτυχῶν μέτρων, νὰ τονώσῃ τοῦτο καὶ νὰ καλλιεργῇ παρὰ τῷ λαῷ αἰσθήματα ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν ὑπόστασιν του καὶ τὰς ἐπιδιώξεις του.

Οὕτω ἢ ἀπὸ ἀπόψεως ἐμφύχου καὶ ἀψύχου ὕλικου ἀνασυ-

κρότησις τοῦ στρατεύματος, ἡ παγίωσις τῆς τάξεως καὶ τῆς γαλήνης, ἡ πάταξις τοῦ Κομμουνισμοῦ, αἱ συλλογικαὶ συμβάσεις ἐργασίας, τὰ μεγάλα παραγωγικὰ ἔργα, ἡ προστασία τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς, ἡ προθυμία μεθ' ἧς αἱ Κρατικαὶ καὶ Δημοτικαὶ ὑπηρεσίαι ἐξυπηρετοῦν τὸ Κοινὸν ἄνευ διακρίσεως καὶ, τέλος, αἱ διπλωματικαὶ ἐπιτυχίαι τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως, ἐδημιούργησαν τὴν βάσιν τῆς νέας ἐθνικιστικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ ἐνέπνευσαν εἰς τὸν λαόν αἰσθήματα ἐμπιστοσύνης καὶ ἀσφαλείας, ἐνισχυθέντα ἔτι πλέον διὰ τῆς κατασκευῆς τῶν μεγάλων ὀχυρωματικῶν ἔργων κατὰ μῆκος τῆς μεθορίου. Οὕτω τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ἐμφανίζεται πλέον ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ὡς κομματικὸν παμφάγον μεγαθήριον ἢ ὡς δρακένδυτος καὶ ἄοπλος στρατιώτης, ἀλλ' ὡς Κράτος πλήρες ὑγείας καὶ ἰσχύος, Κράτος δυνάμενον νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς πολίτας του ἀσφάλειαν, περιθάλψιν καὶ προστασίαν.

Ὡς εἶνε φανερόν μέσα εἰς τὴν καθαρὰν καὶ φωτεινὴν αὐτὴν ἀτιμολογήσαν δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ ζήσουν καὶ νὰ δράσουν τὰ τέρατα τῶν ξένων προπαγανδῶν, τὰ ἔχοντα ἀνάγκην σκότους καὶ Κρατικῆς ἀδρανεῖας διὰ νὰ κινήθωσιν καὶ νὰ δράσουν.

Ὡς πρῶτον μέλημα τῶν ἐν τοῖς διαφόροις νομοῖς τοῦ Κράτους ἀντιπροσώπων τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως, ὑπῆρξεν ἡ αὐστηροτάτη ἀπαγόρευσις τῆς χρησιμοποιοῦσεως τῆς Μακεδονικῆς (λέγε Βουλγαρικῆς) διαλέκτου εἰς τὰς ὁδοὺς, τὰ κέντρα, τὰς συναλλαγὰς καὶ εἰς πᾶσαν ἐν γένει συναφῇ περίπτωσιν.

Τὸ μέτρον τοῦτο ἐφαρμόζεται μετὰ πολλῆς λεπτότητος, ἵνα μὴ προκαλῆ ἀντιδράσεις καὶ δυσαρτίους προσοριδίας, ἔχει δὲ, πλὴν τῆς ἐπιφανειακῆς του σημασίας (τῆς ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἐνιαίας ἐμφανισέως μας) καὶ θαυτέραν τοιαύτην: ὅτι τὰ νέα παιδιὰ θ' ἀντιληφθοῦν ἐπὶ τέλους ὅτι ζοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι τὸ μάθημα τῶν Ἑλληνικῶν δὲν διδάσκεται εἰς τὰ σχολεῖα ὡς ξένον μάθημα.

Ἀποτέλεσμα, ἐξαρτηθέν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὡς ἀνωτέρω μέτρον ὑπῆρξεν τὸ νὰ μὴ ἄδωνται πλέον εἰς τοὺς δρόμους καὶ τὰς οἰκίας τῶν Δυτικομακεδονικῶν πόλεων —καὶ δὴ εἰς τὴν γενέτειραν τοῦ Ἀλεξάνδρου— βουλγαρικὰ ἄσματα.

Δι' ἑτέρου μέτρον ὑπεχρεώθησαν οἱ κάτοικοι νὰ ἀναρτῶσιν, κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας καὶ τὰς τοπικὰς καὶ Ἐθνικὰς ἐορτάς, τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὰ καταστήματα καὶ τὰς οἰκίας των, γεγονός τὸ ὁποῖον συντελεῖ, βεβαίως, οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐπιδιωκομένης ἐθνικιστικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ καλλιεργεί τὸ πατριωτικὸν αἰσθημα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ἰδίᾳ, ἐφ' ὃν κυρίως βασίζει τὰς ἐλπίδας του τὸ Νέον Ἑλληνικὸν Κράτος.

Παραλλήλως πρὸς τὸ μέτρον τοῦτο, ἐκρίθη σκόπιμος ὁ ὑδροχρωματισμὸς τῶν οἰκῶν διὰ τῶν Ἐθνικῶν χρωμάτων, τῶν μὲν τοιχωμάτων ὑδροχρωματιζομένων διὰ λευκοῦ χρώματος τῶν δὲ ξυλίνων πλαισίων καὶ λοιπῶν ἐξαρτημάτων (παραθύρων, θυρῶν κ.λπ.) διὰ κυανοῦ τοιοῦτου.

Μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπὶ τὸ εὐνοϊκώτερον διαθέσεως τῶν πολιτῶν ἐναντι τοῦ Κράτους, ἤσκησεν ἡ ἱκανοποιητικωτάτη τιμὴ συγκεντρώσεως τοῦ σίτου, δοθέντος ὅτι ἡ σιτοπαραγωγὴ ὀρισμένων περιφερειῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας δὲν εἶνε εὐκαταφρόνητος.

Αἱ Ὄργανώσεις τῆς Ἐθνικῆς Νεολαίας ἀποτελοῦν ἀναμφισβητήτως φυτῶρια καλλιεργείας καὶ ἀναπτύξεως Ἐθνικῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, μάλιστα, ὁ ὄλος των θὰ εἶναι σημαντικὸς καὶ οὐσιαστικὸς λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα, περὶ τῶν Σλαυοφώνων Μακεδόνων, ἔχομεν ἤδη ἐκθέσει ἐν τῷ πρώτῳ ὑπομνήματι μας.

Ἐνταῦθα θὰ εἴχωμεν ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ ἴδρυσις τῆς Ἐθνικῆς Ὄργανώσεως Νεολαίας ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ὑπῆρξεν

ἀφορμή νά διαπιστώσωμεν διά μίαν ἀκόμη φοράν τάς διαθέσεις τοῦ Σλαυοφώνου στοιχείου ἐκ τῆς σχετικῆς ἀπροθυμίας ἣν ἐπέδειξε τοῦτο πρὸς τὴν σχετικὴν προσπάθειαν τῶν ἀρμοδίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ προσφυγικόν καὶ τὸ ἐκ παλαιᾶς Ἑλλάδος τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον ἐνθουσιωδῶς καὶ αὐθορμήτως ἐσπευσε νά καταταγῆ ἀθρόως εἰς τὰς τάξεις τῆς Ε.Ο.Ν.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶνε δεδαίως λυπηρά, ἐν τούτοις θεωροῦμεν ἱερὰν ἡμῶν ὑποχρέωσιν ν' ἀναφέρωμεν ἀντικειμενικῶς καὶ μακρὰν πάσης αἰσθηματικότητος, τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, ἵνα τὸ Κράτος γνωρίξῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ λάβῃ τὰ προσήκοντα μέτρα. Διότι δὲν ἱκανοποιεῖ ἡμᾶς ἡ ἐκδήλωσις εὐγνωμοσύνης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ Κράτος ἐκ μέρους τῶν Σλαυοφώνων αὐτῶν Μακεδόνων, μόνον ὅταν προσπορίζωνται ὕλικὰ ὠφέλη, παρεχόμενα αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὑπὸ διαφόρους μορφάς καὶ τρόπους (προστασία σιτοπαραγωγῆς, σπρωτροφίας, καπνοπαραγωγῆς κ.λπ.). Ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀγαπήσουν εὐλικρινῶς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα, νά πιστεύσουν εἰς τὰ ἰδανικά της, νά συγκινηθοῦν ἀπὸ τὰς ἠρωϊκὰς ἐπιδιώξεις καὶ προσπάθειάς της, νά συμβάλουν καὶ αὐτοὶ αὐθορμήτως εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς συντελουμένης ἀνοικοδομήσεως, χωρὶς ν' ἀποβλέπουν εἰς ὕλικὰ ὠφέλη, ἀλλὰ κινούμενοι ἀπὸ πατριωτικὸν παλμόν.

Ἡ ἐπιθυμία μας αὕτη παρουσιάζεται σήμερον ὑπὸ μορφῇ ἐλπίδος, χάρις εἰς τὸ ληφθῆν καὶ ἐφαρμοσθῆν ἤδη ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἔργον τῆς ἰδρύσεως Νυκτερινῶν Σχολῶν διὰ τοὺς Σλαυοφώνους καὶ Τουρκοφώνους ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Τὸ μέτρον τοῦτο, κατὰ τὴν κρίσιν μας, μέλλει ν' ἀποδώσῃ τοὺς πλουσιωτέρους καρπὸν καὶ τὰ οὐσιαστικώτερα ἀποτελέσματα καὶ ν' ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς ἐξελληνιστικῆς προσπάθειας, θεωρῶ δ' ἑμαυτὸν ἐκτάκτως εὐτυχεῖ διότι τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν εἶχον ἤδη τονίσῃ εἰς τὴν ἀπὸ 5/5/36 ἐπιστευτικὴν ἐκθεσίᾳ μου πρὸς τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀμύνης τοῦ Κράτους.

Εἰς τὰς ὡς ἄνω Νυκτερινὰς Σχολὰς, ἐνθα φοιτοῦν γυναῖκες ἀπὸ 15-40 ἐτῶν καὶ ἄρρενες μέχρι 50, διδάσκονται ἀνάγνωσιν, γραφῆν, ἱστορίαν καὶ πλουτίζονται οἱ φοιτῶντες, καὶ ἰδιαιτέρως αἱ γυναῖκες, μὲ διαφόρους πρακτικὸς γνώσεις καὶ οἰκοκυρικῆν.

Ἡ φοίτησις εἰς τὰς σχολὰς αὐτάς, παρὰ τὴν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς λειτουργίας των παρατηρηθεῖσαν εἰς πλεῖστα χωρίαν ἀδιαφορίαν, ἀπροθυμίαν τῶν Σλαυοφώνων, δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς ἱκανοποιητικὴ χάρις εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς πρᾶγματι καὶ ὑπερανθρώπους προσπάθειάς τῶν Ἀρχῶν καὶ τῶν διδασκάλων.

Ἡ συντελουμένη εἰς τὰς Νυκτερινὰς Σχολὰς ἐργασία εἶνε ἀφανής καὶ ἀθόρυβος καὶ στερεῖται ἐντυπωσιακοῦ περιβλήματος, ἀλλὰ τ' ἀποτελέσματά της θά εἶναι οὐσιώδη καὶ σημαντικά καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν Ἐθνικὴ ὠφέλεια ἀνυπολόγητος.

Χαρακτηριστικόν τῆς ἀναπτέρωσεως τοῦ Ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Λαοῦ πρὸς τὸ σημερινόν Ἑλληνικόν Κράτος ὑπῆρξε καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Μακεδονικὸς λαὸς ὑπεδέχθη τὴν γνωστὴν Σερβοβουλγαρικὴν συμμαχίαν.

Μόλις ἐγνώσθη ἡ ὑπογραφή τῆς ἐν λόγῳ συμμαχίας σύμπας ὁ πληθυσμὸς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐξεδήλωσε ζωηρὰν ἀνησυχίαν καὶ ἀνέμενε ἀνυπομόνως νά ἴδῃ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα θά ἐλάμβανεν ἡ Κυβέρνησις διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος, φοβούμενος τυχόν ἀδράνειαν ἢ ἀδυναμίαν ἐκ μέρους της, ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ τὰς ἐνεργείας τῶν παλαιῶν Κυβερνήσεων ἐπὶ παρομοίων περιπτώσεων. Ἄλλ' ὅτε εἶδε νά κοινητοποῖται ἀστραπιαίως πρὸς τὰ σύνορα ὁ Ἑλληνικὸς Στρατός, ἐφωδιασμένος μὲ πλήρη σύγχρονον ὅπλισμόν, τότε, διὰ πρώτην ἴσως φοράν, ἠσθάνθη — καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Σλαυοφώνος — ὅτι τὸ Κράτος τὸ Ἑλληνικόν ἔπαυσε νά εἶνε μακάριον καὶ ἀδρανές, ἀνίσχυρον καὶ ἄοπλον, ἀναποφάσιστον καὶ ἠττοπαθές καὶ ὅτι, τουναντίον, παρουσιάζεται σήμερον ἱκανόν νά ὑπερασπίσῃ τὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη καὶ τὴν Ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ νά περιφρουρήσῃ τὴν ἀσφάλειαν τῶν πολιτῶν του. Αἰσθημα ἐμπιστοσύνης, ἀσφαλείας καὶ Ἐθνικῆς ὑπερηφανείας ἐπλήρωσε τὰς ψυχὰς τοῦ παραμεθορίου πληθυσμοῦ. Ἀκόμη καὶ μερικοὶ ἀδιόρθωτοι Σλαυοφῶνοι, ζῶντες μὲ τὸ ὄνειρον τῆς Μακεδονικῆς αὐτονομίας καὶ τὰς κακεκτύπους εἰκόνας τοῦ Βόριδος, δὲν

ἐτόλμησαν νά ἐκδηλωθοῦν ἀντιθέτως πρὸς τὸν λοιπὸν πληθυσμόν, ἀλλ' ἤρχισαν νά σκέπτονται σοδαρῶς, ν' ἀντιλαμβάνονται ὅτι, κατόπιν τῆς σημερινῆς Διοικητικῆς καὶ Στρατιωτικῆς ἀρτίας καὶ ἰσχυρᾶς ἐμφανίσεως τοῦ Κράτους, συμφέρον θά ἦτο καὶ εἰς αὐτοὺς νά ἐργασθοῦν ὡς νομιμόφρονες πολῖται, ἵνα ἀπολαύσασιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς στοργικῆς προστασίας τῆς Νέας Ἑλλάδος.

Τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῶν διαθέσεων σημαντικοῦ μέρους τοῦ Σλαυοφώνου πληθυσμοῦ διεπιστώσωμεν ἐξ ἰδίων ἡμῶν ἔρευνῶν, ἐνέχει δὲ δι' ἡμᾶς ὑψίστην σημασίαν τὸ κατόρθωμα τοῦτο, διότι ἐνθυμούμεθα πόσους κόπους καὶ τεχνάσματα ἠναγκάστημεν νά μεταχειρισθῶμεν ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1926 ἀνετέθη εἰς ἡμᾶς προσωπικῶς ἡ διοργάνωσις ἐπιδείξεως πάντων τῶν σχολείων τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐπισκεψιν ταύτης ὑπὸ τῆς περιουσιότητος τότε τῆς Μακεδονίας Διεθνούς Ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τοῦ ζητήματος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ξένων μειονοτήτων.

Ἡ χαλάρωσις τοῦ Κρατικοῦ κύρους καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς Κρατικῆς πυγμῆς, εἶχον ἀποθρασύνει — τότε — εἰς τοιοῦτον βαθμόν τὸ Σλαυοφώνον στοιχείον, τὸ προσκείμενον πρὸς τὴν αὐτονομίαν ἢ τὸν κομμουνισμόν ἢ καὶ τὴν Βουλγαρίαν ἀκόμη, ὥστε ὑπέρβη δι' ἡμᾶς αὐτοὺς προδοληματικὴ ἢ ἀνευ δυσαρτέστων καὶ ὀλεθρίων ἐκπλήξεων διοργάνωσις τῆς ἐν λόγῳ ἐπιδείξεως καὶ ἡ πρὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐμφάνισις τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων. Ἐπετύχαμεν δὲ τοῦ ποθομένου ἀποτελέσματος, ἀνακοινώσαντες εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι, δῆθεν, ἐπρόκειτο νά διέλθῃ ἐκ τοῦ σταθμοῦ Ἐδέσσης ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργός· καὶ ὅτι θά ἔδει, διὰ νά τὸν εὐχαριστήσωμεν νά ἔχωμεν πάντες ἀνά χεῖρας σημαίας ἑλληνικὰς καὶ νά ἀδῶμεν πατριωτικὰ θούρια. Συνεστήσαμεν δὲ εἰς τοὺς μαθητὰς μας νά εἴπωσιν, ἐφόσον ἦθελον τυχόν ἐρωτηθῆ καθ' ὁδόν ἢ καὶ εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν, ἐάν γνωρίζωσιν ἄλλην γλῶσσαν ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς, νά ἀπαντήσωσιν ἀρνητικῶς.

Ἡ τοιαύτη ἐπίδειξις τῶν σχολείων ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας πρὸς μεγίστην θλίψιν τῶν ὑπηρετούντων μειονοτικῶς ἀξιώσεις ἀντιπροσώπων τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως.

Οὕτως ἔχει ἐν συντομίᾳ ἡ σημερινὴ κατάστασις ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἀπὸ ἀπόψεως προόδου τῶν καταβαλλομένων προσπαθειῶν ἐξελληνισμοῦ τοῦ ξενοφώνου — καὶ ἰδίᾳ τοῦ Σλαυοφώνου — στοιχείου της.

Συγκρινομένη πρὸς τὴν πρὸ τῆς διετίας τοιαύτην, παρουσιάζει αἰσθητὴν ἐπὶ τὰ δελτία ἐξέλιξιν, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἑλληνοπρεπετέραν ἐμφάνισιν τῶν πολιτῶν καὶ ὡς ἰδιωτῶν καὶ ὡς κοινωνικῶν καὶ Ἐθνικοῦ συνόλου.

Ἡ πρὸς τὸ Κράτος ἐμπιστοσύνη παρουσιάζεται ἱκανοποιητικῶς ἀναπτυχθεῖσα καθὼς καὶ ὁ πρὸς αὐτὸ σεβασμὸς, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐξαφανίσει κατὰ τὸ παρελθόν ὁ παραγοντισμὸς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν βαθυτέραν μεταλλαγὴν τῶν αἰσθημάτων τῶν Σλαυοφώνων, αὕτη δὲν εἶνε δυνατόν νά γίνῃ αἰσθητὴ ἐν ὅλῃ τῆς τῆ ἐκτάσει ἐντὸς τῶν περιορισμένων ὁρίων μιᾶς διετίας, διότι τ' ἀποτελέσματα τῶν πνευματικῶν, ψυχικῶν καὶ Ἐθνικῶν προσπαθειῶν βραδύνουν νά γίνωσιν ἀντιληπτὰ, ὡς συνεπαγόμενα μακρὰν ἐργασίαν καὶ πίστωση χρόνον ἀνάλογον.

Παρὰ ταῦτα, ἐνδείξεις εὐνοϊκῆς ὑπάρχοντος ἀρκεταί, ὡς λ.χ. ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν Ο.Ε.Ν. καὶ τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία δὲν θά παραμείνῃ, δεδαίως, ἄγονος.

Τέλος, βασιζόμενοι εἰς τὴν ἀγρυπνον παρακολούθησιν τοῦ κεφαλαϊώδους τούτου ζητήματος ἐκ μέρους τοῦ νέου Κράτους καὶ εἰς τὴν μέριμναν αὐτοῦ νά ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τὸν καταγάλανον οὐρανόν τῆς Ἑλλάδος τὴν μόνην ὑπάρχουσαν σκιάν τοῦ Μακεδονικοῦ προβλήματος, ὡς ἐξετέθη τοῦτο ἀνωτέρω καὶ ἐν τῇ προηγουμένη ἐκθεσίᾳ ἡμῶν, ἐλπίζομεν ὅτι τὸ ἀναληφθῆν ἔργον τοῦ πλήρους ἐξελληνισμοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας θά στεφθῇ ὑπὸ ἐπιτυχίας.

Ἀθῆναι τῆ 22 Ἰουλίου 1938

Γιώργιος Παπαδόπουλος
Δημοδιδάσκαλος Ν.
Ἐρυθραίας, Κηφισσιᾶς

Γιά τόν Λουί 'Αλτουσέρ

Ἐπικήδειος λόγος

τοῦ Ζάκ Ντεριντά

Γνώριζα, ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι σήμερα δέν θά μπορούσα νά μιλήσω, ὅτι θά 'μουνα ἀνίκανος νά βρῶ τίς λέξεις.

Συγχωρέστε με, λοιπόν, πού θά διαβάσω καί γιατί θά διαβάσω ὄχι αὐτά πού πιστεύω ὅτι πρέπει νά πῶ (μπορεῖ ποτέ νά γνωρίζει κανείς τί ὀφείλει νά πῆ σέ μία τέτοια στιγμή;) ἀλλά ἀπλῶς τά λίγα πού ἀρκοῦν γιά νά μὴν ἐπιτραπεῖ στή σιωπή νά ἐπικρατήσῃ παντοῦ — μόνο λίγα ράκη πού κατόρθωσα ν' ἀποσπάσω ἀπό τή σιωπή στά βάρη τῆς ὁποίας θά προτιμοῦσα νά παρασυρθῶ κι ἐγώ, ἀναμφίβολα ὅπως ὄλοι σας, γιά νά κλείσω τόν ἑαυτό μου αὐτή τή στιγμή.

Λουί, αὐτός ὁ χρόνος δέν ὑπάρχει πιά γιά μᾶς, κι ἐγώ δέν ἔχω τή δύναμη νά ἀπευθυνθῶ σέ σένα, νά μιλήσω σέ κανέναν — οὔτε καν σέ σένα (εἶσαι τόσο πολύ ἀπών καί συγχρόνως τόσο πολύ παρών γιά μένα, μέσα μου) καί ἀκόμη λιγότερο ἔχω τή δύναμη νά μιλήσω σέ ἄλλους γιά σένα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι, ὅπως συμβαίνει σήμερα, οἱ φίλοι σου, οἱ φίλοι μας.

Δέν ἔχω τή διάθεση οὔτε νά ἐξιστορήσω οὔτε νά πλέξω ἐγκώμιο: θά ὑπῆρχαν πάρα πολλά πού πρέπει νά ποῦμε καί δέν εἶναι τώρα ἡ στιγμή. Οἱ φίλοι μας, οἱ φίλοι σου πού βρίσκονται ἐδῶ ξέρουν γιατί εἶναι σχεδόν ἀπρεπές νά μιλήσουμε τώρα — καί νά συνεχίσουμε νά ἀπευθύνουμε τά λόγια μας σέ σένα. Ἄλλὰ ἡ σιωπή εἶναι ἐξίσου ἀφορητή. Δέν μπορῶ νά ὑποφέρω τήν ἰδέα τῆς σιωπῆς, σάν κι ἐσύ ἐπίσης, μέσα μου, νά μὴν μπορεῖς νά τήν ὑποφέρεις.

Ὅταν πεθαίνει κάποιος δικός μας ἄνθρωπος ἢ ἕνας φίλος, ὅταν ἔχουμε μοιραστῆ τόσα πολλά μαζί του (καί ὑπῆρξα ἐδῶ τυχερός γιατί, γιά τριάντα ὀκτώ χρόνια, ἡ ζωῆ μου συνδέθηκε μέ χιλίους παράξενους τρόπους μέ αὐτή τοῦ Λουί 'Αλτουσέρ, ἀπό τό 1952, ὅταν ὁ καίμάν δέχθηκε στό γραφεῖο του τόν νεαρό φοιτητή πού ἤμουν τότε, καί ἀπό τήν ἡμέρα πού, ἀργότερα, στό ἴδιο μέρος, ἄρχισα νά ἐργάζομαι δίπλα του γιά εἰκοσι σχεδόν χρόνια), ὅταν θυμόμαστε ἐξίσου καλὰ τόσο τίς ἀνάλαφρες στιγμές καί τό ἀμέριμνο γέλιο τῶν ἡμερῶν πού περνᾶνε εὐκολα ὅσο καί τίς ὥρες πού ἀφιερῶθηκαν σέ ἐντατική ἐργασία, διδάσκοντας, στοχαζόμενοι, μέσα στό πεδίο τοῦ φιλοσοφικοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ πολέμου, ἢ, παραπέρα, ὅταν θυμόμαστε τίς πληγές, τίς χειρότερες στιγμές τοῦ πόνου, τά δράματα καί τό πένθος, γνωρίζετε ὄλοι ὅτι, κατά τό θάνατο αὐτοῦ τοῦ φίλου, ὑπάρχει πάντα ἐκείνη ἡ ὀξεία αἴσθησις ἐνοχῆς, σίγουρα ἐγωιστική, ναρκισσιστική ἐπίσης, ἀλλά ἀκαταμάχητη, πού συνίσταται στό νά παραπονούμαστε στόν ἑαυτό μας καί νά τόν οἰκτιροῦμε, νά οἰκτιροῦμε ἐμεῖς τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας λέγοντας (καί ἀκριβῶς αὐτό κάνω τώρα, γιατί ἡ ἐν λόγω συμβατική φράση δέν ἀποτυγχάνει ποτέ, παρ' ὅλ' αὐτά, νά ὁμολογεῖ τήν ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ οἴκτου): « Ἐνα ὀλόκληρο κομμάτι τῆς ζωῆς μου, μία μακριά καί ἐντονη ἀκολουθία τοῦ ζῶντος ἑαυτοῦ μου σήμερα διακόπηκε, λήγει, καί πεθαίνει ἔτσι μαζί μέ τόν Λουί, γιά νά ἐξακολουθήσῃ νά τόν συνοδεύει ὅπως ἔκανε στό παρελθόν, ἀλλά τώρα χωρίς ἐπιστροφή καί μέχρι τά ὅρια τῆς ἀπόλυτης ἀφάνειας». Αὐτό πού τελειώνει, αὐτό πού ὁ Λουί παίρνει μαζί του τή μία ἢ τήν ἄλλη στιγμή, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ κόσμος, μία συγκεκριμένη ἀρχή τοῦ κόσμου — τοῦ δικοῦ του κόσμου βεβαίως, ἀλλά ἐπίσης καί τοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ἐγώ ἔζησα, στόν ὁποῖο ἐμεῖς ζήσαμε μαζί μία μοναδική ἱστορία, μία ἱστορία πού εἶναι σέ κάθε περίπτωση ἀναντικατάστατη καί θά εἶχε ἀποκτήσῃ τοῦτο ἢ τό ἄλλο νόημα γιά τόν καθέναν ἀπό μᾶς, ἀκόμη κι ἂν τό νόημα αὐτό δέν θά μπο-

ροῦσε νά εἶναι τό ἴδιο οὔτε γιά κείνον οὔτε γιά μένα. Πρόκειται γιά τόν κόσμο πού εἶναι γιά μᾶς ὁ κόσμος, ὁ μοναδικός κόσμος, αὐτός πού βυθίζεται σέ μία ἄβυσσο ἀπό τήν ὁποία καμιά μνήμη (ἀκόμη κι ἂν διατηρήσουμε τή μνήμη του, καί θά τό κάνουμε) δέν μπορεῖ νά τόν σώσει.

Ὅσο κι ἂν διακρίνω μιάν ἀνυπόφορη βία στήν κίνηση πού συνίσταται στό νά μεμφιμοῖρες γιά τόν δικό σου θάνατο μπροστά στό θάνατο ἑνός φίλου, δέν ἐπιθυμῶ νά τήν ἀποφύγω: εἶναι ὁ μόνος τρόπος πού μοῦ ἀπομένει γιά νά κρατήσω τόν Λουί μέσα μου, γιά νά διατηρήσω τόν ἑαυτό μου συντηρώντας τον μέσα μου, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ὄλοι, εἶμαι βέβαιος, κάνουμε, ὁ καθένας μέ τή δική του μνήμη, τή μνήμη πού μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνο μαζί μέ αὐτή τήν κίνηση τοῦ πένθους, μέ τό κομμάτι ἱστορίας πού αὐτή ἀποσπᾶ — καί αὐτή ὑπῆρξε μία τόσο πλούσια καί ἰδιότυπη ἱστορία, μία φονική καί ἀκόμη ἀδιανόητη τραγωδία τόσο ἀδιαχώριστη ἀπό τήν ἱστορία τοῦ καιροῦ μας, τόσο βαριά φορτωμένη μέ ὀλόκληρη τή φιλοσοφική, τήν πολιτική, τή γεωπολιτική ἱστορία τοῦ καιροῦ μας — ἱστορία τήν ὁποία ὁ καθένας ἀπό μᾶς ἀκόμα κατανοεῖ μέ τίς δικές του εἰκόνες. Καί ὑπῆρξαν τόσο πολλές εἰκόνες — οἱ πιό ὠραίες καί οἱ πιό τρομερές — ὅμως ὅλες ἀξεδιάλυτα δεμένες γιά πάντα μέ ἐκείνη τή μοναδική περιπέτεια πού φέρει τό ὄνομα τοῦ Λουί 'Αλτουσέρ. Πιστεύω πῶς μπορῶ νά μιλήσω στό ὄνομα ὄλων ὅσοι βρίσκονται σήμερα ἐδῶ, ὅταν ἰσχυρίζομαι πῶς τό ὅτι ἀνήκουμε στόν καιρό μας σημαδεύτηκε ἀνεξίτηλα ἀπό ἐκείνον, ἀπό αὐτό πού ἐκείνος ἀναζητοῦσε, ἀπό αὐτό μέ τό ὁποῖο ἐκείνος πειραματιζόταν, ἀπό αὐτό πού ἐκείνος ἀνακινδύνευε μέ τό ὑψηλότερο δυνατό τίμημα, μέσα ἀπ' ὅλες τίς χειρονομίες: ἀποφασιστικός, ἀναβλητικός, αὐταρχικός καί, τήν ἴδια στιγμή, προσωπικά ἐνεχόμενος, ἀντιφατικός, συνεπής ἢ σπασμωδικός, γεμάτος καθῶς ἦταν ἀσίγαστο πάθος — μέ ἕνα πάθος πού δέν τοῦ χάριζε καμιάν ἀνάπαυλα γιατί δέν τοῦ φειδόταν τίποτε (μέ τούς θεατρικούς ρυθμούς του, τίς ἐρήμους του, τά μεγάλα διαστήματα τῆς σιωπῆς, τίς ἰλιγγιώδεις ὀπισθοχωρήσεις, ἐκείνες τίς ἐντυπωσιακές διακοπές πού διακόπτονταν μέ τή σειρά τους ἀπό μία αἰφνίδια ἐκθεση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀπό μία ρωμαλέα εἰσβολή του κάπου, ἀπό μιάν ἰσχυρή ἐκρηξη), πάθος τοῦ ὁποίου τό πύρινο ἴχνος διατηρεῖ καθένα ἀπό τά βιβλία του, γιατί ἦταν αὐτά πού ἄλλαξαν γιά πρώτη φορά τό τοπίο γύρω ἀπό τό ἡφαίστειο.

Ὁ Λουί 'Αλτουσέρ διέσχισε τόσο πολλές ζωές — τίς δικές μας, διαμιάς — τόσες πολλές προσωπικές, ἱστορικές, φιλοσοφικές καί πολιτικές περιπέτειες, υτοχειώσε, σφράγισε, ἐξέτρεψε, ἐπηρέασε τόσο πολλούς λόγους, τόσες πράξεις, τόσους τρόπους ὑπαρξῆς μέ τήν ἀκτινοβολούσα καί προκλητική δύναμη τῆς σκέψης του, μέ τούς τρόπους πού ὑπῆρχε, μιλώντας, διδάσκοντας, τόσο πού οὔτε καί οἱ πιό ποικίλες καί ἀντιφατικές μαρτυρίες δέν θά μπορούσαν νά ἐξαντλήσουν ποτέ τήν ἴδια τήν πηγῆ τους. Τό γεγονός ὅτι ὁ καθένας ἀπό μᾶς εἶχε μία διαφορετική σχέση μέ τόν Λουί 'Αλτουσέρ (καί δέν μιλῶ μόνο γιά φιλοσοφία ἢ πολιτική), τό γεγονός ὅτι ὁ καθένας ἀπό μᾶς γνωρίζει ὅτι, μέσα ἀπό τό δικό του ἢ τό δικό της ἰδιαίτερο πρίσμα, δέν συνελάμβανε τή φευγαλέα ἀναλαμπή παρὰ ἑνός καί μόνο μυστικοῦ (γιά μᾶς μυστικοῦ ἀνεξάντλητου ἀλλά ἐπίσης, κατά ἐντελῶς διαφορετικό τρόπο, μυστικοῦ ἀνεξιχνίαστου γιά τόν ἴδιο), τό γεγονός ὅτι ὁ Λουί ἦταν ἐντελῶς διαφορετικός γιά τούς ἄλλους ἀνθρώπους, σέ τούτες τίς στιγμές καί τίς ἄλλες, στό ἐσωτερικό τῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς καί ἔξω ἀπό αὐτήν,

στό όδό Ούλμ και παντού στή Γαλλία, στό Κομμουνιστικό Κόμμα, στά άλλα κόμματα και πέρα απ' όλα τά κόμματα, στήν Εύρώπη και έξω απ' αυτήν, τό γεγονός ότι ό καθένας από μās άγαπούσε έναν διαφορετικό Λουί Άλτουσέρ, σε κάποια στιγμή, κατά τή μιá ή τήν άλλη δεκαετία (όπως είχα έγώ τήν τύχη μέχρι τό τέλος) — αυτή ή γενναιόδωρη πολλαπλότητα, αυτή ή υπεραφθονία πού ήταν δική του δημιουργεί σε μās τήν υποχρέωση νά μήν ολοκληρώσουμε, νά μήν άπλοποιήσουμε, νά μήν διακόψουμε τόν βηματισμό του, νά μήν σταθεροποιήσουμε μιá τροχιά, νά μήν άναζητήσουμε κάποιο πλεονέκτημα, νά μή διαγράψουμε και νά μήν ίσοσκελίσουμε, και, πάνω απ' όλα, νά μήν ένταχθούμε σε σκοπιμότητες, νά μήν οικειοποιηθούμε και νά μήν προσαρθήσουμε (άκόμη κι άν πρόκειται γι' αυτήν τήν παράδοξη μορφή χειραγωγούσας και έσκεμμένης προσάρτησης πού ονομάζεται άπόρριψη), νά μήν καταλάβουμε διά τής βίας αυτό πού δέν χωρά ιδιοποίηση και όφείλει νά παραμείνει έτσι. Ό καθένας από μās έχει χιλια πρόσωπα, αλλά αυτοί πού γνώριζαν τόν Λουί Άλτουσέρ γνωρίζουν ότι, σ' εκείνον, ό νόμος αυτός έβρισκε ένα λαμπερό, έκπληκτικό και υπερβολικό παράδειγμα. Η δουλειά του, πρώτα απ' όλα, είναι μεγάλη γι' αυτά πού μαρτυρεί και γι' αυτά πού διακινδυνεύει, γι' αυτά πού διέσχισε με αυτή τήν πληθυντική, κερματισμένη και συχνά διακοπτόμενη έκλαμψη, με τόν ύψηλό κίνδυνο πού ανέλαβε, τό σθένος πού απέδειξε και τήν ύπομονή πού αποδέχθηκε: ή περιπέτεια του είναι μοναδική, δέν άνήκει σε κανέναν.

Δέν έχω καμιά δυσκολία νά μιλήσω (όπως όφείλω εδώ) για τά πράγματα πού έτειναν νά χωρίσουν εκείνον και μένα, άκόμη και νά μās φέρουν άντιμέτωπους (ύπόρρητα ή όχι, μερικές φορές με τρόπο τραχύ, τόσο για μικρά όσο και για σημαντικά ζητήματα), γιατί αυτά δέν έφθειραν ποτέ μιá φίλια πού μου ήταν περισσότερο πολύτιμη λόγω αυτών άκριβώς των διαφορών. Γιατί ούτε για μιá στιγμή δέν μπόρεσα νά εκλάβω αυτό πού του συνέβαινε ή αυτό πού συνέβαινε μέσω εκείνου, στους χώρους όπου άκόμη έγκατοικώ μαζί του, ως κάτι διαφορετικό από άναστατώσεις έν σειρά, από σεισμούς ή άφυπνίσεις ή φαισείων, τίς άτομικές ή τίς συλλογικές τραγωδίες του καιρού μας — του καιρού πού θά έχω, όπως και σεις, μοιραστεί μαζί του. Ποτέ, παρά τά όσα θά μπορούσαν νά μās απομακρύνουν ή νά μās χωρίσουν, ποτέ δέν κατόρθωσα ούτε θέλησα νά παρατηρώ άπλως (δηλαδή με τήν ούδετερότητα του παρατηρητή) αυτό πού του συνέβαινε ή αυτό πού συνέβαινε μέσω εκείνου. Και για τά πάντα πού, με τή δική του συνδρομή ή μέσω εκείνου, κατέλαβαν όλόκληρη τήν ένήλικη ζωή μου, άκόμα και μέχρι τίς σπαρακτικές δοκιμασίες πού όλοι έχουμε στό νοϋ, θά παραμείνω έσαιί, από τά βάθη τής καρδιάς μου, εύγνώμων. Τά ίδια ισχύουν για ό,τι είναι άναντικατάστατο. Και βέβαια, αυτό πού παραμένει περισσότερο παρόν μπροστά στά μάτια μου, τό πιό ζωντανό σήμερα, τό πιό κοντινό και τό πιό πολύτιμο, είναι τό πρόσωπο του Λουί, τό ώραίο πρόσωπο του Λουί με τό ψηλό του μέτωπο, τό χαμόγελό του, όλα όσα σ' εκείνον τίς στιγμές τής γαλήνης (ύπήρχαν στιγμές γαλήνης: πολλοί από σās γνωρίζουν ότι ύπήρχαν) — όλα όσα άκτινοβολούσαν καλосύνη, τή δωρεά και τό αίτημα τής άγάπης, τήν έκδήλωση μιās άσύγκριτης προσήλωσης στή νεότητα αυτού πού έρχεται, τήν παράξενη έπαγρύπνηση ως προς τήν αύγή των σημείων πού περιμένουν άκόμη νά γίνουν κατανοητά, όπως και ως προς όσα έκτρέπουν από τά άναμενόμενα, άπορρυθμίζουν τήν τάξη, τό πρόγραμμα, ένοχλούν τήν εύκολη συμβατικότητα. Αυτό πού παραμένει για μένα σήμερα τό πιό ζωντανό είναι ό,τι, στό φως αυτού του προσώπου, μαρτυρούσε μιá διαύγεια άτεγκτη και ταυτοχρόνως έπιεική, παραιτημένη ή θριαμβεύουσα εκ περιτροπής, όπως κάποιες φορές συνέβαινε με τόν οϊστρο μερικων από τά ξεσπάσματά του. Αυτό πού άγαπώ περισσότερο σε κείνον, ίσως γιατί αυτό ήταν εκείνος, αυτό πού με συνάρπαζε μέσω αυτού πού άλλοι ίσως γνώριζαν καλύτερα από μένα και από από-

σταση πολύ έγγύτερη, ήταν ή αίσθηση του μεγαλείου και ή κλίση προς τό μεγαλειο — ένα είδος μεγαλείου, του μεγαλείου πού δεσπόζει στό μεγάλο θέατρο τής πολιτικής τραγωδίας, όπου αυτό πού υπερέβαλλε τή ζωή εμπλέκει, έκτρέπει ή συντρίβει χωρίς οϊκτο τό ιδιωτικό σώμα των ένεχομένων.

Όταν οργανώνει τήν ήχώ των κυρίων ονομάτων ως ισάριθμους όδοδείκτες ή ως ήχνη πάνω σε ένα έδαφος πού μέλλει νά καταληφθεί, ό δημόσιος λόγος για τόν Άλτουσέρ άφήνει νά άντηχήσουν τά όνόματα του Μοντεσκιέ, για παράδειγμα, ή του Ρουσώ, του Μάρξ ή του Λένιν. Αυτοί πού, μερικές φορές στά παρασκήνια αυτού του πολιτικού θεάτρου, πλησίασαν τόν Άλτουσέρ, αυτοί πού έφθασαν στό δωμάτιο του νοσοκομείου και κάθισαν στήν άκρη του κρεβατιού γνωρίζουν ότι έχουν χρέος άπέναντι στήν άλήθεια νά ονομάσουν επίσης τόν Πασκάλ, για παράδειγμα, και τόν Ντοστογιέφσκι, και τόν Νίτσε — και τόν Άρτώ.

Άλλά πάνω απ' αυτόν τόν τάφο και πάνω από τίς δικές σας σκυμμένες κεφαλές όνειρεύομαι πώς άπευθύνομαι σε αυτούς πού έρχονται μετά από εκείνον, ή μετά από μās ήδη, και τούς όποιους βλέπω (με τή βοήθεια πολλων σημείων, δυστυχώς) σαν υπερβολικά βιαστικούς νά κατανοήσουν, νά έρμηνεύσουν, νά ταξινομήσουν, νά παγιώσουν, νά άναγάγουν, νά άπλοποιήσουν, νά κλείσουν, και νά κρίνουν, δηλαδή νά παρανοήσουν, τό ότι, εδώ, έχουμε νά κάνουμε με μιάν ω, πόσο μοναδική μοίρα και με τίς δοκιμασίες τής ύπαρξης, τής σκέψης, τής πολιτικής, άδιαχώριστα. Θα τούς ζητούσα νά σταματήσουν για μιá στιγμή, νά βρουν τόν καιρό γά άκούσουν τόν καιρό μας (έμεις δέν είχαμε άλλον), νά άποκρυπτογραφήσουν ύπομονετικά όλα εκείνα τά στοιχεία του καιρού μας τά όποια τό έργο, ή ζωή και τό όνομα του Λουί Άλτουσέρ θά μπορούσαν νά κυρώσουν και νά ύποσχεθούν. Όχι μόνο γιατί οι διαστάσεις αυτής τής μοίρας έπιβάλλουν σεβασμό (και επίσης σεβασμό του καιρού από τόν όποιο άναδύονται αυτές οι άλλες γενιές, ή γενιά μας), αλλά επίσης γιατί οι άκόμη άνοιχτές πληγές, οι ούλές ή οι έλπίδες πού θά άναγνωρίσουν εκεί, και οι όποιες ήταν και είναι οι δικές μας ούλές και έλπίδες, σίγουρα θά τούς διδάξουν κάτι ουσιαδες για ό,τι άπομένει άκόμη νά άκούσουν, νά διαβάσουν, νά σκεφθούν και νά πράξουν.

Και τώρα θέλω νά σās τόν ξαναδώσω ή νά του παραχωρήσω τό βήμα. Για μιάν άκόμη τελευταία λέξη: τή δική του και πάλι. Ένωσω ξαναδιάβαζα μερικά από τά έργα του άργά χθές τή νύχτα, τό άκόλουθο άπόσπασμα μου έπιβλήθηκε, όχι άπλως γιατί τό διάβαζα ή γιατί τό διάλεξα για νά ξανακουστεί εδώ. Άνήκει σε ένα από τά πρώτα του κείμενα, 'Ο Μπερτολούτσι και ό Μπρέχτ (1962):

«Ναι, μās ένώνει πρώτα αυτός ό θεσμός πού είναι τό θέαμα, αλλά μās ένώνουν βαθύτερα οι ίδιοι μύθοι, τά ίδια θέματα, πού μās κυβερνούν χωρίς νά τό όμολογοϋμε, ή ίδια ιδεολογία πού ζοϋμε αϋθόρμητα. Ναι, μολοντί είναι κατ' έξοχήν αυτό των φτωχων, όπως στο *El Nost Milan*, τρώμε τό ίδιο φωμί, έκδηλώνουμε τούς ίδιους θυμούς, τίς ίδιες έξεγέρσεις, τά ίδια παραληρήματα (τουλάχιστον στή μνήμη, όπου αυτή ή σοβούσα δυνατότητα περιφέρεται άσταμάτητα), άν όχι τήν ίδια άπελπισία άπέναντι σε ένα χρόνο τόν όποιο καμιά ιστορία δέν κινεί. Ναι, σαν τή Μάνα Κουράγιο, άντιμετωπίζουμε τόν ίδιο πόλεμο στό κατώφλι μας, σε άπόσταση άναπνοής άν όχι μέσα μας, τήν ίδια φρικιαστική τύφλωση, τίς ίδιες στάχτες στά μάτια, τό ίδιο χώμα στό στόμα. Διαθέτουμε τήν ίδια αύγή και τήν ίδια νύχτα, ψαύουμε τίς ίδιες άβύσσους: τό έλλειμμα συνείδησης. Μοιραζόμαστε τήν ίδια ιστορία — και είναι από εδώ πού αρχίζουν όλα».

Μετάφραση (από τά άγγλικά): Άριστείδης Μπαλτάς

Χορηγίες, επιδοτήσεις Τό θέατρο κι οί εργαζόμενοι

του Άγγελου Έλεφάντη

Οί υποχρεώσεις τρέχουν, οί ήθοποιοί πρέπει νά πληρωθούν — δέν πληρώνονται οί λογαριασμοί μέ αυτόγραφα, τό ΙΚΑ, και όρθώς, δέν καταλαβαίνει γρι από τέχνη, ό χρόνος προετοιμασίας ενός έργου μέγας — πρέπει νά είναι μέγας, μέ προχειροδουλειές και «έμπνεύσεις» δέν γίνεται τίποτε —, τά εισιτήρια λίγα, οί κρατικές επιχορηγήσεις ή οικονομικές διευκολύνσεις ελάχιστες· λίγα θέατρα θά μπορούσαν νά ζήσουν αν θά έπρεπε νά κερδίζουν τόν άρτον τόν επιούσιον μόνο από τά εισιτήρια. Αυτή είναι ή λογική τών πραγμάτων ή όποία μέ μαθηματική άκρίβεια οδηγεί στό κλείσιμο τών θεάτρων πού, στό χρηματιστήριο τών οικονομικών άξιών, έχουν χαμηλή ανταλλακτική άξία. Είναι γεγονός: ή κοινωνία μας δέν θέλει νά χρηματοδοτήσει ένα όρισμένο θέατρο, δέν πληρώνει γιά νά δει θέατρο, αν θέατρο σημαίνει κάτι άλλο από επιθεώρηση, τά σκέρτσα τών εθνικών μας στάρ, τίς γνωστές ιεροτελεστίες τής Έπιδιούρου, του Λυκαβηττού και του Ήρώδειου, άντε και δυό τρεις καταξιωμένους θιάσους. Πώς, όμως, καταξιώνεται ένα θέατρο, πώς φτάνει στην αναγνώριση και τή γεμάτη αίθουσα αν, άγνωστο και άφτιαχτο ακόμη, παίζει πρό κενών εδράνων; Πώς φτιάχνεται ένας καλός ήθοποιός αν δέν παίζει καλό θέατρο;

Πανάρχαιο τό πρόβλημα, τόσο παλιό όσο και τό θέατρο-έμπόρευμα, όσο και τό θέατρο-θέαμα. Σέ άλλες εποχές δόθηκαν διάφορες λύσεις όπως ή γαλαντομία του Μαικήνα, ή προστασία (μισθοτροφοδοσία) του άρχοντα πού στην αυλή του εκτός από άλογα, υπηρέτες και φρουρούς, ήθελε και καλλιτέχνες. Είναι οί εποχές πού τό θέαμα και τό άκρόαμα δέν είναι ακόμη έμπόρευμα, δέν υπάρχει εισιτήριο παρεκτός ό γύρος του καπέλου σε γιορτές και πανηγύρια από περιφερόμενους θιάσους και μπουλούκια.

Στή σύγχρονη εποχή όλ' αυτά τελείωσαν· μαζί μέ τά μπουλούκια τέλειωσε κι ό μαικηνισμός, κι ό προστάτης-άρχοντας. Ευτυχώς. Τή θέση του τελευταίου έπηρε εν μέρει τό κράτος μέ τά κρατικά-δημοτικά θέατρα και τίς κρατικές επιχορηγήσεις προς τούς ιδιωτικούς θιάσους. Τήν κύρια, όμως, οικονομική βάση στό θέατρο εξασφαλίζει ή ιδιωτική πρωτοβουλία του θεατρώνη ή θεατρικού συγκροτήματος πού αναλαμβάνουν τό οικονομικό βάρος, όντας συχνά οί ίδιοι και καλλιτεχνικοί δημιουργοί, σκηνοθέτες, ήθοποιοί, και τά δυό, ή συνεταιριστική θεατρική ομάδα. Από τήν άλλη πλευρά ό εκδημοκρατισμός τής πολιτικής συμμετοχής, ή σχετική ευημερία, ό εκχρηματισμός τών εισοδημάτων, ή ανάπτυξη τής πόλης, ή γενικότερη υπεραξίωση τής «κοιλούρας» δημιούργησαν τό μεγάλο κοινό και κατήργησαν τό άριστοκρατικό «ού παντός πλείν εις...θέατρον». Τώρα, τό θεατρίζεσθαι έγινε ανάγκη του μεγάλου κοινού, όλων τών κοινωνικών τάξεων κι όλων τών μορφωτικών στρωμάτων. Δέν είναι πλέον μόνον οί ειδικοί, οί φανατικοί θεατρόφιλοι, οί έστέτ, οί μεγαλοαστοί πού συχνάζουν στις θεατρικές αίθουσες, αλλά λίγο-πολύ όλος ό κόσμος, κι όλος ό κόσμος σχο-

λιάζει τά δρώμενα, τούς ήθοποιούς, τούς συγγραφείς, τίς ντίβες και τούς κομπάρσους. Πάνω άκριβώς σ' αυτή τήν ανάγκη φτιάχνεται ό θεατρώνης-έπιχειρηματίας, ό όποιος, υποτίθεται, ανταποκρίνεται έπιτυχώς στη ζήτηση του κοινού. Στην πραγματικότητα ό θεατρώνης-έπιχειρηματίας, εκμεταλλευόμενος τήν ανάγκη του κοινού, ή πιό σωστά τή θεατρική ιδεολογία του σύγχρονου ανθρώπου, παροχετεύει τή ζήτηση αυτή προς όρισμένα προσοδοφόρα είδη, εκείνα πού υπαγορεύονται από τό στάρ σύστημα και τή θεατρική υποκουλτούρα, τήν έπονομαζόμενη και «λαϊκή». Τό πώς ό μέγας θεατρίζόμενος πληθυσμός διοχετεύεται στις αίθουσες του «ελαφρολαϊκού» θεάματος είναι μιá εξαιρετικά σύνθετη υπόθεση, δέν ξεμπερδεύει κανείς μέ τήν καταδίκη τής «πανουργίας» του θεατρώνη-έπιχειρηματία, τής διαφήμισης, του στάρ σύστημα, τών πάσης φύσεως makers opinions και τών κίτς ήθών πού τόσο συχνά τροφοδοτούν τήν οΐηση και τόν σνομπισμό του ρέκτη του σοβαρού θεάτρου. Άλλά αυτό είναι άλλο ζήτημα πού θά τό προσπεράσω.

Τί γίνεται, όμως, όταν ενός άλλου είδους ιδιωτική πρωτοβουλία, εκείνη πού προσπαθεί νά υπηρετήσει τό θέατρο ποιότητας, τή θεατρική δημιουργία, τήν ξεχασμένη θεατρική παράδοση, τήν επικοινωνία μέ τήν παγκόσμια θεατρική δημιουργία, τά σύγχρονα ρεύματα, τούς σκηνικούς και τούς δραματουργικούς πειραματισμούς, τί γίνεται, λοιπόν, όταν τό όνομαζόμενο «καλό θέατρο», ενω κι αυτό υπόκειται στους ίδιους οικονομικούς καταναγκασμούς, όχι μόνο δέν άποφέρει κέρδη στους λειτουργούς του αλλά δέν βγάζει καν τά έξοδά του; Σέ όποιαδήποτε άλλη περίπτωση επιχείρησης είναι γνωστή ή άπάντηση: πτώχευση, κλείσιμο του μαγαζιού, άλλαγή του άντικειμένου τής δραστηριότητας και, στην καλύτερη περίπτωση, προσαρμογή στην κοινωνική ζήτηση (αν πετύχει κι αυτή).

Νομίζω ότι αν λειτουργούσε αυστηρά ή άρχή αυτή ελάχιστα θέατρα θά είχαν άπομείνει: εκείνα πού θά κατάφεραν, σε ικανοποιητικό βαθμό, νά εξασφαλίσουν κάτι από κρατικό μάννα. Τό ποιοτικό θέατρο, τό σοβαρό θέατρο ή όπως άλλως θά 'θελε νά τό όνομάσει κανείς, είδε στην κρατική άρωγή και συνδρομή τή μόνη δυνατότητα επιβίωσης, ή, έστω, μιá συμπληρωματική δυνατότητα μαζί μ' εκείνη πού του προσφέρει ή έλεύθερη άγορά, τό εισιτήριο. Έτσι περί τόν άρμόδιο κρατικό φορέα, τό ύπουργείο Πολιτισμού, αναπτύχθηκαν έντονες διεκδικήσεις εκ μέρους τών ιδιωτικών θεατρικών ιδρυμάτων γιά τήν εξασφάλιση ικανών επιχορηγήσεων υπέρ του θεάτρου γενικώς και ειδικώς γιά τό καθένα.

Οί επιχορηγήσεις

Ή γαλαντομία του κράτους, τόσο επί ύπουργίας σοσιαλιστών όσο και επί ύπουργίας καπιταλιστών, δέν ήταν άξιωμανημόνευτη. Ψυχία, και εν πάση περιπτώσει άπειρώς λιγότερα από τά ποσά πού

Οι έργατες του Μαρινόπουλου

δίδονται για τήν «ένισχυση» του άθλητισμού, μηδέ των έπαγγελματιών άθλητικών σωματείων εξαιρουμένων, παρ' όλο πού οι ένισχυόμενες ΠΑΕ ή ομάδες μπάσκει διακινούν δισεκατομμύρια και οι άστέρες του άθλητισμού άμείβονται με μυθώδη ποσά: κανείς ήθοποιός ή σκηνοθέτης δέν θά μπορούσε νά όνειρευτεί άμοιβές σαν του Μανωλά, του Φασούλα, του Γκάλη ή της Πατουλίδου, όποιονδήποτε «έθνικό» θρίαμβο κι άν κατήγαγε ό ίδιος προσωπικώς ή ή θεατρική του ομάδα. Ωστόσο όσο μικρά κι άνεπαρκή κι άν είναι τά ποσά μέ τά όποια τό κράτος προικοδοτεί τά θέατρα, τόσο μεγαλύτερη ή προσπάθεια των θιάσων νά εισπράξουν από τήν κρατική εϋνοια, μιά εϋνοια πού παρουσιάζεται ως αυτόνοητο δικαίωμα τους, κι άντιστοιχώς ύποχρέωση του κράτους. Γι' αυτό, σ' αυτή τή διαδικασία, κι έπειδή τίποτε στή ζωή αυτή δέν ύπάρχει χωρίς τήν τιμή του, ή εϋνοια εξαλλάσσεται μέ έκφραση αισθημάτων ευάρεσκιας έκ μέρους των έπιδοτουμένων προς τήν ευεργετούσα πολιτική ήγηση, μιās ευάρεσκιας πού πάει από τό γνωστό θυμιάτισμα μέχρι τήν άναγνώριση της προσφοράς μέ όρους άξιοπρεπούς φιλοφροσύνης. Όπως και νά έχει τό πράγμα, μεταξύ έπιδοτούντος —κράτους ή δήμου— και έπιδοτουμένων δημιουργούνται σχέσεις αγάπης και μίσους, φιλότητας και έχθρότητας άνάλογα μέ τή γαλαντομία της ένίσχυσης, σχέσεις πολιτικές: ή έπιδότηση είναι ένα σοβαρό πολιτικό διακύβευμα, γύρω από τό όποιο παίζονται πολλά. Κυρίως παίζεται ή πολιτική συναίνεση των καλλιτεχνών προς τήν χορηγούσα πολιτική άρχή, ή πολιτική συστράτευση, ή έστω ή πολιτική άνοχή (κι όχι μόνο των ανθρώπων του θεάτρου αλλά όλου του κόσμου της τέχνης, της διάνοησης. Άκόμη και της έπιστήμης αλλά εκεί μέ άλλους όρους και μέσα από άλλες διαδικασίες). Άν σέ άλλες περιπτώσεις ή έϋλογος «περίοδος χάριτος» για μιά νέα κυβέρνηση είναι μερικων ήμερών ή μηνων, ή περίοδος χάριτος έναντι των υπουργων Πολιτισμού είναι διαρκής. Η διαχείριση αυτού του κρίσιμου προβλήματος δημιούργησε ιδιότυπα δίκτυα πελατείας/πατρωνείας —τά λένε «κυκλώματα»—, δηλαδή τό όλο πρόβλημα άφέθηκε στον έλεεινότερο, τον δουλικότερο και τον πιό άναποτελεσματικό θεσμό πού άνθισε στον βίο του σύγχρονου (και παλιότερου) έλληνισμού, ενός θεσμού πού σμπαράλιασε τις πολιτικές σχέσεις πολίτη/κράτους.

Οι χορηγίες

Πρόσφατα, δέν πάνε πάνω από δυό-τρία χρόνια, προέκυψε, σχεδόν αϊφνιδίως και έκ του μηδενός, ό θεσμός του χορηγού, ιδίως από τότε πού τό Συγκρότημα Λαμπράκη ανέλαβε έργολαβικώς τήν προστασία της ύψηλης τέχνης διά του Μεγάρου Μουσικής. Όλοένα πληθαίνουν οι περιπτώσεις καλλιτεχνικών έκδηλώσεων πού τελούν υπό τήν προστασία κάποιου χορηγού, πού «άφιλοκερδώς» παρέχει τά εκατομμύρια του για τό καλό της τέχνης, του πολιτισμού, της καλλιτεχνικής δημιουργίας, των δημιουργών κ.ο.κ. Και σχεδόν πάντα αυτή ή χειρονομία συνοδεύεται μέ τή διαβεβαίωση ότι ό χορηγός δέν θά έχει καμιά καλλιτεχνική άνάμειξη στην πολιτική του θεάτρου. Από τήν άλλη πλευρά, όλο και περισσότερα είναι τά θεατρικά συγκροτήματα —και όχι μόνο— πού προσπαθούν νά βρουν έναν χορηγό (έλληνικά λέγεται σπόνσορας...) πού είτε θά έπιδοτεί επί μονίμου βάσεως ή θά καλύπτει οικονομικά, εν μέρει ή εν όλω, μιά καλλιτεχνική έκδήλωση. Οι περι τις χορηγίες άναζητήσεις έντάσσονται πλέον μέσα στις καθημερινές δραστηριότητες, έχουν περάσει στα ήθη, τό πράγμα θεωρείται αυτόνοητο, κι έκτός έποχής όποιος όλιγωρεί, ή δέν πήρε είδηση ότι τό έργο πλέον παίζεται άλλως.

Κι ωστόσο τά πράγματα δέν είναι αυτόνοητα. Δέν είναι σωστό ότι τό χρήμα δέν έχει πατρίδα. Άλλά άς δώσω από δω τό λόγο σε κάποιους πού βλέπουν τό θεσμό της χορηγίας από μιά διαφορετική σκοπιά. Έχει σημασία διότι είναι οι έργατες του έργοστασίου «Φαμάρ», εταιρεία θυγατρική του όμίλου επιχειρήσεων Μαρινόπουλου-χορηγού 300.000.000 δρχ. προς διάφορα θέατρα κ.λπ., μέ διαχειριστή τον ήθοποιό Λαζόπουλο. Έχει σημασία όχι στο όνομα κάποιου άφηρημένου εργατισμού πού θεωρεί ότι οι έργατες έχουν πάντα δικιο αλλά γιατί οι συγκεκριμένοι έργατες και έργατριες, όντας εργαζόμενοι του Μαρινόπουλου, βλέπουν από τή δική τους σκοπιά τό είδος του πολιτισμού πού διακονεί ό ύγιής έμποροβιομηχανικός κόσμος, καθώς τον ζουν στο ίδιο τους τό πετσί.

«Οι συνθήκες δουλειάς μας στα έργοστάσια του Μαρινόπουλου δέν αφήνουν σε μάς κανένα περιθώριο νά συσχετίσουμε τους όργανωτές αυτών των εταιρειών μέ τήν τέχνη και τον πολιτισμό.

Νιώθουμε λοιπόν τήν άνάγκη νά σάς περιγράψουμε τί σημαίνει νά δουλεύεις σ' έναν οικονομικά ισχυρό όμιλο πού όλοι σήμερα χαρακτηρίζουν "ύγιή έμποροβιομηχανικό κόσμο".

Γιά μάς τό νά δουλεύεις σ' έναν όμιλο πού στο βιομηχανικό του τομέα άπασχολεί πάνω από 1.000 εργαζόμενους, σημαίνει άπολύσεις και ταυτόχρονα 4ωρες και 8ωρες ύποχρεωτικές ύπερωρίες, δουλειά τό Σάββατο και τήν Κυριακή. Σημαίνει τήν "έπιστημονική" έντατικοποίηση της δουλειάς. Υπάρχει στο έργοστάσιο τμήμα Work Study πού χρονομετρά τήν άπόδοσή μας, έλέγχει τήν άπόστασή μας από τις κορδέλες, τήν κλίση πού πρέπει νά έχει τό σώμα μας στην καρέλα όταν καθόμαστε στην παραγωγική άλυσίδα, ή όταν άποφασίσουν, αφαιρούν τις καρέλες και άπαιτούν νά δουλεύουμε όρθιοι, και όλα αυτά μέ στόχο τήν άπόσπαση —όπως μάς λένε— του 100 % της άνθρωποδύναμής μας, μεταβάλλοντάς μας στην ούσία σε άπλά έξαρτήματα μηχανών.

Άπό τό καλοκαίρι μέχρι τώρα έχουν γίνει 10 εργατικά άτυχήματα.

Ό κ. Μαρινόπουλος, όμως, δέν ίκανοποιείται μόνο μέ αυτά. Προσπαθώντας νά ίσοπεδώσει κάθε ίχνος ανθρώπινης άξιοπρέπειας και αυτοσεβασμού άπαγορεύει νά βρεθεί ό όποιοσδήποτε στις τουαλέτες από τις 3.30 έως τό σχόλασμα μέ ποινή άπόλυσης και για τήν έργατρια και τήν υπεύθυνη πού θά δώσει τήν άδεια. Παλιότερα σε άνάγκαζαν νά πηγαίνεις στην τουαλέτα μέ χαρτί ύπογεγραμμένο από τον υπεύθυνο της κορδέλας παραγωγής και νά άναγράφεται σ' αυτό ή ώρα άναχώρησης για τήν τουαλέτα και ή ώρα άφίξης. Πιο πρόσφατα ακόμα, στο έργοστάσιο στην Άνθούσα έχουν βάλει χρονοδιακόπτη στο φως της τουαλέτας.

Δουλεύουμε 8ωρο, από τις 7.30 έως τις 4.00. Όμως έπειδή ό νομοθέτης δέν προβλέπει διάλειμμα στή βιομηχανία κι έμεις κάνουμε μισή ώρα διάλειμμα, ή εταιρεία μάς ύποχρεώνει νά μένουμε μισή ώρα επιπλέον κάθε μέρα.

Θά πρέπει σε όλα τά παραπάνω νά προσθέσει κανείς τις πολύ χαμηλές άποδοχές μας, τά διαλυμένα ασφαλιστικά μας ταμεία (ένδεικτικά ό κ. Μαρινόπουλος χρωστάει 50 εκατομμύρια στο έπικουρικό μας ταμείο). (...)

Πρέπει νά σάς πούμε, όμως, ότι τις συνθήκες κάτω από τις όποιες ζείτε και προσπαθείτε νά δημιουργήσετε έσεις οι καλλιτέχνες, ίσως δέν είχατε οι καταλληλότεροι νά τις πε-

ριγράψουμε. Όμως καταλαβαίνουμε ότι η συνεχής ανασφάλεια εμποδίζει τη δημιουργικότητά σας. Πιστεύουμε ότι θα 'πρεπε έσείς να μπορείτε να δημιουργείτε ελεύθερα στην τέχνη και τον πολιτισμό κι εμείς να μπορούμε να γινόμαστε δέκτες αυτής της δημιουργικότητας. Ξέρουμε βέβαια ότι δεν γίνεται ούτε τό ένα ούτε τό άλλο.

Θεωρούμε λοιπόν θλιβερό και απάνθρωπο ή καλλιτεχνική και οικονομική σας επιβίωση να εξαρτώνται από την "καλή θέληση" κάθε Μαρινόπουλου χορηγού και ακόμα περισσότερο πού αυτά προέρχονται από τά κονδύλια της διαφήμισης.

Ξέρουμε ότι τά χρήματα αυτά προέρχονται από τή δική μας έκμετάλλευση, παράλληλα, όμως, σ'ας λέμε ότι ή δουλειά μας συσσωρεύει τεράστια κέρδη. Τά 300 εκατομμύρια δεν είναι παρά τά έξοδα λίγων ήμερών διαφήμισης του όμιλου στην τηλεόραση. Έμεις είμαστε βέβαιοι ότι ό Μαρινόπουλος δεν ξοδεύει ούτε μιά δραχμή αν δεν έχει στόχο να εμποδίσει και τά δικά σας και τά δικά μας όνειρα να έκτοξευτούν.

Μέχρι τότε έμεις ξέρουμε ότι δεν θά μ'ας σώσει κανείς. Μέχρι τότε οι φιλάνθρωποις θά λέγονται "χορηγίες" κι αυτόι πού φυλακίζουν τά όνειρά μας "ύγιής έμποροβιομηχανικός κόσμος". (...)

Αυτή είναι ή ζωή για όσους εργάζονται στον όμιλο Μαρινόπουλου και πιστεύαμε, κύριε Λαζόπουλε, όταν λέγατε στους 10 Μικρούς Μήτσους: — "Σκάσε χαμένο, πρώτα είσαι εργαζόμενος και μετά "Ελληνας" ότι ξέρατε κάτι για τά προβλήματά μας.

Μεταξύ κυνισμού και κέρδους

Οι εργάτριες του Μαρινόπουλου λένε τά δικά τους κι είναι βέβαιο ότι ή επίλυση των δικών τους προβλημάτων δεν είναι συνώνυμη μέ τήν επίλυση των προβλημάτων της οικονομικής στήριξης των δημιουργών και της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ακόμη κι αν τό είδος του σκληρού και απάνθρωπου εργοδότη πού σήμερα ύφίστανται πάφει να υπάρχει, τό θέατρο δεν πρόκειται να ξεπεράσει τίς αντινομίες πού ζει, δεν είναι βέβαιο ότι οι αίθουσες θά γεμίσουν μέ θεατές. Λένε, όμως, δυό σημαντικά πράγματα οι εργάτριες για τήν καλλιτεχνική δημιουργία πού δεν έχουμε δικαίωμα να μ'ην τά πάροουμε σοβαρά υπόψη.

Τό πρώτο —τό ξέρουμε άλλωστε— είναι ότι τόσο ό συγκεκριμένος χορηγός όσο κι ό οποιοσδήποτε άλλος ανοίγουν τό πουγγί τους για τήν τέχνη μέ τό άζημίωτο: αντί να δίνουν για διαφήμιση, πράγμα πού είναι ύποχρεωμένοι να πράξουν αν δεν θέλουν να κλείσουν τό μαγαζί τους, διαφημίζονται προσφέροντας «άφιλοκερδώς» στό θέατρο κι εμφανίζονται σαν Μαικήνες, ενώ στην πραγματικότητα συγκαλύπτουν τήν κερδοσκοπική τους επιχείρηση μέ μιάν ήθική και πολιτιστική δικαίωση, μ' ένα φιλότεχνο ήματζ. Σύμφωνα με τό σωστό μάνατζμεντ επέλεγον ένα είδος διαφήμισης πού έμφανίζεται ως προσφορά ύπέρ της τέχνης για τήν όποία πρέπει να τούς πούμε εύχαριστώ και μάλιστα να τούς τό πούνε οι ίδιοι οι χορηγούμενοι δημιουργοί, όπερ και δεν παρέλειψαν να κάνουν (βλέπε δηλώσεις πλειάδας άξιων ανθρώπων του θεάτρου στις εφημερίδες πού εξέθειάσαν τή χειρονομία του Μαρινόπουλου). «Τά 300 εκατομμύρια δεν είναι παρά τά έξοδα λίγων ήμερών διαφήμισης του όμιλου», λένε οι εργαζόμενοι στού Μαρινόπουλου, ύπενθυμίζοντάς μας ότι τά πραγματικά κίνητρα του εργοδότη τους, καιότι

εμφανίζονται ως άνιδιοτελή, είναι ιδιοτελέστατα και κυνικότατα.

Άλλά γιατί είναι κυνικότατα; Δεν μπορούμε να άναγνωρίσουμε στον άνθρωπο εργοδότη εύγενή και φιλότεχνα έλατήρια; Όχι βέβαια, λένε οι εργάτριες. Γιατί στό χώρο δικής του ευθύνης, στό εργοστάσιο, ό εργοδότης Μαρινόπουλος άποδεικνύει τό αντίθετο. Πέρα από τήν αυτονόητη για κάθε καπιταλιστική επιχείρηση έκμετάλλευση —τήν οικειοποίηση της παραγόμενης από τούς εργάτες ύπεραξίας χάρη στην όποία ύπάρχουν και τά κέρδη του και οι θυσίες του για τήν τέχνη—, παραβιάζει τούς στοιχειώδεις κανόνες της πολιτισμένης συμπεριφοράς, όπως είναι ή έξασφάλιση ανθρώπινων συνθηκών εργασίας, μεταξύ των όποιων τό ζήτημα της τουαλέτας δεν είναι από τά λιγότερο σημαντικά, όταν μάλιστα πρόκειται για κορίτσια. Και μ'ην πει κανείς ότι οι εργαζόμενοι κάνουν κοπάνα, γιατί ακόμη κι αν διαλέγουν τήν τουαλέτα για κοπάνα πάει να πει ότι αυτό τό βρομερό μέρος είναι καλύτερο από τό άλλο, τον χώρο της δουλειάς. Επίσης, μ'ην πει κανείς ότι τέτοιες συνθήκες δεν έχουν να κάνουν μέ τον πολιτισμό και τήν κουλτούρα της εποχής μας διότι θά τον διαφεύσει τό λογιστήριο των επιχειρήσεων Μαρινόπουλου πού άποσκοπει «να άποσπάσει τό 100% της εργατοδύναμης των εργαζομένων», πράγμα πού μόνο μέ τέτοια απάνθρωπη «κουλτούρα» μπορεί να έπιτευχθεί. Έτσι, όταν αυτός πού είναι ό μόνος υπεύθυνος για τίς συνθήκες εργασίας των εργαζόμενων προκρίνει τήν κουλτούρα της καταπίεσης, βάσιμα μπορούμε να ύποθέσουμε ότι σκασίλα του τά θεατρικά πάθη της Έντα Γκάμπλερ, οι τραγικές αντιφάσεις του Οιδίποδα και τά εν γένει δράματα της ανθρώπινης συνθήκης για τά όποια μιλά τό θέατρο. Ός επιχειρηματίας τό μόνο πού καταλαβαίνει από θέατρο είναι τό μιμόδραμα του Μορένο*· σίγουρα θά του τό έχουν εξηγήσει οι κοινωνιοψυχολόγοι πού, μάλλον, θά έχει στή δούλεψή του.

Γνωρίζοντας πολύ καλά τό είδος του πολιτισμού πού τούς επιβάλλεται, οι εργαζόμενοι του Μαρινόπουλου, άπευθυνόμενοι στους άνθρωπους του θεάτρου, λένε έτοϋτο τό σημαντικό: «Είμαστε βέβαιοι ότι ό Μαρινόπουλος δεν ξοδεύει ούτε μιά δραχμή αν δεν έχει στόχο να εμποδίσει και τά δικά σας και τά δικά μας όνειρα να έκτοξευθούν». Καλά. Άς παραδεχτούμε ότι ή διατύπωσή τους είναι κάπως μελοδραματική —δηλαδή βαθύτατα θεατρική—, άς τήν χορηδέψουμε ως άναχρονιστική, μού-λού, παλαιομοδίτικη, άς σαρκάσουμε: σιγά τά ώά μέ τά όνειρα και τίς έκτοξεύσεις των όνείρων, έμεις πού ξέρουμε ότι τά όνειρα είναι μόνο της δικαιοδοσίας των ψυχαναλυτών κι ή μόνη έκτόξευση πού μετράει είναι της Γιαμάχα μέ 150 χιλ. τήν ώρα, ή του Γαλακτερού όταν καρφώνει στό αντίπαλο καλάθι. Άλλωστε έμεις ξέρουμε ότι παραγωγή, πρόδος, ανταγωνιστική οικονομία σημαίνει ευημερία των άριθμών ακόμη κι αν οι μακάριοι ευημερούντες ροκανίζονται στα δόντια μι'ας άπρόσωπης ζωής. Δεν ήταν ό Μάρξ πού παρομοίαζε τό θεό της προόδου μέ «έκεينو τον φοβερό ειδωλολατρικό θεό πού ήθελε να πίνει τό νέκταρ του μέσα στα κρανία των θυμάτων του»; Δεν μπορούμε, όμως,

* «Θεατρική» τεχνική πού άνέπτυξε, θεωρητικοποίησε και έφήρμοσε στις επιχειρήσεις Φόρντ ό Άμερικανός κοινωνιοψυχολόγος Μορένο, σύμφωνα με τήν όποια ό εργοδότης παίζει τό ρόλο του εργάτη και ό εργάτης τό ρόλο του εργοδότη. Έτσι, μιμούμενοι ρόλους αντίθετους από εκείνους πού παίζουν στην πραγματική ζωή, κατανοούν τον άλλο και τήν επόμενη μέρα, στό εργοστάσιο, ό εργοδότης, έχοντας καταλάβει τί σημαίνει να είσαι εργάτης, κι αντίστροφα ό εργάτης έχοντας κατανοήσει τά προβλήματα του εργοδότη, βρίσκουν μιά κοινή γλώσσα συνεννόησης, άποφεύγεται ή όξυνση των σχέσεων και καθιερώνεται κοινωνική ειρήνευση επ' ώφελεία άμφοτέρων.

νά χοροιδέφουμε, από τή σκοπιά του θεάτρου, τούς εργαζόμενους όταν υποστηρίζουν ότι «εσείς [οί άνθρωποι του θεάτρου] θά 'πρεπε να μπορείτε να δημιουργείτε ελεύθερα στην τέχνη και στον πολιτισμό κι εμείς να μπορούμε να γινόμαστε δέκτες αυτής τής δημιουργικότητας. Ξέρουμε βέβαια ότι δεν γίνεται ούτε τό ένα ούτε τό άλλο».

Μήπως, μ' αυτή τή διαπίστωση, δεν θίγουν τό σοβαρότερο πρόβλημα του θεάτρου, δηλαδή τίς άδειες αίθουσες, πού βέβαια καμιά χορηγία δεν πρόκειται να τίς γεμίσει μέ τόν κόσμο τής εργασίας; Και άν είναι έτσι τότε ποιός είναι ό δέκτης τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, τί νόημα έχει ή δημιουργία πνευματικών αξιών άν είναι ξένη προς τούς δημιουργούς τών υλικών αξιών;

Οί άνθρωποι του θεάτρου τά γνωρίζουν όλ' αυτά. Δεν είναι πρώτη φορά πού εμφανίζονται τέτοιου τύπου προβλήματα κι αντινομίες, δεν είναι πρώτη φορά πού οί καλλιτέχνες τά ζουν ή αναγκάζονται να άκροβατήσουν πάνω σε τεντωμένο σκοινί. Είναι, όμως, πρώτη φορά πού ό θεσμός τής χορηγίας εισβάλλει όρμητικά μέ τό κυνικό της ήθος και τήν άπροκάλυπτη ιδιοτέλεια της χωρίς τούτο τό φαινόμενο να κουβεντιάζεται, να προβληματίζεται, να άνησχει, είναι πρώτη φορά πού ή χορηγία αντιμετωπίζεται ως άναντικατάστατος τρόπος υλικής επιβίωσης τής καλλιτεχνικής δραστηριότητας, ως άναγκαίος άρωγός τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, είναι ή πρώτη φορά πού τό «σκληρό κεφάλαιο», οί στόχοι του και ό «πολιτισμός» του, συμμαχεί μέ τόν κόσμο τής δημιουργίας, έναν κόσμο ως τώρα, σε γενικές γραμμές, κριτικής τής ύπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, έναν κόσμο άνατρεπτικό. Είναι ή πρώτη φορά πού ό κόσμος τής διανόησης και τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, μέσα στό γενικότερο κλίμα του μεταμοντερνισμού, χάνει τήν κριτική του διάσταση, προσαρμόζεται προς τή γενική ροή τών πραγμάτων, είναι ή πρώτη φορά πού ή τέχνη ένσωματώνεται στην προοπτική τής μεταμοντέρνας καπιταλιστικής επικράτειας. Κι αυτή ή ένσωμάτωση δεν μπορεί να είναι χωρίς συνέπειες για τήν ίδια τήν τέχνη και τούς δημιουργούς.

Βέβαια, κι ό Στρέλερ έπαιρνε γενναία χορηγία από τόν 'Ανιέλι τής Φιάτ, πράγμα πού δεν τόν έμπόδισε να άνεβάζει άριστουργήματα και να άνανεώνει τό θέατρο. Και σίγουρα ή λύση δεν βρίσκεται στην καταγγελία τών χορηγών και, πολύ περισσότερο, στην καταγγελία τών χορηγούμενων ως συμβιβασμένων ριφάσπιδων και προδοτών τών ιδεωδών τής τέχνης. Ούτε θά είχε νόημα να μιμηθούμε τούς παλιούς σουρεαλιστές πού πέταγαν ψημένα μπιφτέκια στά κεφάλια τών ήθοποιών, sé έργα πού άνεβαζαν συνάδελφοί τους, pour epater les bourgeois. 'Αλλά από τό σημείο αυτό μέχρι να γίνεται άποδεκτή ή χορηγία και ό εϋεργετικός ρόλος του χορηγού χωρίς να έπισημαίνονται οί κίνδυνοι και οί αντιφάσεις αυτού του θεσμού κι άνυποψίαστα ό καλλιτεχνικός κόσμος να προσδένεται στό άρμα του συγχροτήματος Λαμπράκη, του Κόκκαλη, τής Χάινκεν, του Μαρινόπουλου και τόσων άλλων φιλότεχνων ή άπόσταση είναι μεγάλη, τό χάσμα είναι τεράστιο, τόσο όσο μπορεί να καταπιεί όλες τίς καλές προθέσεις του κόσμου και να έμποδίσει όλα τά όνειρα να έκτοξευτούν.

Υπάρχουν λύσεις;

Δέν έχω να προτείνω κάτι συγκεκριμένο, ιδίως σε εκείνον τόν δημιουργό του θεάτρου πού βλέπει τό σανίδι πάνω στό όποιο στηρίζεται να τσακίζεται, να πνίγεται στά χρέη. 'Η μόνη σχέση άλλωστε

πού έχω μέ τό θέατρο δεν είναι άλλη από εκείνη του θεατή. Είμαι δηλαδή έξω από τό χορό και δεν μπορώ να καμωθώ ότι ξέρω τά τραγούδια πού παίζονται εκεί, όπως ό πολυς κόσμος άλλωστε. Ξέρω ώστόσο ένα πράγμα πού τό ξέρουν όλοι. 'Η κρατική επιδότηση του θεάτρου στον τόπο μας, έλλείψει άντικειμενικών θεσμών αξιολόγησης, δεν έφερε τήν οικονομική άνεξαρτησία τών θεάτρων, δεν βοήθησε στόν 'άποκτήσουν οικονομική εύρωστία, δεν βοήθησε στην δημιουργία κοινού. 'Απλώς βοηθά προσωρινά καλύπτοντας έν μέρος τά έλλείμματα, πού τόν επόμενο χρόνο άβγατίζουν πάλι, για να ξαναρχίσει ό φαύλος κύκλος τής πολιτορκίας του ύπουργείου Πολιτισμού και τών σχετικών έπιτροπών του.

Σ' αυτή τήν κυκλοφορία τής εϋνοιας δεν ήταν λίγοι όσοι επιβίωσαν ως κρατοδίαίτοι, δεν ήταν λίγες οί πολιτικές-κομματικές δεσμεύσεις και συναλλαγές. Αυτός ό ιδιότυπος κρατισμός δεν βοήθησε τό θέατρο, δεν έφερε δηλαδή κόσμο στις άδειες αίθουσες, πού μόνο αυτός θά του εξασφάλιζε υγή οικονομική βάση. Δεν βλέπω γιατί μέ τή χορηγία τά πράγματα θά έξελιχθούν διαφορετικά· μάλλον χειρότερα θά είναι. 'Ας θυμηθούμε τό παράδειγμα Κοσκωτά, πού πριν άποκαλυφθεί ότι οί έπιταγές του ήταν άκάλυπτες, είχε φτιάξει μιá όλόκληρη αυτοκρατορία μέ δημοσιογράφους, έφημερίδες, περιοδικά, ποδοσφαιρικές ομάδες, τραπεζικές έπιχειρήσεις αιχμαλωτίζοντας τούς φορείς του φαντασιακού κόσμου τών Νεοελλήνων. 'Η άς πάρουμε υπόψη τήν περίπτωση τής γειτονικής 'Ιταλίας όπου ό Μπερλουσκόνι, αυτοκράτορας τών τηλεοπτικών μέσων εκεί αλλά μέ καλυμμένες τίς έπιταγές του και συνεπής στις οικονομικές του υποχρεώσεις, έριξε όλο τό βάρος τών καναλιών του, τών άθλητικών του ομάδων, τών χορηγιών του και του χρήματός του για να βοήθει τήν πορνοστάρ έγγονή του Μουσολίνι και τούς νεοφασίστες της στις πρόσφατες δημοτικές εκλογές. 'Η άκόμη άς πάρουμε υπόψη τήν άπόλυτη κυριαρχία του άμερικανικο-ιαπωνικού κεφαλαίου στην παραγωγή και διακίνηση τών πάσης φύσεως τηλεοπτικών προϊόντων, τήν άλωση τελικά του φαντασιακού κόσμου τής Εϋρώπης —μηδέ του θεάτρου έξαιρουμένου— από τούς υπερπόντιους πολυεθνικούς γίγαντες και τήν ένσωμάτωσή του στην παγκόσμια μεταμοντέρνα καπιταλιστική προοπτική. Αυτό τό ίδιο πρόβλημα, τής άνεξαρτησίας τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, δεν βρίσκεται στην ρίζα τής αντίδρασης Εϋρωπαϊών δημιουργών πού διεκδικούν τήν όνομαζόμενη «πολιτιστική εξαίρεση» από τίς ρυθμίσεις τής GATT και έπιζητούν έναν κάποιο προστατευτισμό; 'Αλλά άν ή πολιτιστική εξαίρεση έχει να κάνει μέ τή διαφύλαξη τής άνεξαρτησίας του κριτικού πνεύματος τής τέχνης, δεν βλέπω γιατί ή άπειλή έρχεται μόνο από τίς υπερπόντιες πολυεθνικές και τό CNN κι όχι και από ίθαγενείς Μαρινόπουλους.

Τουλάχιστον να κουβεντιαστεί τό ζήτημα· μήπως φανούν οί αντιφάσεις του, να ξεφύγουμε από τό αυτόνομο όπου όλα κατακρίνονται κατ' ιδίαν μέσα σε μιá άβάσταχτη γκρίνια και κυκλωματολογία. Μέ τήν κουβέντα βέβαια οί αίθουσες δεν θά γεμίσουν κόσμο —χρειάζονται πολλά για τή δημιουργία κοινού— αλλά κάτι πολύ σημαντικό μπορεί να μείνει: μιá αυτογνωσία δηλαδή, μιá καλύτερη αίσθηση και γνώση του κόσμου. 'Υπάρχει ένα ζήτημα πολιτικής και πνευματικής διαχείρισης και τής χορηγίας—, δεν νομίζω ότι ό Λαζόπουλος μπορεί να είναι ό μόνος κι ό πλέον άρμόδιος.

Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

ΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΗΧΟΥ

*

του Διονύση Καβάλη

Είναι πιά παράδοση καθιερωμένη της κριτικής μας, όποιος επιχειρήσει να πει και τη δική του κουβέντα για τον Καρυωτάκη να μνημονεύει σάν έναρχτήρια εύχη τον Τέλλο "Αγρα. Τήν παράδοση αυτή σπεύδω έδω να τήν τιμήσω, για λόγους, αν επιτρέπεται ή λέξη, ουσιαστικούς. 'Ο Τέλλος "Αγρας επιτάσσει, με τό ειδικό ιστορικό βάρος της κριτικής του, όποτε μιλήσουμε για τον Καρυωτάκη να μιλούμε επί της ούσιας. Διδάσκει ότι κάθε προσπάθεια να μιλήσουμε ουσιαστικά για τη μορφή θά έκτραπεί αναπόφευκτα και πρός τήν ούσία, και ότι δέν υπάρχει "μορφή" που δέν μετέχει της ούσιας, μήτε και ούσία, ειδικώς για τά ποιητικά πράγματα, αρρύθμιστη, αμέτοχη μορφής. Στή θεωρητική του διατύπωση τό δίδαγμα έχει ως εξής:

Κάθε ποιητικό περιεχόμενο, όταν κατεβή βαθύτερα μέσα μας, όταν μάς γίνη συνείδησις, τότε θά λάβη κάπως και τον δικό του τρόπο να έκφρασθῆ. 'Η μορφή είναι ή εφαρμοσμένη ήθική του καλλιτέχνου.¹

'Αλλά τί είναι ήθική, τί μορφή, και πώς συναυροούνται μέσα στην ύλη ενός ποιήματος: Πιστεύω πως εάν μελετούσαμε προσεκτικά τό κείμενο του "Αγρα, θά διαπιστώναμε ότι οι σημαντικότερες έννοισεις του για τό ποιητικό επίτευγμα του Καρυωτάκη κινούνται πάντα στην κόψη μιās άμηχανίας ως προς τό τί άκριβώς συνιστά τήν ποιητική μορφή και τί δικαιούμαστε να απομονώσουμε υπ' αυτήν τήν κατηγορία. Οι δραματικότερες κινήσεις του συλλογισμού του είναι οι συνεχείς μεταβάσεις του από έννοιες βάθους σε έννοιες επιφανείας.

* 'Ανακοίνωση στο «Συνέδριο για τήν ελληνική ποίηση: από τίς έμμετρες μορφές στον έλεύθερο στίχο (1880-1940)», που πραγματοποιήθηκε στο Ρέθυμνο από τίς 30 Σεπτεμβρίου έως τίς 2 'Οκτωβρίου 1993, από τό 'Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών. Δημοσιεύεται έδω τό πλήρες κείμενο της ανακοίνωσης, όπως είχε άρχικά σχεδιαστεί.

1. Τέλλος "Αγρας, Κριτικά, τόμος Β', 'Ερμής, 'Αθήνα 1981, σ. 208. Στο εξής, όλες οι παραπομπές δίδονται έντός κειμένου.

'Αναζητά, όπως λέει, με "τήν άποψη τήν ανακλαστική", να φωτίσει "άπό τό έσωτερικό φώς" των λόγων του Καρυωτάκη "τά μυστικά του στοιχεία, τους σκοτεινούς ιστούς της μορφής, τά κύτταρα και τίς κλειδώσεις της μορφολογίας του", για να άνεβει ύστερα και "στην επιφάνεια, δηλαδή στά μέτρα και στή στιχουργική" (σ. 208). 'Αλλά ό λόγος που μοιάζει να νομιμοποιεί τίς μεταβάσεις αυτές είναι τό γενικό θεώρημα περί εφαρμοσμένης ήθικής — κάτι δηλαδή έξ όρισμού αδύνατον να έκλογικευτεί ως καθαρή μορφή ή ως τύπος και αδύνατον, επίσης, να σχηματιστεί με όρους καθαρού περιεχομένου.

'Οδηγούμαστε λοιπόν στο εξής παράδοξο. 'Η ήθική δέν είναι τό περιεχόμενο που ύπαγορεύει τη μορφή, αλλά τό κενό ή ή δυσκολία που ενεργοποιείται κατά τήν εφαρμογή ενός τέτοιου, ύποτιθέμενου πάντα, περιεχομένου. Μέ άλλα λόγια ό μόνος τρόπος για να έμφανιστεί ή ήθική είναι σάν τό φάντασμα μιās άπολύτως αναγκαίας προϋπόθεσης: σάν να προσπαθούμε να έμφανίσουμε τό άρνητικό μαζί με τό θετικό μιās φωτογραφίας. 'Η δυσκολία άκριβώς της μετάβασης από έννοιες επιφανείας σε έννοιες βάθους, από τον ήχο στο νόημα, από τη μορφή στο περιεχόμενο, ή τέλος από τήν τεχνουργία σε έννοιες ψυχισμού και πραγματικού βιώματος, περιγράφει τό χώρο, τον ελάχιστο αλλά δυναμικό χώρο, της ήθικης. 'Η ήθική είναι τό φάντασμα της μορφής, ή άμηχανία της ποιητικής μηχανής να μηχανευτεί μέχρι τέλους τά περιεχόμενά της. 'Η σύνδεση είναι άπολύτως επιβεβλημένη: άλλιώς δέν μπορούμε ποτέ να μιλήσουμε για 'ποίηση', αλλά μόνον για τεχνολογία του στίχου ή για καθαρά περιεχόμενα. Είναι όμως και έπισηφαλής, έξ όρισμού σχεδόν άνέφικτη, γιατί όξύνει διαρκώς μιιά μορφή ποιητικής αυτοσυνειδησίας ή όποια δέν μπορεί παρά να τήν άμφισβητήσει ριζικά. Γιατί κατά τη μετάβαση ή τή σύνδεση, ή ούσία μεταβιβάζεται 'έσκεμμένα' και διαχέεται σε κάτι που από τήν ίδια τη λειτουργία του μοιάζει να άμφισβητεί τήν προτεραιότητα των ποιητικών περιεχομένων: τά τεχνήματα της ποιητικής μηχανής. 'Όσο ευτυχέστερη έμφανίζεται ή μετάβαση, τόσο δυστυχέστερη άποβαίνει ή συνείδηση του τεχνίτη που τήν πραγματοποιεί· και ή 'δυστυχία' του, ή έφιαλτική κάποτε αυτοσυνειδησία του, φτάνει συχνά σε σημείο παροξυσμού και στην

υπέρτατη ματαίωση ("στό μαῦρο ἀδιέξοδο") τοῦ 'ἐκφράζεσθαι', ὅπως πεζότατα διατυπώνεται σ' ἓνα πεζό τοῦ Καρυωτάκη, τῆ "Φυγῆ":

Ἡ παραμικρότερη ὑπόθεση γίνεται τώρα σωστή περιπέτεια. Γιά νά πῶ μιά κοινή φράση, πρέπει νά διανοηθῶ σ' ὅλη της τήν ἔκταση, στήν ἱστορική της θέση, στίς αἰτίες καί τά ἀποτελέσματά της.²

Δέν χρειάζεται, νομίζω, νά ἐπιμείνουμε στό γεγονός ὅτι ἡ διπλή αὐτή συνειδηση, ὅπως διατρέχει τήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη, ἀποτελεῖ μόνιμο παράγοντα ἀποσταθεροποίησης καί ἀσίγαστη ὑπόμνηση μιᾶς ἐγγενούς ἀβεβαιότητας γιά τήν ὑπόσταση τῶν ποιητικῶν ρημάτων. Ἡ διαρκῆς πολεμική πρὸς τήν ἴδια τήν ἰδέα τῆς ποίησης, ἡ ἐναγώνια ἀμφισβήτηση τῆς ἠθικῆς της ἐμβέλειας ἢ τῆς ἰκανότητάς της νά χωρέσει τά φαινόμενα τῆς ζωῆς καί τόν πόνο τῆς πραγματικότητας χωρίς νά τά μετατρέψει σέ τεχνάσματα, σέ ἀπλά ποιητικά εὐρήματα, ὅπου

*ἀλλάζουμε μέ ἤχους καί συλλαβές
τά αἰσθήματα στή χάρτινη καρδιά μας,*

εἶναι μόνιμο στοιχεῖο τοῦ λυρισμοῦ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ρομαντισμοῦ καί ἐξῆς, στοιχεῖο τό ὅποιο ὁ Καρυωτάκης ὄχι μόνο ἐνέταξε δυναμικά στήν ἴδια τή συνειδηση του ὡς τεχνίτη, ἀλλά καί τό ἐβίωσε ὡς προσωπικό δράμα.

Ὁ "Άγρας κάνει λόγο ἀκριβῶς γιά τήν ἐμπειρία τοῦ κενοῦ, γιά τό χάσμα, τήν ἀπουσία καί τήν ἀπώλεια, ὡς τά κατεξοχῆν 'περιεχόμενα' τοῦ Καρυωτάκη. "Ὅταν κατεβούμε "στούς σκοτεινοῦς ἰστούς τῆς μορφῆς", "στά κύτταρα καί τίς κλειδώσεις" τῆς καρυωτακικῆς μορφολογίας, στά σημεία δηλαδή ὅπου γυρεύουμε νά βροῦμε τόν ὑπέρτατο λόγο, τό θεμέλιο καί τήν κινητήρια ἀφορμή ἑνός ποιητικοῦ σύμπαντος, τά σημεία ὅπου γίνονται ὁρατοί οἱ ἄρμοι καί οἱ σύνδεσμοι ἑνός ἐνσυνειδητου ποιητικοῦ περιεχομένου μέ τήν καθόλου ποιητική μορφή, στά σημεία ἀκριβῶς αὐτά θά συναντήσουμε μιάν ἀδυσώπητη ἐμπειρία τοῦ κενοῦ: θά συναντήσουμε τή ριζική ἀμφιβολία ἐάν εἶναι ποτέ δυνατόν νά ὑπάρξει τέτοιος ἀσφαλῆς σύνδεσμος τοῦ ποιητικοῦ περιεχομένου καί τῆς καθόλου μορφῆς του, μιά βαθύτερη (ἄς τήν ποῦμε, πρόχειρα, πλατωνική) δυσπιστία πρὸς τήν ποιητική μηχανή καί τά διακοσμημένα ψεύδη της, καθῶς καί ἓνα ἀμείωτο πάθος πού πηγάζει ἀπό μιάν ἀντίρροπη πίστη, βαθύτατη κι αὐτή, στήν ὑπερβολική ἀποστολή τῆς ποίησης.³ Αὐτός εἶναι ὁ ἠθικός πυρήνας τῆς ποίησης τοῦ Καρυωτάκη. Ἡ κίνηση πρὸς

2. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Τά πεζά*, φιλολογική ἐπιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Νεφέλη, Ἀθήνα 1989, σ. 36.

3. Τά ἐσωτερικά τεκμήρια αὐτοῦ τοῦ καταγωγικοῦ "διχασμοῦ" εἶναι τόσα, ὥστε κανονικά θά περιττεύει κάθε συσχετισμός του μέ ἐξωποιητικά, βιογραφικά δεδομένα. Παραταῦτα, δέν παύει νά ἐντυπωσιάζει ἡ σαφήνεια μέ τήν ὁποία ὁ Καρυωτάκης, διατυπώνει καί τούς πραγματικούς ὅρους τοῦ ἴδιου διχασμοῦ καί πρὶν ἀπό τό σημείωμα τῆς αὐτοκτονίας του σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Σακελλα-

τά πράγματα τοῦ κόσμου, πρὸς τήν ὄντολογική ἐγκυρότητα, τό καταφύγιο, πού θά μπορούσε νά τοῦ παράσχει ἡ φυσική διάρκεια μπροστά στήν προοπτική τοῦ θανάτου, μονίμως διαφεύδεται. Τό ὑλικό, τό χειροπιαστό, ὅπως διαπιστώνει ὁ "Άγρας, δέν βρῖσκεται "σχεδόν πουθενά". "Εἶναι κάτι σάν δίχτυ", γράφει, "ριγμένο ἐπάνω στό κενόν, καί πού μάταια προσπαθεῖ νά τό σκεπάσει αὐτό τό κενόν, νά τό κρύψει, γιατί τό κενόν προβάλλει ἀπό παντοῦ" (σ. 209).

Ἡ θεμελιώδης αὐτή ἔλλειψη (τό ἀρνητικό, τρόπον τινά, τῆς διασύνδεσης) ἐκδηλώνεται μέ τρία ἀλλεπάλληλα ρήγματα βάθους πού διαχέονται πρὸς τήν ἐπιφάνεια τοῦ καρυωτακικοῦ ποιήματος, τρεῖς ἀλλεπάλληλες μετατοπίσεις τῆς 'οὐσίας', οἱ ὁποῖες καταγράφουν τή δυναμική τοῦ ἀρχικοῦ ἠθικοῦ ρήγματος:

1. Ἡ εἰκονοποιία μετατοπίζεται ἀπό τήν ὀπτική εἰκόνα σέ 'εἰκόνες' ἤχου σημαντικές, σέ μιά κατάσταση, δηλαδή, "ἀνεποπτείας", ὅπως γράφει ὁ "Άγρας: σάν νά ἄδειασε ξαφνικά ὁ ποιητικός ὀρίζοντας ἀπό ὁρατά ἀντικείμενα καί τό λυρικό ὑποκείμενο καταποντίστηκε σ' ἓνα ποιητικό βύθος σχεδόν μεταθανάτιο ἢ ἐμβρυακό ("σάν νά μὴν ἤρθαμε ποτέ σ' αὐτή τῆ γῆ"), ὅπου τά πράγματα γίνονται ἀντιληπτά μόνον διά τῆς ἀκοῆς, ἀπό τόν ἤχο πού ἀφήνει τό πέρασμά τους. Ἀκόμη καί ἡ λυρική αὐτοσυνειδησία, ἡ ἀναγκαῖα ὀχύρωση τοῦ ποιητικοῦ 'ἐγῶ' στή διαφορά του ἀπό τόν κόσμο, πραγματοποιεῖται κι αὐτή ἀρνητικά, μέσα στήν ἴδια συνθήκη γενικῆς ἀνεποπτείας, σάν ἐσωτερικός διχασμός:

*Μέ μάτι βλέπουμε ἀδειανό, μέ βῆμα τσακισμένο
τόν ἴδιο δρόμο παίρνουμε καθέννας μοναχός,
νιώθουμε τ' ἄρρωστο κορμί, πού ἐβάρυσε, σάν ξένο,
ὑπόκωφος ἀπό μακριά ἢ φωνή μας φτάνει ἀχός.*

2. Στό κενό πού ἀφήνουν οἱ εἰκόνες, εἰσβάλλουν τώρα, ἠχηρές κι αὐτές, οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες (πολλές ἀφηρημένες ἔννοιες στόν Καρυωτάκη), οἱ ὁποῖες ὅμως ἀποκοτῶν ξαφνικά—ὁ "Άγρας δέν τό λέει ἔτσι ἀκριβῶς, τό ὑπαινίσσεται ὅμως—μιάν ἀντίστροφη, ἰλιγγιώδη βαρύτητα ("Στό σῶμα, στήν ἐνθύμηση πονοῦμε"): σάν νά ἄδειασαν ξαφνικά οἱ αἰσθήσεις ἀπό πράγματα, καί σέ μιά ριζική ἀβεβαιότητα γιά τό γεγονός τοῦ κόσμου ("τὴν ἄγνοια τοῦ κόσμου"), οἱ ἀφηρημένες

ριάδη (ἡμερολογημένη 22 Νοεμβρίου 1926):

"Ὅταν δέν ἔχει κανείς ἓνα ὁποιοδήποτε ἰδανικό, δέν εἶναι δέ ἐξἄλλου πλασμένος γιά τή σημερινή ὑλική ζωῆ, αἰσθάνεται γύρω του ἓνα κενό τάφου. Γι' αὐτό πρέπει ἐμεῖς νά διατηροῦμε τίς χίμαιρες καί νά τίς τροφοδοτοῦμε κάθε μέρα μέ ὑπομονή καί στοργή. Πρέπει νά ἀποβλέπουμε σέ κάτι, ἔστω κι ὅταν ἔχουμε ἐπίγνωση κατά βάθος τῆς ματαιότητός του. Ἐτσι ἐγεννηθήκαμε, ἔτσι ἐμεγαλώσαμε, τρώγοντας ὄνειρα, καί θά παύσουμε νά ζοῦμε ὅταν ἀλλάξουμε.

Μ' αὐτό δέν θέλω νά πῶ ὅτι ἡ ἀπόφαση πού πήρες (...) εἶναι τό ἴδιο παρακινδυνευμένη ὅσο καί ἡ δική μου, παιδαριώδης γιά τούς καιρούς μας, ἐπιμονή νά φτιάνω στιχάκια, ἀλλά, χωρίς νά τό θέλω, ἀπέβλεφα ἴσως ἀποκλειστικῶς στή δική μου περίπτωση".

(Βλ. Γ.Π. Σαββίδης-Ν.Μ. Χατζηδάκη-Μαριλίζα Μητσού, *Χρονογραφία Κ.Γ. Καρυωτάκη*, Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1989, σ. 118-119).

έννοιες άρχισαν όλες μαζί νά βουίζουν τήν πλατωνική έκδί-
κηση τους. Ποτέ άλλοτε, πιστεύω, δέν πέρασαν άφηρημένες
έννοιες στή λυρική ποίηση μέ τήν ένταση του σωματικού πό-
νου, όπως στον Καρυωτάκη. Ποτέ άλλοτε, τουλάχιστον στή
δική μας λυρική ποίηση, ή τρομαχτική νοσταλγία για τό "φυ-
σικό αντικείμενο"⁴ δέν κατέβηκε τόσο βαθιά στον ήθικό πυ-
ρήνα του λυρισμού, για νά μετατρέψει τίς μπωντλαϊκές άλ-
ληλουχίες, τόν ίδιο τόν μηχανισμό —θά έλεγε κανείς— του
ποιητικού μετατροπισμού, σε "κάτι φριχτές άνταποδόσεις".

3. Σέ μιά τρίτη, τώρα, μετατόπιση, ή συγκεκριμένη δρά-
ση του ποιήματος παροχετεύεται από τίς «είκόνες» στην τε-
χνική του εξάρτυση, στα σημεία που συνήθως δέν «σημαί-
νουν», στην ήχητική και τήν οπτική κάποτε (μέ τήν κυριο-
λεκτική σημασία τής τυπογραφικής εικόνας) διάσταση του
ποιητικού ρήματος. Καί ή μετατόπιση αυτή συμβαίνει τή στιγ-
μή που ή καθαυτό σημασιολογική λειτουργία του ποιήματος
διεκπερνείται μέ τή μεγαλύτερη δυνατή ένάργεια, μέ από-
λυτο συντακτικό έλεγχο τών λεγομένων (έν αντίθεση, ως πού-
με, μέ ποιητές όπως ο Φιλύρας) και μέ τή στέρεα άρμολο-
γημένη υπόταξη, ή όποία αναδιπλώνει κάποτε τό νόημα του
ποιήματος μέ τήν ακρίβεια λογικού επιχειρήματος. Σπανίως
συναντάμε, σε άλλους ποιητές, νά φορτίζεται τόσο έντονα ή
προσωδιακή δράση του ποιήματος, νά νοηματοδοτούνται τόσο
βίαια τά μή σημαίνοντα στοιχεία του, και ή καθαυτό νοημα-
τική του λειτουργία, παραταύτα, νά μίν υποχωρεί προς τήν
άσάφεια ή τήν άπλή ύποβολή. Θα 'λεγε κανείς ότι ή ποιητι-
κή δράση έδω βρίσκεται στους αντίποδες κάθε συμβολισμού,
άποκλείοντας κάθε μεταφορική διέξοδο από τίς άντινομίες
του λυρισμού προς τόν μεταφορικό κόσμο τής «μουσικής» ή
του «τραγουδιού».

Κατ' αυτόν τόν τρόπο, τό καρυωτακικό ποίημα ονομάζει
τήν ανάγκη του και συνάμα τήν άδυναμία του νά δει, νά δια-
πιστώσει τό γεγονός του κόσμου μέ οπτικά μέσα («μέ μάτι
βλέπουμε άδειανό»), και μετατοπίζεται συνολικά προς μιά
κατάσταση έκκρεμότητας, τήν όποία ο "Αγρας άποκαλεί «τό
φάσμα του ήχου», τό φάντασμα δηλαδή του ήχου που αφή-
νει ή φευγαλέα πραγματικότητα: «στην άπήχηση, στον άν-
τιλαλο, στή συγχυσμένη συνέχεια που ο ήχος στέλνει πίσω-
θέ του» (σ. 210). Πρόκειται για ένα από τά πιο δραστικά
όξύμωρα τής κριτικής διαύγειας του "Αγρα. Γιατί τό «φά-
σμα του ήχου» ονομάζει ταυτοχρόνως τό περιεχόμενο του
ποιήματος αλλά και τήν προσωδιακή του δράση· ονομάζει
ταυτοχρόνως αυτό που λείει αλλά και αυτό που «δείχνει» τό
ποίημα. Είναι ο συνολικός λόγος μιας άκολουθίας μιμητι-
κών αντικαταστάσεων, μιά σταδιακή έκπτωση προς τήν πλήρη
άβεβαιότητα για τήν ύπόσταση τών ποιητικών ρημάτων: 'Από
τό πράγμα στην εικόνα του, που άποδεικνύεται ψευδαισθη-
τική· από τήν εικόνα στον ήχο του πράγματος, στην ήχητι-
κή του έποπτεία, που κι αυτή άποδεικνύεται άνέφικτη, για
νά καταλήξει, τέλος, στο «φάσμα του ήχου», σε κάτι που

φαίνεται μόνον σαν φάντασμα και άκούγεται μόνον σαν άν-
τιλαλος: στο φάντασμα ενός μακρινού άπόηχου τών πραγ-
μάτων.

Οί μετατοπίσεις αυτές οξύνουν στο έπακρο τό ήθικό ρήγ-
μα — δέν τό έπουλώνουν: τό χάσμα εξακολουθεί νά χάσει
κάτω από τούς μετρικούς πόδες. 'Ο όγκος που μετοπίστηκε
προς τά ποιητικά τεχνάσματα έπιστρέφει βίαια, σαν κυλιό-
μενο έρμα, στο περιεχόμενο, σαν νά θέλει νά εξαγνιστεί από
τήν κατηγορία του ψεύδους. ('Η διαρκής αυτή μετακύλιση
στο έσωτερικό μιας κλυδωνιζόμενης μορφής περιγράφει, πι-
στεύω, και τήν κίνηση στο σύνολο του ποιητικού έργου του
Καρυωτάκη και κατά κύριο λόγο στο 'Ελεγεία και σάτιρες:
Δέν είναι λίγες οι φορές που ο Καρυωτάκης, σε κάποιο ποίη-
μα, «άδειάζει» τόν έαυτό του, όπως τόν έχει πραγματοποιή-
σει σε άλλο, προηγούμενο). Γιατί τό φάσμα του ήχου περι-
γράφει ταυτοχρόνως και κάτι άκόμη: τό αναγκαίο φάντα-
σμα του κρατυλισμού, τήν ψευδαισθηση ότι τά ήχητικά και
τά οπτικά έπινοήματα τής μορφής μπορούν νά άναπληρω-
σουν τήν έγγενή ύστέρηση τής γλώσσας· ότι τό ποίημα δύ-
νεται, διά τής προσωδίας του (μέ τό μέτρο και μέ τή ρίμα
του), νά κατοικήσει τόν μεταφορικό κόσμο τής ήχοποιίας,
έκεί όπου τό νόημα και ο ήχος, ή ευρύτερα τό πράγμα και
ή ίδια ή μορφή του σημείου που τό ονομάζει, άποκαθίσταν-
ται σ' ένα είδος άρχέγονης άρμονίας, έχοντας παρακάμφει
ή άκυρώσει τήν αυθαιρεσία που όρίζει τήν κανονική λειτουρ-
γία τής γλώσσας.

'Η κρατυλική ψευδαισθηση είναι ωστόσο αναπόφευκτη:
είναι, κατά κάποιον τρόπο, ή συστατική πράξη τής λυρικής
μορφής. 'Όσο ψευδής άποδεικνύεται ή κρατυλική διέξοδος
από τά ήθικά αίτήματα του ποιήματος, άλλο τόσο αναπό-
φευκτη είναι. 'Η κρατυλική ψευδαισθηση δέν μπορεί νά έπου-
λώσει τό ήθικό ρήγμα (νά κάμει για λίγο νά μή νιώθεται ή
πληγή), αλλά, συγχρόνως, ή ήθική δράση του ποιήματος
δέν μπορεί ποτέ νά εξαλείψει τήν κρατυλική ψευδαισθηση,
χωρίς δηλαδή νά καταργήσει τόν ίδιο τό λυρισμό. 'Η διπλή
αυτή αναγκαιότητα σημαδεύει τόν καρυωτακικό λυρισμό,
άποτελεί τήν άκεραιότητά του και τήν άξιοπιστία του.

'Η ήθική, έπομένως, μοιάζει νά προσδιορίζει δύο διαφορε-
τικά πράγματα, κατ' άρχήν άσυμβίβαστα: τήν αναγκαιότη-
τα, άφ' ενός, μιας ουσιαστικής σύνδεσης ανάμεσα στα ποιητι-
κά περιεχόμενα και τή μορφή· αλλά και τό γεγονός ότι ή σύν-
δεση αυτή μπορεί νά έμφανιστεί μόνον άρνητικά, ως δυσκο-
λία, έμπόδιο, διακοπή, ή ως διαρκής μετάθεση τής ουσίας.
Μέ άλλα λόγια, ή «ήθική» ονομάζει τήν αναγκαιότητα μιας
κρατυλικής έναρμόνισης τής μορφής μέ τό περιεχόμενο, όπου
τά συμβατικά τεχνάσματα τής ποίησης θά μετατραπούν σε
αναγκαίες έκφράσεις τής μορφής (μέ γλωσσολογικούς όρους,
θά μετατραπούν από «αυθαίρετα» σε «αίτιολογημένα» ση-
μεία)· ενώ ταυτοχρόνως καταγγέλλει τήν έναρμόνιση αυτή
ως άπάτη. ('Ας θυμηθούμε, παρεμπιπτόντως, και εκείνη τήν
έπιστολή συγγνώμης προς τόν σατιριζόμενο Μαλακάση: «Εί-
ναι μιά τρέλα στην όποία μέ παρέσυραν κυρίως οι δυνατότη-
τες τής όμοιοκαταληξίας».⁵ 'Ονομάζει, έξω από τήν ποίη-
ση, έστω, αλλά προς σεβαστόν όμότεχνο, τήν κίνηση τής ήθι-
κής παλινωδίας που καταγράφεται, βαθύτερα και ουσιαστι-

4. 'Η "νοσταλγία για τό αντικείμενο" είναι έννοια που χρησιμο-
ποιεί ο Πώλ ντέ Μάν, σ' ένα κείμενό του που πραγματεύεται τίς
θεμελιώδεις άντινομίες τής "είκόνας" στην ποίηση του ρομαντι-
σμού: "Intentional Structure of the Romantic Image", στο *The
Rhetoric of Romanticism*, Columbia University Press, Νέα Υόρ-
κη 1984, σ. 1-17.

5. Χρονογραφία, έ.ά., σ. 130.

κότερα, μέσα στα ποιήματα καθ' ἑαυτά.) Καί ἡ πραγματική ἠθική τοῦ καλλιτέχνη ἔγκειται ἀκριβῶς στήν προσπάθειά του νά ἀγκαλιάσει αὐτή τήν συστατική ἀντινομία· ὅχι νά τήν ὀνομάσει, ἀπλῶς, ὡς ἀνέφικτο περιεχόμενο, ἀλλά καί νά τήν πραγματοποιήσει σάν γεγονός τῆς ἴδιας τῆς μορφῆς· νά κατακυρώσει τό ἠθικό ρῆγμα, ὅ, τι δηλαδή τόν ἐκτοπίζει ὡς συνείδηση ἀπό τό ἴδιο τό ἐπιτεύγμα του, σ' ὅλη τήν ἔκταση καί τό βάθος τῆς ποιητικῆς του ἔκφρασης. Καί ὁ Καρυωτάκης τό κατορθώνει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἄγρας, μέσα στό «φάσμα τοῦ ἥχου», ἐντροφώντας μέχρι τέλους στήν ἴδια τήν περιπέτεια τῆς κρατυλικῆς αὐταπάτης, υἱοθετώντας τήν συνειδητά, σάν τό ἠθικό τίμημα πού καταβάλλει ὁ ἰκανός τεχνίτης, προκειμένου νά συλλάβει ποιητικά τό γεγονός τοῦ κόσμου. Γιατί ἐν τέλει ἡ μεγαλύτερη ψευδαίσθηση, ἡ ψευδαίσθηση στό τετράγωνο ἢ στόν κύβο, τό νιοστό ἀπό τῆς ἀληθείας, θά ἦταν ἡ ψευδαίσθηση ὅτι μπορούμε νά διαφύγουμε διά παντός τήν κρατυλική αὐταπάτη καταργώντας τίς παραδεδομένες συμβάσεις πού τήν ἐπιτελοῦν: τά κανονικά στροφικά σχήματα, τά μέτρα ἢ τίς ὁμοιοκαταληξίες, καθῶς καί ὅλη τῆ ρητορική περιπέτεια τῆς ποιητικῆς γλώσσας. Αὐτή τῆ διέξοδο ἡ ἴδια ἡ λυρική αὐτοσυνειδησία τοῦ Καρυωτάκη τήν ἀποκλείει ἀπό τόν ὀρίζοντά της. Οἱ κανονικές μορφές (ἅς τίς ὀνομάσουμε πρόχειρα) πραγματώνουν, φέρνουν στήν ἐπιφάνεια τοῦ ποιήματος, ὅ, τι ἤδη ἐπιτελεῖται στίς προϋποθέσεις τοῦ λυρισμοῦ κατά τρόπο ἀναπόφευκτο.

Αὐτή ἡ διπλή ἀναγκαιότητα, ἐπομένως, σημαδεύει τή συνείδηση τοῦ Καρυωτάκη ὡς τεχνίτη καί ὑπαγορεύει, κατά κάποιον τρόπο, καί μία ἀκόμη μετατόπιση στόν ἴδιο τόν πυρήνα τοῦ λυρισμοῦ του: τῆ σάτιρα. Ὁ συνειδητός τεχνίτης — καί ὁ Καρυωτάκης, κατά γενική διαπίστωση, ὑπῆρξε ἀπό τοὺς πῶς συνειδητοῦς τεχνίτες — ἀντιμετωπίζει τά τεχνικά ζητήματα τοῦ στίχου ὡς ὑποθέσεις τῆς οὐσίας: ὑποθέσεις ἐπὶ τῆς οὐσίας καί πρὸς τήν οὐσία. Ἡ ἀντιμετώπιση αὐτῆ ἀγκαλιάζει τίς συστατικές ἀντινομίες τοῦ λυρισμοῦ, αὐτές πού περιέγραφα πρόχειρα διά τῆς ἔννοιας τοῦ κρατυλισμοῦ, τίς υἱοθετεῖ συνειδητά, τῆ στιγμή πού τίς καταγγέλλει ὡς ἀσύστατες, ὡς σαθρό θεμέλιο γιά τήν ὄντολογική ἐγκυρότητα τῶν ποιητικῶν ρημάτων. Γράφουμε ἐν ἐπιγνώσει αὐτῆς τῆς συστατικῆς ἀντινομίας, καί ἡ μελαγχολική αὐτῆ ἐπιγνώση εἶναι ἡ μήτρα μιᾶς εἰρωνείας πού παράγεται ἀπό τό ἴδιο τό γεγονός τῆς μορφῆς, ὅταν τό δεξιωθῶμε (καί δέν μπορούμε νά πράξουμε διαφορετικά) ὡς γεγονός τῆς οὐσίας. Τό συνειδητό ἢ, καλύτερα, τό στοχαστικό μεταχείρισμα τῆς μορφῆς δημιουργεῖ ἕνα βάθος εἰρωνείας στό λυρικό ποίημα, ἀκόμη καί ὅταν τήν ἐπιφάνειά του δέν τήν τaráσει ἡ παραμικρή σκωπτική ἢ σατιρική διάθεση· ἕνα βάθος εἰρωνείας ἐξαιρετικά σύνθετο, τό ὁποῖο δέν μπορούμε νά τό ἐξαντλήσουμε μέ τούς συνήθεις προσδιορισμούς τῆς ὑπὸνόμευσης, τῆς ἀνατροπῆς ἢ τῆς ἀπλῆς παρωδίας. Ἡ εἰρωνεία, λοιπόν, τοῦ Καρυωτάκη παράγεται ὡς ἀνάγκη μέσα στόν ἴδιο τόν ἠθικό πυρήνα τοῦ λυρισμοῦ του· εἶναι μιᾶ πρωτογενῆς διαστροφή τοῦ λυρικοῦ πάθους πού συνειδητοποιεῖ τόν ἑαυτό του συνυφασμένον, δέσμιον στίς συστατικές ἀντινομίες τοῦ λυρισμοῦ. Ἡ καθαυτὸ σάτιρα, ὅποτε ἐκδηλωθεῖ μέ τήν καθαρότητα τῆς κοινωνικῆς σάτιρας, εἶναι βεβαίως αὐτόνομη: σημαδεύει ἀπερίφραστα τόν κοινωνικό της στόχο· ἀλλά τό λανθάνον λυρικό της πάθος ἔχει ἄλλη καταγωγή, ἄλλο εἰρωνικό βάθος, ἕνα βάθος ταυτοχρόνως ὑπερβατολογικό (πού ἀφορᾷ δηλαδή στίς

προϋποθέσεις τοῦ λυρισμοῦ) καί ἀπολύτως βιωματικό, προσωπικό ἢ «ψυχικό». Θέλω νά πῶ, μέ ἄλλα λόγια, ὅτι ἡ σύνδεση τοῦ λυρικοῦ ἐπιτεύγματος τοῦ Καρυωτάκη μέ τήν κοινωνία δέν ἐντοπίζεται στό κοινωνικό περιεχόμενο τῶν πῶς συμβατικά «σατιρικῶν» ποιημάτων του, ἀλλά στό βάθος τῆς λυρικῆς του δράσης, ἐκεῖ ὅπου ὁ κόσμος ἀποσύρεται ἀπό τήν ἀσφαλῆ ἐποπτεία μας καί ἀμφισβητεῖται ριζικά ἡ δυνατότητα νά τόν γνωρίσουμε ἐπωφελῶς ἢ νά τόν χαροῦμε.⁶

Ἡ «σάτιρα», ἐπομένως, ὀνομάζει μέ ὄρους ἐπιφανείας αὐτό πού ἤδη συντελεῖται στό βάθος τῆς καρυωτακικῆς εἰρωνείας ὡς πρωτογενῆς διαστροφή τῶν ὑπερβολικῶν ἀξιώσεων τοῦ λυρισμοῦ. Γι' αὐτό καί ὁ τίτλος τῆς τρίτης, οὐσιαστικά ἐπιθανάτιας, καρυωτακικῆς συλλογῆς, τὸ *Ἐλεγεία καί σάτιρες*, δέν περιγράφει ἀπλῶς δύο διακριτές κατηγορίες ποιημάτων, ἀλλά ὀνομάζει συνολικά τήν κατορθωμένη μορφή τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου: τήν εἰρωνεία ἀπολύτως συνυφασμένη μέ τόν ἐλεγειακό λυρισμό, τήν εἰρωνεία ὡς ἀναπόφευκτη ἐκτροπή τοῦ λυρικοῦ πάθους — μιᾶ συμπλοκή πού μετατοπίζεται ἀπό τό βάθος στήν ἐπιφάνεια, διαχέεται καί ἐπιστρέφει στό βάθος, ἐπιτελώντας διαρκῶς τῆ ρῆγμα ἢ τό χάσμα πού δηλώνει τήν ἀμετάθετη ἠθική παρουσία ἑνός πραγματικοῦ προσώπου. Γιατί, σέ τελική ἀνάλυση, ἡ μορφή γιά ἕναν σημαντικό ποιητῆ δέν εἶναι τό παραδεδομένο σχῆμα, εἴτε αὐτό τηρεῖται εἴτε παραβιάζεται βίαια, ἀλλά ὅ, τι προκύπτει ὅταν ὁ τεχνίτης ἀντιμετωπίζει τά τεχνικά ζητήματα τῆς μορφῆς ὡς ζητήματα οὐσίας.

Ας στραφοῦμε σ' ἕνα σονέτο πού πραγματοποιεῖ τίς ἀντινομίες αὐτές κατά τόν ἀποτελεσματικότερο δυνατό τρόπο. «Εἴμαστε κάτι ξεχαρβαλωμένες/κιθάρες» διακηρύσσει ἡ πρώτη στροφή του, ὀνομάζοντας ἤδη τῆ διάφηση μέσα στήν ὁποία θά κινηθεῖ ὅλο τό ποίημα: Τό ὄραμα ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἑναρμονιστεῖ ὁ φυσικός μέ τόν τεχνητό κόσμο τῆς ποίησης, τό ὄραμα πού συμπυκνώνει ἡ καταγωγικά ρομαντικῆ εἰκόνα τῆς «αιολικῆς ἄρπας», καί ὅπως τό ἔχει ἤδη καταθέσει ὁ Καρυωτάκης στά *Νηπενθῆ*,

Κάνε τόν πόνο σου ἄρπα.

*Καί γίνε σάν ἀηδόνι,
καί γίνε σάν λουλουδι.*

τό ὄραμα ἑνός ἄδολου λυρισμοῦ ἀδειάζει ἐδῶ ἀκαριαῖα, ἐκκενώνεται βίαια, στήν ἀβέβαιη ταυτότητα ἑνός διεσταλμένου, παραμορφωμένου πρώτου προσώπου («εἴμαστε»), πού κάθε προσπάθειά του νά μελωδήσει τόν μετατρέπει σέ πομπό κακοφωνίας καί κάθε τελετουργική ἐπανάληψη τοῦ κατηγορηματικοῦ, συνδετικοῦ ρήματος (τρεις φορές «εἴμαστε») τόν ἀποσυνδέει ἀκόμη περισσότερο ἀπό τήν αἴσθηση τῆς ζωῆς. Ἀλλά καί ὡς δέκτης αἰσθαντικός τοῦ κόσμου, ὡς καλλιεργημένο αἰσθητήριο ὄργανο, ἡ τυπική πλέον μορφή τοῦ ποιητῆ μετασχηματίζεται, στή δεύτερη στροφή, σέ τερατο-

6. Αὐτό εἶναι, ἂν τό καταλαβαίνω σωστά, καί τό γενικό θεωρητικό ἐπιχείρημα τοῦ Γεοντόρ Ἀντόρνο, σ' ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα δοκίμιά του γιά τῆ λογοτεχνία, τό «Λυρική ποίηση καί κοινωνία» («Rede über Lyrik und Gesellschaft», *Noten zur Literatur*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1981, σ. 49-68).

γονία: τὰ αἰσθητήριά του εἶναι ἀπάνθρωπες ἀντένες, εὐθραυστες καί "ἀπίστευτες" (μεταφορικά ἀλλά καί κυριολεκτικά), οἱ ὁποῖες δέν συλλαμβάνουν ἄλλο τίποτε παρά τήν κακοφωνία τήν ὁποία ἐκπέμπει ἡ πρώτη στροφή. Δέν πείθουν καί δέν παρέχουν καμία ἀπολύτως ἀξιοπιστία στό ποιητικό πάθος πού τίς τρέφει.

Τό ἀδειασμα, ἡ ἀπόσυρση τοῦ κόσμου, ἔχει ἤδη συντελεστεί ριζικά στίς δύο πρῶτες στροφές. "Ὅταν περάσουμε ἀπό τήν ὀκτάβα στό σεξτέτο, βρισκόμαστε ἤδη σέ κενό ἐμπειρίας, σ' ἓνα χάος ὅπου ἀντηχοῦν παράφωνες οἱ ἀφηρημένες μόνον ἔννοιες τῆς ἄλλοτε ἐπιθυμίας μας νά ἐκφράσουμε τόν κόσμο κατά τή φυσική του ἀρμονία:

*Εἶμαστε κάτι διάχυτες αἰσθήσεις,
χωρίς ἐλπίδα νά συγκεντρωθοῦμε.
Στά νεῦρα μας μπερδεύεται ὅλη ἡ φύσις.*

*Στό σῶμα, στήν ἐνθύμηση πονοῦμε.
Μᾶς διώχνουνε τά πράγματα, κ' ἡ ποίησης
εἶναι τό καταφύγιο πού φθονοῦμε.*

Ἐδῶ ξαφνικά παρατηροῦμε μιᾶ ἐντυπωσιακή συσσώρευση ἀφηρημένων ἐννοιῶν, χωρίς ἴχνος μιμητικῆς εἰκονοποιίας, σάν νά εἶχαμε νά κάνουμε μέ τήν ἐξαιρετικά συνοπτική διάτύπωση ἑνός θεωρητικοῦ ἐπιχειρήματος: αἰσθήσεις, φύσις, σῶμα, ἐνθύμηση, πράγματα, ποίησης. Διάχυτες αἰσθήσεις, πράγματι, γιατί καμία εἰκόνα ἢ φράση σ' αὐτούς τούς ἔξι στίχους δέν ὑποβάλλει μιάν συγκεκριμένη αἴσθηση ἀπεναντίας, εἶναι σάν νά βρισκόμαστε ξαφνικά "στά χάη" ὅπου ἀντηχοῦν συγκεχυμένα θραύσματα λόγου καί θεωρίας γιά τήν "ποίηση", ἄδειες λέξεις χωρίς ὕλική ἀντίσταση ἢ ἀντικείμενο ἀναφορᾶς, τίς ὁποῖες ξαφνικά τό ποίημα ἀναγκάζεται νά συμπίεσει, ὅσες μάζεψε ἢ "ἄκουσε", νά τίς ἐγκλωβίσει γιά νά μήν ἐξαῦλωθουν. Τό ποίημα ὀνομάζει λοιπόν μιᾶ κατάσταση ριζικῆς ὀντολογικῆς ἀβεβαιότητας καί ἀσάφειας καί ταυτοχρόνως τήν ἐπιτελεῖ. Κατά συνέπεια, τό γεγονός τῆς μορφῆς ἀποκτᾶ ἀκόμη μεγαλύτερη σημασία: ἐμφανίζεται σάν τό κατόρθωμα μιᾶς τρομακτικῆς βούλησης, ἡ ὁποία μετά βίας συγκρατεῖ αὐτό τό βουητό ἀφηρημένων ἐννοιῶν, νά μήν ξεχειλίσει σέ πλαδαρή ἀπαρίθμηση ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Ἡ κλειστή μορφή τοῦ σονέτου, μέ τό συμπιεσμένο μέτρο, τίς ὁμοιοκατάληκτες χασμωδίες (οἱ ἀσυναίρετοι τύποι περνάει-ξυπνάει-ἀντηχάει, καί οἱ τρεῖς τοποθετημένοι, θαρρεῖς, γιά νά ἐπιτείνουν ἐκεῖνα τά χάη), ὁ τραχύς διασκελισμός στόν πρῶτο κιόλας στίχο, οἱ κατηγορηματικές, σύντομες, συντακτικά αὐστηρές προτάσεις, ὅλα αὐτά συνωθοῦνται γιά νά συγκρατήσουν ἓνα νόημα πού ἀπειλεῖ νά διαρρεύσει πρὸς τήν πλήρη ἀφαίρεση. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὅλη ἡ συγκεκριμένη ἐνέργεια τοῦ ποιήματος μεταβιβάζεται ἀπό τίς λέξεις στή μορφή, οὕτως ὥστε ἡ παράφωνη ὁμοιοκαταληξία, τυπικά ἐκφραστική μιᾶς ἀκολουθίας πιθανῶν συλλογισμῶν, νά προβάλλει, διά τῆς συμπίεσεως, ἀκόμη ἐντονότερα, μέ μιάν ἀπαίτηση πραγματικότητας σχεδόν ἀφόρητα ὀξυμένη ἀπό τίς ἀφηρημένες ἀναζητήσεις τοῦ νοήματος: αἰσθήσεις, φύσις, καί ξαφνικά (σέ σημεῖο διασκελισμοῦ, μάλιστα): ποίησης — ἡ ὑπέρτατη χασμωδία. "Ὅταν τά πράγματα μᾶς "διώχνουν", τό βάρος τῶν πραγμάτων (καί τῆς πραγματικότητας) πέφτει ξαφνικά ὀλόκληρο στό πιό συγκεκριμένο στοιχεῖο πού

δένει τό νόημα: στόν ἦχο του. Ἄλλά αὐτή ἡ μετατόπιση πρὸς τή μορφή, ἡ μετατόπιση ἀπό αὐτό πού λέει τό ποίημα σ' αὐτό πού δείχνει ἢ πράττει, εἶναι μετατόπιση κατά τήν οὐσία. Τό βάρος τῆς πραγματικότητας τό φέρει αἴφνης ἡ ὁμοιοκαταληξία "αἰσθήσεις-φύσις-ποίησης", οὕτως ὥστε ἡ ἀτέλειά τῆς μοιάζει πλέον ἠθικά ἐπιβεβλημένη: εἶναι τό σημάδι, ἡ πληγή τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ἄμετρου (δηλαδή τοῦ θανάτου), μέσα στόν φιλοσοφικό ὀρίζοντα τῆς ποίησης. Ἄλλά ἡ ἀτέλεια αὐτή δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει σημαίνουσα παρά μόνον διά τῆς μορφῆς καί δυνάμει τῆς αὐστηρῆς μορφῆς, ὡς ἀτέλεια —ἀκριβῶς— τῆς αὐστηρῆς μορφῆς. Γι' αὐτό καί δέν μπορούμε νά ξεχωρίσουμε ἐδῶ τό πρωτογενές ἀπό τό δευτερογενές, τό γεγονός τῆς μορφῆς ἀπό τό νόημα ἢ τό περιεχόμενό του. Ἡ ποίησης, γιά νά τό ποῦμε μέ τρόπο ἀκράτο, σώζει τήν τελευταία στιγμή τήν ποίηση, ὅταν μάλιστα τό περιεχόμενο τοῦ ποιήματος εἰσάγει τή ριζικότερη ἀμφιβολία γιά τήν ἀποτελεσματικότητα ἢ τήν ὀντολογική ἐγκυρότητα κάθε ποιήσεως. Καί τά δύο γεγονότα ἐπιμένουν, μέ ἀμείωτη ἔνταση: τό γεγονός τῆς κατορθωμένης μορφῆς, τοῦ τετελεσμένου ποιήματος, καί τό ἀντίδικό γεγονός τῆς ριζικῆς ἀμφισβήτησης ἐπιμένουν ὡς οἱ δύο πόλοι μιᾶς ἐκκρεμότητας βαθύτατα εἰρωνικῆς καί γιά τοῦτο ἄλυτης. Ἄλλά ἐν τέλει ἡ μορφή πού ρυθμίζει αὐτή τήν ἐκκρεμότητα, πού τήν ὕλοποιεῖ, παραμένει ἀκέραιη, κορδισμένη στό ὑψηλότερο σημεῖο τῆς:

Ἄλλ' ὁ στίχος, ἐκτός ἀπό τήν ποικιλία του, παίρνει, στά χέρια τοῦ Καρυωτάκη, νεῦρα κι εὐρωστία, πατᾶ στερεά, στερεώτερα τελειώνει. Αὐτό εἶναι τό μυστικό του! Αὐτό εἶναι πού ἀφάνει στό τέλος —ὅπως κι ὁ στίχος τοῦ Καβάφη— μιάν αἴσθηση συμμετρίας! Καί μάλιστα μιάν αἴσθηση ἐπιτυχίας, ἀκριβείας, ὀξυτήτας! Κάποιο στιχουργικό πείσμα νομίζεις ὅτι, στό τέλος, κατορθώνει νά κάνει ρητό καί σαφές τό σχῆμα τῆς στροφῆς, νά συνενώσῃ τά διεστῶτα, νά τετραγωνίσῃ τ' ἀνυπόταχτα (σ. 218).

Τό "καίριο" σημεῖο τῆς μορφῆς στόν Καρυωτάκη εἶναι λοιπόν πῶς καταφέρνει, "στό τέλος", τήν τελευταία στιγμή, νά "συνενώσῃ τά διεστῶτα": μιᾶ αἴσθηση συμμετρίας πού κλείνει μέσα τῆς —μέσα στίς συστατικές ἀντινομίες τῆς ποιητικῆς μορφῆς— τό γεγονός τοῦ κόσμου σάν ἠθικό ρῆγμα. Ἐπιτρέψτε μου νά ἐπιμείνω γιά λίγο στούς συλλογισμούς πού μᾶς ἐπιβάλλει τό ποίημα. Ἡ "εἰρωνεία" εἶναι ἡ λέξη-κλειδί καί στήν προσωδιακή περιγραφή τοῦ ποιήματος πού σημειώνει ὁ κ. Σαββίδης στήν καινούργια ἐκδοχή τοῦ Καρυωτάκη. Τήν παραθέτω:

Σονέτο σέ ἰαμβικούς 11σύλλαβους, αββα αββα γδγ δγδ. Οἱ ρίμες β τῶν στ. 6 & 7 εἶναι μερικῶς ὁμόφωνες, ἐνῶ ἡ ὁμοιοκαταληξία γ (αἰσθήσεις-φύσις-ποίησης) μόνον ὡς εἰρωνική μπορεῖ νά σταθεῖ.⁷

Ἡ διαπίστωση περί εἰρωνείας εἶναι σαφῆς καί εὐλογη, ἀλλά δέν παύει νά γεννᾷ ἐρωτήματα. Γιατί ἄραγε "μόνον ὡς εἰ-

7. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Τά ποιήματα (1913-1928)*, φιλολογική ἐπιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Νεφέλη, Ἀθήνα 1992, σ. 345.

ρωνική μπορεί να σταθεί" ή όμοιοκαταληξία αυτή; Νομίζω ότι η διερεύνηση του έρωτήματος προέχει απέναντι σε κάθε διαπίστωση, έφ' όσον η ειρωνεία για τήν όποία όμιλούμε έδω δέν μπορεί να είναι ζήτημα καθαρής προσωδίας ή ζήτημα τεχνολογίας του στίχου. Κατ' αρχήν τό "ποίησις" μέ περίπου μονοσύλλαβο, παρατεταμένο η άνήκει άπολύτως στίς φωνολογικές δυνατότητες τής καθομιλουμένης: ξενίζει, ως άτελής ή παράφωνη ρίμα, αλλά είναι έν τέλει περισσότερο "άτημέλητη" παρά άφύσιχη. "Όσο για τόν καθαρεύοντα τύπο, ποιήσις, δέν μπορούμε να τόν εκλάβουμε ως αυτόχρημα ειρωνικών. Άπαντά άκόμη και σε συμφραζόμενα όπου η ποίηση σαφώς καταφάσκειται, όπως στήν άκόλουθη μετάφραση από τόν Μωρεάς:

*ώ θεσπεσία ποιήσις, μέ κάποιον αιθέριο ντύμα
τύλιξε τήν καρδιά μου.*

Άκόμη και στήν περίπτωση πού θά θεωρήσουμε, έπιμένοντας στήν άυστηρή έφαρμογή τών κανόνων τής όμοιοκαταληξίας, ότι η ρίμα είναι άθέμιτη, τί μάς επιβάλλει να τήν καταγράψουμε ως ειρωνική και όχι άπλως άτελή, κακή ή παράφωνη ρίμα; Προφανώς διότι σύμφωνα μέ τή λειτουργία του έρμηνευτικού κύκλου διαβάζουμε διαρκώς μέ μία προληπτική έννόηση του όλου, ή όποία επιβάλλει έν προκειμένω τήν ειρωνική πρόσληψη μιās όμοιοκαταληξίας πού σε άλλη περίπτωση θά τή θεωρούσαμε άτυχέστατη. Καί τό "όλον" έδω δέν είναι μόνον τό περί ου ό λόγος σονέτο, αλλά τό συνολικό σχήμα πού διαγράφουν τά *Έλεγεία και σάτιρες*, ή κατεξοχήν καρωτάκιχη μορφή, όπου η έλεγειακή άπόγνωση για τήν όντολογική άβεβαιότητα τής ποίησης προϋποθέτει έναν τρόπο υπερβατικής πίστης στήν ύψηλή άποστολή του λυρισμού, πίστης τόσο βαθιάς και έπίμονης, ώστε δέν μπορεί παρά να διαφεύδεται ειρωνικά (κατ' έπίφασιν σατιρικά) κάθε φορά πού αναγκάζεται να σηκώσει τό βάρος τής άποδείξεως. Έπιπλέον, λοιπόν, ή όμοιοκαταληξία άποβαίνει ειρωνική έπειδή άκριβώς καταλύεται στήν πιό βεβαρημένη σημασιολογικά λέξη της, τήν ποίηση. Για να θεωρήσουμε δηλαδή ειρωνική τή ρίμα στήν όποία εκβάλλει ή άκραία ειρωνεία του ποιήματος, προϋποθέτουμε τήν ειρωνική (και όχι άπλως σαρκαστική) λειτουργία του όλου, προϋποθέτουμε έπίσης (πάλι δυνάμει του όλου) μιάν υπερθετική άξιολόγηση του Καρωτάκη ως ποιητή και ως συνειδητού τεχνίτη και, άκόμη, προϋποθέτουμε ως θρηνητικά λανθάνουσα μία καταφατική, ένθουσιώδη έννόηση τής λέξης *ποίησις*, παρά τίς άποστάσεις πού η ίδια τηρεί μέσα στήν τριτόκλιτη σοβαροφάνειά της.

Θά έλεγα, έπίσης, ότι προϋποθέτουμε και τό σημασιολογικό βάρος τής άκολουθίας, πού μοιάζει έτσι συνθηματική ή ύπαινικτική ένός καθιερωμένου (όχι άπλως συμβατικού) συλλογισμού περί μιμησεως, προϋποθέτουμε δηλαδή ως δραστηικά παρόν τό φιλοσοφικό βάθος τών λέξεων πού σχηματίζουν τήν άκολουθία, ή όποία κινείται νομοτελειακά και έξαντλητικά προς τή διάφευση: Οι "αίσθήσεις" είναι ή κατ' αίσθηση έποπτεία του νοήματος πού προσδοκάμε από τήν καλή ποίηση είναι ή όπτική έποπτεία ή όποία, όπως ιδιοφυώς παρατήρησε ό Άγρας, διαρκώς διαφεύδεται στά ποιήματα του Καρωτάκη, αλλά έπιτελείται, τυφλή πιά, στο φάσμα του ήχου, στή μερική όμοφωνία, επί παραδείγματι, του "χάη-

άντηχάει" πού επιτίθεται στήν άκοή μας, ή άκόμη στήν όπτική εικόνα πού σχεδόν άπαρεγκλίτως παρέχει ή κανονική μορφή του τυπωμένου ποιήματος (στο άπλό αλλά πολυσήμαντο γεγονός ότι μέ τήν κατά μόνας άνάγνωση ένα σονέτο προκαταβάλλεται ως μορφή στήν όρασή μας πριν αναδιπλωθεί κατά τή σιωπηρή άνάγνωση ή τήν άπαγγελία του). Η "φύσις" έξακολουθεί να είναι ή "άμετρη γύρω φύση" πού χρειάζεται τόν θάνατό μας: ή φύση πού δέν μπορεί ποτέ να άποτελέσει τό άσφαλές όντολογικό καταφύγιο τό όποιο ύπόσχονται οι κατά μίμησιν ποιητικές της άποφύσεις. Είναι τά "δάση", τόσο τά παρθένα, όσο και εκείνα τής μπωντλαϊρικής άλληλουχίας, όπου κατατίθεται και μονίμως διαφεύδεται τό όραμα μιās όριστικής συμφιλίωσης του φύσει και του θέσει, και τά όποια έρχονται, μέ αυτοκρατορικήν έξάρτηση, μόνον μέ τήν άβίωτη ύπόθεση μιās άνέφικτης αισιοδοξίας. Είναι και ή "έντεχνη φύση", οι κήποι: οι προπατορικοί, μέ τή μεγάλη ύπόσχεση, και οι σύγχρονοι, όπου "άρρώστησεν ό Μάρτης" και όπου, σύμφωνα μέ τό έπιθανάτιο πεζό, δέν παρέχουν καμία συμφιλίωση:

*Που ν' αφήσω τό βάρος του έαυτού μου; Δέ μπορώ να
συμφιλιωθώ μέ τους κήπους.*

Και είναι, τέλος, ό τρίτος και παράφρονος όρος τής άκολουθίας, ή *ποίησις*. Γιατί πρόκειται για τήν ίδια ποίηση πού διαφεύδεται σε όλο τό πλάτος και τό βάθος τής ποίησης του Καρωτάκη, εκείνη πού ταυτίζεται μέ τήν ύπαρξιακή έξγνοια και τή σκέψη ("Η σκέψις, τά ποιήματα, / βάρος περιττό"), έν άντιθέσει μέ τήν άπερισκεψία του τραγουδιού, πού και αυτή μονίμως άποδεικνύεται άνέφικτη ή ειρωνικά έφικτή μόνο μετά θάνατον:

*Δέν είναι πιά τραγούδι αυτό, δέν είναι άχός
άνθρώπινος. Άκούγεται να φτάνει
σάν τελευταία κραυγή στα βάθη τής νυχτός,
κάποιου πό 'χει πεθάνει.*

Παραμένει όμως ή "ποίησις" μέ τήν πιό ύπερβολική, τήν άνενδοίαστα καταφατική πρόσληψη της, εκείνη πού έπιθυμεί να ύπάρξει όχι για να έννοματώνει εκ νέου τή ζωή αλλά ούσιαστικά για να τήν καταργεί:

*άφου όλα γύρω γίνονται μονάχα για να δίνουν
στά ποιήματά σου μιá άφορμή.*

Γιατί και έδω, στή δεύτερη μετάφραση από τόν Μωρεάς, ή γραμματική άνάγνωση τής λέξης "ποίηματα" καταλήγει σε περιττοσυλλαβία, χωρίς κανείς, πιστεύω, να δικαιούται να διακρίνει στο σημείο αυτό κάποιαν αυτόνομη ειρωνεία, εκτός βεβαίως από τόν όγκο ειρωνείας πού φορτώνεται τό ποιήμα του Μωρεάς, από τό γεγονός ότι άπαντά σε μία συλλογή πού φέρει τόν τίτλο *Έλεγεία και σάτιρες*, όπου τό άπολύτως πραγματικό ένδεχόμενο ότι όλα γύρω γίνονται για να δώσουν άφορμή στον άδηφαγο αισθητισμό τής ύψηλης τέχνης, έπειδή άκριβώς πρόκειται για πραγματικό ένδεχόμενο μέσα στήν έπικράτεια του λυρισμού, δέν άποτελεί στοιχείο θριάμβου, ρήτρα έγκυρότητας του ποιητικού λόγου, αλλά άπεναντίας έφιαλτική πιθανότητα σ' έναν έξαντλημένο κό-

σμο και άφορμή μιās πραγματικής και βαθύτατης ήθικης από-
γνωσης.

“Όλα έτοιμα, έπομένως, προϋποτίθενται στην πλήρη ανάπτυ-
ξή τους (και βεβαίως στην προοπτική πρόσληψή τους από τόν
άναγνώστη) για να λειτουργήσει ειρωνικά, μ’ όλο τό ήθικό
βάρος τής ειρωνείας, η άτελής ρίμα “αίσθήσεις-φύσις-ποίησις”:
ώς πλήρες σχήμα διανοίας και όχι ως άπλό σχήμα λέξεως.

Νά πούμε, λοιπόν, ότι αυτή ή ειρωνική παράβαση τής αυ-
στηρής μορφής, όπως και τόσες άλλες στον Καρυωτάκη πα-
ραβάσεις, όσες θά μπορούσαμε να θεωρήσουμε ήθικά έπιβε-
βλημένες όπως αυτή, να πούμε ότι προετοιμάζουν ή τουλά-
χιστον εικονογραφούν τή μετάβαση από τις κανονικές έμμετρες
μορφές στις ελεύθερες μορφές τής “νέας ποίησης”; Νομίζω
ότι παρόμοιες περιγραφές όχι μόνον άδικούν κατάφωρα τόν

Καρυωτάκη, ως μοναδικό και άπόλυτο μέγεθος τής γραμ-
ματείας μας, αλλά έπιπλέον μοιάζουν και άπρεπείς έάν ανα-
λογιστούμε πραγματικά τόν όγκο ήθικης άναγκαιότητας τόν
όποιο ό Καρυωτάκης έπισωρεύει στις παραβάσεις του, άκόμη
και όταν “παίζει” ή χωρατεύει (όπως μ’ εκείνες τις κυρίες

πού με “τά χυδαία ντεκολτέ τους/διευκολύνουν τούς έμέτους”),
σημαδι βέβαιο ότι τή “μορφή”, τή κανονική έμμετρη μορ-
φή, ό Καρυωτάκης τήν έπαιρνε πολύ στά σοβαρά. Θα μπο-
ρούσαμε άντιθέτως να ισχυριστούμε, με άποτελέσματα πού
έκκρεμούν άκόμη πάνω από τή λυρική μας ποίηση, ότι ή καίρια
παράβαση, δηλαδή ή ήθικά έπιβεβλημένη, άνήκει στις έγ-
γενείς δυνατότητες τών κανονικων έμμετρων μορφών, οι
όποιες, με τή σοβαρότητα και τό πάθος πού τις χειρίστηκε
ό Καρυωτάκης (με τόν τρόπο δηλαδή, για να έπιστρέψουμε
στον “Αγρα, πού ή μορφή φυγαδεύεται, τήν τελευταία στιγ-
μή, άκέραιη και δυναμική) άνακτούν άξιοπρέπεια, κύρος και
μέγεθος πού κάθε άλλο υποβάλλουν παρά τήν άναγκαιότη-
τα τής ύπερβάσής τους. Έάν οι μεταγενέστεροι νεωτερικοί
ποιητές έπρεπε —όπως φαίνεται ότι έπρεπε— να ύπερβούν
τις κανονικές μορφές, να τις καταργήσουν όλοσχερώς ή να
τις χρησιμοποιήσουν μόνον κατ’ έπιλογήν, τήν άνάγκη αυ-
τή, διατείνομαι, μπορούμε να τήν άναζητήσουμε όπουδήπο-
τε άλλου έκτός από τόν τρόπο με τόν όποιο χειρίστηκε τις
ύποθέσεις τής τέχνης του ό Καρυωτάκης.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΑΝΘΟΔΕΣΜΗ

Ποήματα και τραγούδια
για μιá νύχτα

Τών

ΜΙΧΑΗΛ ΓΚΑΝΑ
ΔΙΟΝΥΣΗ ΚΑΨΑΛΗ
ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΟΡΟΠΟΥΛΗ
ΝΑΙΑ ΛΑΓΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

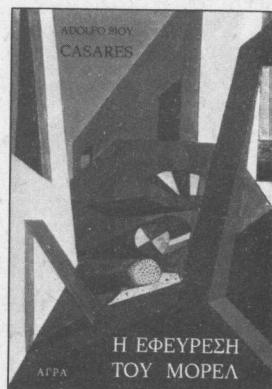
ΝΙΚΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

«ΠΕΡΙΤΡΙΜΜ' ΑΓΟΡΑΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΙΟΝ»

Κείμενα παιδέρραστα /
πρι τοῦ παιζι-πράσου
Σ.Γ. ΠΕΝΤΖΙΣΚΗ

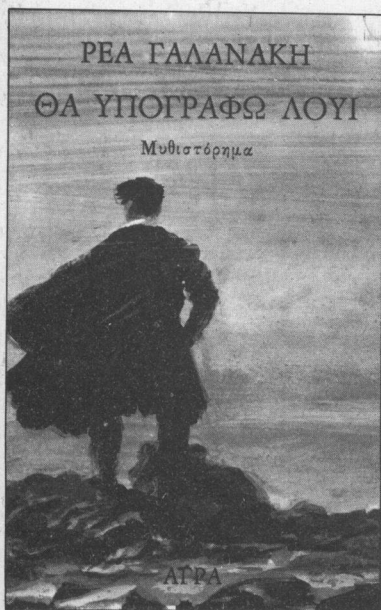

ΑΓΡΑ

Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΡΕΛ

ΑΓΡΑ

ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

ΘΑ ΥΠΟΓΡΑΦΩ ΛΟΥΙ

Μυθιστόρημα

ΑΓΡΑ

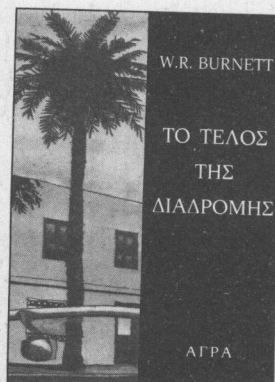

ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΥΝΕΛΛΗΣ

ΔΙΜΝΑΙΑ
ΟΛΥΣΣΕΙΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ
ΚΑΙ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ
1966 - 1989

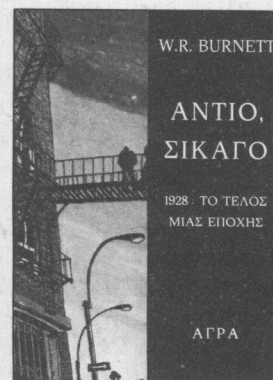
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ
ΓΚΑΛΕΡΙ BERNIER

W.R. BURNETT

ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ
ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ

ΑΓΡΑ

W.R. BURNETT

ΑΝΤΙΟ,
ΣΙΚΑΓΟ

1928 - ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΑΓΡΑ

ΠΑΖΟΛΙΝΙ

'Αποκάλυψη τῆς λογικῆς καί τό τέλος τῆς ἱστορίας

Προφυλασσόμαστε ἀπό κάθε μυστικισμό, καί ἐπομένως ἀκόμα κι ἀπό ἐκεῖνον τῆς αὐτοπεποίθησης, τῆς στωικῆς σκέψης: ἀλλά ξέρουμε πῶς, τελικά, ἡ διαδοχή τῶν ἐμπειριῶν θά φανερώσει μιὰ ὁδὸ ἀγάπης — ἀγάπης φυσικῆς καί συναισθηματικῆς γιὰ τὰ φαινόμενα

τοῦ κόσμου, καί ἀγάπης διανοητικῆς γιὰ τό πνεῦμα τους, τήν ἱστορία: πού θά μᾶς κάνει νά εἴμαστε «μέ τό συναίσθημα στό σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου ὁ κόσμος ξαναγεννιέται». *La liberta stilistica* [Ἡ ἐλευθερία τοῦ ὕφους], 1975.

τῆς **Angela Biancofiore**

Ξεκινώντας ἀπό τήν ποιητική σύνθεση τοῦ Πιέρ Πάολο Παζολίνι πού τιτλοφορεῖται «Πάτμος» (στό *Trasumanar e organizzar* | Ὑπέρβαση καί προπαρρασκευή |, 1971), διατρέχουμε τό ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀκολουθώντας μιάν ὀρισμένη ἐρμηνευτική διαδρομή: τό θέμα τῆς Ἀποκάλυψης.

Οἱ διάφορες ὄψεις τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Παζολίνι ἀντανάκλουν τήν πολύπλευρη ἐργασία τοῦ ποιητῆ, δημοσιογράφου, κριτικοῦ, σκηνοθέτη, ὁ ὁποῖος δρᾷ σέ μιὰ ἱστορική, πολιτική καί πολιτισμική πραγματικότητα συνεχῶς μεταμορφούμενη, ἔτοιμος πάντα νά πάρει θέση, χωρίς νά ἀποφεύγει τήν ὁδὸ τοῦ σκανδάλου καί τῆς αἵρεσης ἢ τῆς μοναξιᾶς μέσα στόν ἀγῶνα.

Τήν ἡμέρα μετά τή σφαγή τῆς Πιάτσα Φοντάνα (πού ἐγινε στό Μιλάνο στίς 12/12/1969), ὁ Παζολίνι γράφει τό «Πάτμος». Σάν ἔμμοнос ρυθμός οἱ παρμένες ἀπό τό πρῶτο κεφάλαιο τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη παρεμβολές κανονίζουν τό χρόνο τοῦ ποιήματος, χρόνο κυκλικό τοῦ ἄγχους καί τῆς προσδοκίας.

Ἡ φωνή τοῦ Ἰωάννη ὑποκαθίσταται κατά διαστήματα ἀπό ἐκεῖνη τοῦ «λογοτέχνη» («ἐγὼ μιλῶ ὡς λογοτέχνης», «ὡς

λογοτέχνης σχιζοειδῆς», «ὡς λογοτέχνης πού γράφει τή λογοτεχνία»¹), ὁ ὁποῖος γίνεται ὀραματιστής, ἀποκαλυπτικός συγγραφέας, προφήτης καί μάρτυρας (μάρτυς) τῆς «ἀποκάλυψης».

Τήν ἡμέρα τῶν κούφιων ἐορτασμῶν τῶν πολιτικῶν («κανόνες καί τρόποι διαθέσιμοι ἀναπληρώνουν τίς συγκινήσεις»²), κανένα θύμα δέν λείπει ἀπό τό προσκλητήριο:

*Αὐτή εἶναι ἡ μέρα τοῦ θανάτου (ὄλοι παρόντες)*³.

Στή μετριότητα τῶν ἀμεμπτων βίων τῶν θυμάτων ἀντιπαρατίθεται ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ βιβλικοῦ συμβολισμοῦ:

Ἐγενόμην ἐν Πνεύματι ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρα καί ἤκουσα φωνήν ὀπίσω μου μεγάλην ὡς σάλπιγγος λεγούσης

Ἐουτζένιο Κορσίνι, 55 ἐτῶν, παρών!

*Κατοικοῦσε ἀφ' ὅτου παντρεύτηκε στήν ὁδὸ Προκοπίου 8, πατέρας δύο παιδιῶν παντρεμένων τώρα, ἐμπορευόταν λιπαντικά λάδια γιὰ ἀγροτικά μηχανήματα*⁴.

Ἐκεῖνο πού δίνει ἀκόμη πιό φρικιαστική τήν ἰδέα τῆς τραγωδίας εἶναι ἀκριβῶς τό σύνθημα τῶν ρόλων καί τῶν πεπρω-

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ τή συνέχεια μιᾶς ἔρευνας πού ξεκίνησε μέ μιὰ μελέτη, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε στόν συλλογικό τόμο *Scrittura sacra, scrittura profana* [Ἱερή γραφή, βέβηλη γραφή], ἐπιμ. Patrizia Calefato, Adriatica, Μπάρι 1987.

1. «Patmos» [«Πάτμος»] στό *Trasumanar e organizzar* [Ὑπέρβαση καί προπαρρασκευή], Garzanti, Μιλάνο 1971, σ. 112, 113 καί 117 ἀντίστοιχα.

2. Στό ἴδιο, σ. 112.

3. Στό ἴδιο, σ. 113.

4. Ὁπ.π., οἱ πρῶτοι δύο στίχοι εἶναι ἀπό τήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, 1, 10.

μένων τῶν νεκρῶν τῆς Πιάτσα Φοντάνα, πού περιβάλλονται
τὴν ἰδιαίτερη ἀγιότητα τῶν θυμάτων:

Κάρλο Γκαρβαλία, 67 ἐτῶν, παρῶν!
Ἐπὶ τὸν θάνατο τῆς γυναίκας του εἶχε πάει νά μείνει
στὴν κόρη του τὴν παντρεμένη
ἢ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν
στό Κόρσικο στὴν ὁδὸ 20ῆς Σεπτεμβρίου 19.
Κρατοῦσε ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ αὐτοῦ ἀστέρας ἑπτὰ.
Ἦταν χασάπης
καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ρομφαία δίστομος ὀξεῖα
ἐκπορευομένη
ἐπαιρνε πρὸς τὸ παρὸν σύνταξη 18 χιλιάδες λίρες.
Καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἔφαινε⁵.

Στόν ἰστό τοῦ ποιήματος ὁ χαμηλός καὶ οὐδέτερος τόνος
τοῦ δελτίου Τύπου διαπλέκεται μέ τόν ὀραματισμό τῆς ἱερο-
γλυφικῆς γραφῆς τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Ἡ σκοτεινὴ γραφή, χα-
ρακτηριστικὸ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ λόγου, ἐξαρθρῶνει τὴ μορ-
φοσυντακτικὴ δομὴ καὶ ἀντανακλᾷ τὸ ἀνεξιχνίαστο τοῦ πραγ-
ματικοῦ:

Ὅρεστε Σάνγκαλι, 49 ἐτῶν: «Παρῶν!»
ἐνοικιαστῆς τῆς φάρμας Ρονκέττο στὴν ὁδὸ Μέρουλα 13
στό Μιλάνο.
ἄς βάλουμε τὴ σουρντίνα στὴν τρομπέτα ἐκεῖνου τοῦ
Ἐνός
ἄφησε τὴ γυναίκα του καὶ δύο ἀγόρια, τὸν Φράνκο
13 χρονῶν καὶ τὸν Κλαούντιο 11,
κάνε ἀπὸ κάθε χόρτο ἓνα δεμάτι τῶν ἐξτρεμιστῶν
πῆγε στὴν ἀγορὰ τῆς Πιάτσα Φοντάνα
ἐντάξει γιὰ τίς ἀνεξάρτητες ἐφημερίδες (σάν τὴν Ἀλή-
θεια)
ὅπως ὅλες τίς Παρασκευές στὴν παρέα τοῦ Λουίτζι Μερ-
λόνι
ἀλλὰ ἓνας Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας!
Χωρίστηκαν μιὰ στιγμὴ στὴν Πόρτα Τιτσινέζε
δέν μπορεῖ νά ἐξαγγελθεῖ μετριοπάθεια
καὶ ἔδωσαν ραντεβού στὴν Πιάτσα Φοντάνα
σ' ἓνα κράτος ὅπου εἶναι ἀκριβῶς ἡ μετριοπάθεια πού
πάει ἄσχημα
βρῆκαν κι οἱ δύο τὸ θάνατο
καὶ ὅπου δέν γίνεται νά εἴμαστε μετριοπαθεῖς χωρὶς νά
εἴμαστε ἀσήμαντοι
λίγο μετὰ βρέθηκαν⁶.

Στίχοι σάν φωνές ἐνός ἀσύνδετου διαλόγου, σάν καταγρα-
φές σχολίων «ἐν θερμῶ», παρατίθενται σ' ἓνα παράλογο παι-
χνίδι, τὸ παιχνίδι «ἐξουσίας»-«ἀσημαντότητας» (σ. 118),
τῶν «Λομβαρδῶν στὴν κυβέρνηση» (σ. 111), πού μιλοῦν μιὰ
γλώσσα «ἐντελῶς ξένη στό λαό» (σ. 112), φτιαγμένη ἀπὸ
«ἠχολαλιές οὔτε κἀν συμβολαιογραφικές» (σ. 117).

5. Στό ἴδιο, σ. 114· πρβ. Ἄπ. 1, 15-16.

6. Στό ἴδιο, σ. 115· πρβ., «Il romanzo delle stragi» [«Τὸ μυθι-
στόρημα τῶν σφαγῶν»], στό *Scritti corsari* [Πειρατικὰ γραπτά],
Μιλάνο 1975, σ. 11.

Ἡ κριτικὴ συνείδηση τοῦ διανοουμένου-λογοτέχνη πρέπει
νά καταθέσει τὴ μαρτυρία τῆς:

Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφός ὑμῶν
καὶ συγκοινωνός ἐν τῇ θλίψει
καὶ βασιλεία καὶ ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ
ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τὴν καλουμένη Πάτμο
διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ⁷.

Δραματικὰ ἐπίκαιρος στό κείμενο τοῦ Παζολίνι, ὁ λόγος
τοῦ Ἰωάννη ἀντηχεῖ σάν φωνὴ «διαχωρισμένη» ἀπ' τὸν κό-
σμο, στὴν ὑστατὴ προσπάθεια νά ἐπικοινωνήσει καὶ νά δώσει
τὸ στίγμα τῆς παρουσίας τῆς στοῦς ἀνθρώπους καὶ στόν ἴδιο
τῆς τὸν ἑαυτό. Ἡ Πάτμος, εὐγλωττος τίτλος τῆς ποιητικῆς
σύνθεσης, εἶναι τὸ νησί ἀπὸ τὸ ὁποῖο μιλάει ὁ «ποιητῆς-προ-
φήτης», ὀλοένα καὶ πιὸ διαχωρισμένος ἀπὸ τὴν κοινωνία, δι-
χως κανένα περιθώριο αὐτόνομης δράσης μέσα στοῦς κόλπους
τῆς.

Ἡ προλεταριοποίηση τοῦ διανοουμένου μέ πολιτικὴ καὶ
κοινωνικὴ συνείδηση ἔχει τεθεῖ σέ ἐνέργεια· ταυτοχρόνα ἀνέρ-
χεται σέ ρόλους διαχειριστικούς ἓνας διαφορετικὸς τύπος δια-
νουμένου, χωρὶς ἰδεολογία καὶ ἀξίες, καλὰ χωμένος στὶς μπιζ-
νες τῆς πολιτιστικῆς μηχανῆς τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρω-
σης⁸. Ὁ Παζολίνι ἀρνεῖται ὅποιοιδήποτε τύπο κομπορμιμοῦ
ἢ πολιτικῆς σκοπιμότητας:

(...) εἶναι στό λάθος
πού ἐγὼ σᾶς σπρώχνω στό θρησκευτικὸ
λάθος⁹.

Τὸ νά ζεῖς τὸ διχασμό, σέ μιὰ συνεχὴ διαλεκτικὴ ἰσορρο-
πίας-ἀνισορροπίας, τὸ νά εἶσαι πάντα παρῶν «μέ τὸ συναί-
σθημα στό σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου ὁ κόσμος ξαναγεννιέται»¹⁰,
αὐτὸ εἶναι τὸ δύσκολο καθῆκον μιᾶς διανοούμενης συνείδη-
σης, πάντα φωτεινῆς καὶ κριτικῆς (ὁ Παζολίνι ἀποδέχεται
τὴν κληρονομία τῶν Γκράμσι καὶ Κοντίνι) ἀπέναντι σέ μιὰ
πραγματικότητα σέ διαρκὴ μετασχηματισμό, κατὰ τὴν ἀπε-
γνωσμένη ἀναζήτηση μιᾶς γνώσης γιὰ μιὰ δυνατὴ ἐρμηνεία
τοῦ πραγματικοῦ.

Ἡ θρησκεία τοῦ λάθους εἶναι θρησκεία τοῦ σκανδάλου:

7. «Patmos», ὅπ.π., σ. 112· πρβ. Ἄπ. 1, 9.

8. Πρβ. R. Luperini, *Il Novecento* [Ὁ εἰκοστός αἰώνας], Π.
Loescher, Τορίνο 1981, σ. 739 κ.ἐπ. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ διανοου-
μένου μέ τὴ βιομηχανία τῆς κουλτούρας πρβ. ὀρισμένα ἄρθρα συγ-
κεντρωμένα στό Pazolini, *Il Caos* [Τὸ Χάος], ἐπιμ. G.C. Ferretti,
Editori Riuniti, Ρώμη 1979, *L'Unita*, 1991, πρωτοδημοσιευμέ-
να στό ἐβδομαδιαῖο περιοδικὸ *Il Tempo* [Χρόνος].

9. P.P. Pasolini, «Una polemica in versi» [Μια πολεμικὴ σέ
στίχους], στό *Le ceneri di Gramsci* [Ἡ σποδὸς τοῦ Gramsci],
Garzanti, Μιλάνο 1957, Einaudi, Τορίνο 1981, σ. 11.

10. P.P. Pasolini, «La liberta stilistica» [Ἡ ἐλευθερία τοῦ
ῥφους], στό *Passione e ideologia* [Πάθος καὶ ἰδεολογία], Garzanti,
Μιλάνο -

το 1960, Einaudi, Τορίνο 1985, σ. 426. Αὐτὴ ἡ μελέτη ἐμφανί-
στηκε ἀρχικὰ στό *Officina* [Ἐργαστήρι]. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Παζο-
λίνι μέ τὴν ομάδα τοῦ Ἐργαστηρίου, βλ. M. Sechi, «Officina e
il tempo dell'ideologia», [«Τὸ Ἐργαστήρι καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἰδεο-
λογίας»], στό *Lavoro critico* [Κριτικὴ ἐργασία], 7/8, 1986.

ὁ Παζολίνι ἐπιλέγει τή φωνή τοῦ Ἰωάννη τῆς Πάτμου γιατί εἶναι καταδιωχόμενος «διὰ τόν λόγον τοῦ Θεοῦ»¹¹ καί τή μαρτυρία πού ἀποδίδεται στόν Ἰησοῦ. Ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ ἀπεικονίζεται μέ τόν βαθιά ἐπαναστατικό ρόλο τῆς ὡς φορέα ἑνός περιεχομένου παράβασης, σέ ἀντίθεση μέ τή μὴ ζωή τῶν «Ἐκκλησιῶν», εἴτε αὐτές εἶναι θρησκευτικῆς εἴτε ἠθικῆς εἴτε πολιτικῆς φύσεως:

Πρέπει νά ἐκτεθοῦμε (αὐτό διδάσκει)
ὁ δύστυχος Χριστός καρφωμένος;
ἡ καθαρότητα τῆς ψυχῆς εἶναι ἄξια
κάθε χλευασμοῦ, κάθε πάθους...

.....
Ἐμεῖς θά προσφέρουμε τόν ἑαυτό μας στό σταυρό,
στή διαπόμπειση, ἀνάμεσα στίς κόρες τοῦ ματιοῦ
τίς καθαρές ἀπό ἄγρια χαρά,
ἀποκαλύπτοντας στήν εἰρωνεία τίς σταγόνες
τοῦ αἵματος ἀπό τό στήθος ὡς τά γόνατα,
μύθους, γελοῖους, τρέμοντας
ἀπό πνεῦμα καί πάθος στό παιχίδι
τῆς καρδιάς τῆς καμένης ἀπ' τή φωτιά,
γιά νά μαρτυρήσουμε τό σκάνδαλο¹².

Ἡ ἰσχυρή μαζοχιστική παρόρμηση («μιά φυσική ἀνάγκη νά πληγῶνομαι πάντα στήν πληγή τήν ἀνοιχτή»¹³) συγκεκριμενοποιεῖται σέ μιά ἐπαναστατική μαρτυρία τοῦ σχίσματος, τοῦ διαχωρισμοῦ, μιᾶς σκανδαλώδους ἑτερότητας.

Μετά τό γκρέμισμα τοῦ μυθικοῦ παρελθόντος (τό Φριούλι, ὁ γενέθλιος τόπος) καί τῶν ιδεολογιῶν (βλ. *La religione del mio tempo*, [Ἡ θρησκεία τοῦ καιροῦ μου], 1961¹⁴), ὁ διανοούμενος ἐπικρέμαται πάνω ἀπό τήν ἄβυσσο· τό κενό τῶν βεβαιότητων ἐνδυναμώνει τήν ἀναρχική τάση, καί ὁ Παζολίνι, μέ τήν «ὑπομονήν καί τήν πίστιν τῶν ἀγίων» (Ἀποκάλυψη, 13, 10) ἐπιχειρεῖ νά «προκαλέσει μέ τήν ποιότητα»¹⁵.

Τό νά συνεχίζεις νά καταθέτεις τή μαρτυρία σου σημαίνει νά περνᾶς σέ μιά μόνιμη ἀντιπολίτευση:

Γράφον οὖν ἃ εἶδες
καί ἃ εἰσίν καί ἃ μέλλει γενέσθαι μετὰ ταῦτα:
ἡ Ἰταλία βρίσκεται σέ κρίση, καί τήν ἴδια κρίση πού
ἐγώ ὑποφέρω
(ἀδυναμία προσαρμογῆς στίς νέες τραπεζικές ἐπιχειρή-
σεις)
τήν ὑποφέρουν μέ τόν δικό τους κτηνώδη τρόπο οἱ φα-
σίστες¹⁶.

Ἡ Ἰταλία τῆς κρίσης εἶναι ἡ Ἰταλία τῆς «βιομηχανικῆς συνθήκης», τερατώδης μηχανισμός τῆς συναίνεσης, πυροδοτημένος ἀπό τόν νεοκαπιταλισμό. Μετά τήν «παλινόρθωση τῆς Ἀριστερᾶς» εἶναι δύσκολο νά διακρίνεις τόν φασισμό ἀπό τόν ἀντιφασισμό (βλ. *Scritti corsari*, [Πειρατικά γραπτά], 1975¹⁷). Ἐνδεικτική εἶναι ἡ ἀποστροφή τοῦ Παζολίνι στόν νεαρό φασίστα ὡς μοναδικό δυνατὸ συνομιλητὴ¹⁸, στή βάση μιᾶς κοινῆς διαφοροποίησης καί μὴ ἀνεκτικότητας ὅσον ἀφορᾶ τοὺς θεσμούς, πού «δέν εἶναι τίποτα ἀπὸ τότε πού/ἔχασαν κάθε δύναμη, τή νεανική δύναμη/τῶν Ἐπαναστάσεων»¹⁹. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς νεοκαπιταλιστικῆς ἐξέλιξης ὡς μόνης δυνατῆς μορφῆς προόδου ἐκφράζεται μέ θέσεις ἀπόλυτης ἀρνήσεως:

Δέν εἴμαστε πλέον σέ θέση νά μένουμε σ' αὐτό τό κράτος
πού παίρνει τοὺς καινούργιους δρόμους τῆς ἱστορίας
πού εἶδες στό δεξί μου χέρι
καί τά ἐφτά λυχνάρια τά χρυσά²⁰.

Τά σύμβολα τῆς Ἀποκάλυψης ἐκφράζουν ἕνα περιεχόμενο ἄκρως ἐπίκαιρο: δέν πρόκειται γιά τό τέλος τοῦ κόσμου, μά γιά τήν ἐξαφάνιση ἑνός κόσμου, τοῦ ἀγροτικοῦ, μέ τίς χιλιετείς ρίζες, πού ἀφανίστηκε στό διάστημα μιᾶς δεκαετίας. Ὁ Παζολίνι παρευρέθηκε στήν πραγματική ἀποκάλυψη ὀλόκληρων πολιτισμικῶν κόσμων, μιά ἀποκάλυψη χωρίς «ἔσχατον», χωρίς δυνατότητες σωτηρίας· ὁ ἀγροτικός κόσμος δέν θά μπορούσε πιά νά ξαναεμφανιστεῖ ἔτσι ὅπως ὁ κόσμος τοῦ ὑποπρολεταριάτου:

Ἀνάμεσα στό 1961 καί τό 1975 κάτι οὐσιῶδες ἄλλαξε: ἔλαβε χώρα μιά γενοκτονία. Καταστράφηκε πολιτισμικά ἕνας λαός. Καί πρόκειται ἀκριβῶς γιά μιά ἀπὸ ἐκεῖνες τίς πολιτισμικές γενοκτονίες πού εἶχαν προηγηθεῖ τῶν φυσικῶν γενοκτονιῶν τοῦ Χίτλερ (...). Ἐάν ἐγώ σήμερα ἤθελα νά ξαναγυρίσω τόν Ἀκκατόνε, δέν θά μπορούσα πλέον νά τό κάνω. (...) Δέν θά ἔβρισκα πιά οὔτε ἕναν νέο πού νά ἤξερε νά πεί μ' ἐκείνη τή φωνή ἐκεῖνα τά λόγια²¹.

Ἀντηχεῖ ἀποκαλυπτικός ὁ λόγος τοῦ ὑποπρολεταρίου προφήτη, ὅπως ἡ ἀναγγελία τοῦ τέλους ἑνός κόσμου· ἔτσι μιλά ὁ Ρενάτο στόν Ἀκκατόνε:

Ἄκου, Ἀκκατόνε, ἐκεῖνο πού σοῦ λείει ὁ προφήτης!
Σήμερα πουλᾶς τό δαχτυλίδι, αὔριο τήν καδένα, σέ
ἐφτά μέρες τό ρολόι, καί σέ ἑβδομήντα ἐφτά μέρες δέν
θά ἔχεις οὔτε τά μάτια γιά νά κλαῖς²²!

Ὁ «λαός» δέν ὑπάρχει πιά, γιατί τό σύστημα τόν κατα-

11. «Patmos», ὅπ.π., σ. 11.

12. «Crocefissione», [«Σταύρωση»], στό *L'usignolo della Chiesa Cattolica*, [Ἀθόνη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας], Μιλάνο 1958, Einaudi, Τορίνο 1982.

13. «La realtà», [«Ἡ πραγματικότητα»], στό *Poesia in forma di rosa* [Ποίηση σέ μορφή ρόδου], Garzanti, Μιλάνο (1964) 1976, σ. 37.

14. Garzanti, Μιλάνο (1961) 1976.

15. Στό ἴδιο, σ. 53.

16. «Patmos», ὅπ.π., σ. 116· πρβ. Απ. 1, 19.

17. Ὁ.π. σ. 57.

18. «Saluto e augurio» [«Χαιρετισμός καί εὐχή»], στό *La nuova gioventù* [Τά νέα νιάτα], Τορίνο (1975) 1981, σ. 255.

19. «La realtà», ὅπ.π., σ. 44.

20. «Patmos», ὅπ.π., σ. 117.

21. *Lettere luterane* [Λουθηρανικά γράμματα], Einaudi, Τορίνο (1976) 1981, σ. 154-155.

22. Accattone [Ζητιάνος], ἐκδ. FM, Ρώμη 1961, σ. 50.

βρόχθισε, κατάφερε νά του ἐπιβάλει ἕνα μοντέλο ζωῆς. Ὁ ὑποπρολετάριος οἰκειοποιήθηκε τίς ἀνάγκες τοῦ μικροαστοῦ· εἶναι περιττός γιατί αἰσθάνεται σάν δικές του ἀνάγκες πού δέν εἶναι δικές του, ἐπίδεια παρεχόμενες ἀπό τίς νέες, ἐξαιρετικά περίτεχνες τεχνικές τῶν μέσων ἐπικοινωνίας²³.

Ὁ Παζολίνι αἰσθάνεται ὄντως τό τέλος ἑνός κόσμου ἤ ἴσως ἐλπίζει μέ πάθος στήν ἐπείτα ἀπό τό τέλος τοῦ ἀναγέννηση.

Ἡ Χριστιανική Ἀποκάλυψη δέν κηρύσσει τόν ἀφανισμό τοῦ κόσμου ἀλλά τή μεταμόρφωσή του: «Καί εἶδον οὐρανόν καινόν καί γῆν καινήν» (Ἄπ. 21, 1). Τό βιβλίον τοῦ Ἰωάννη θεωρεῖ κοντινόν τόν ἐρχομό τῆς βασιλείας («Ὁ γάρ καιρός ἐγγύς», Ἄπ. 1, 3), αὐτό τό γεγονός ὅμως διαχέεται στό χρόνο, ἀποκτᾷ θεμελιώδη ρόλο γιά τίς πρωτοχριστιανικές κοινότητες τήν ἐποχή τῆς δύσκολης ἐξάπλωσης τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἀναμονή τῆς παρουσίας διευρύνει τόν ὀρίζοντα τῆς δράσης μέσα στόν κόσμο καί τήν ἱστορία, ἐδραιώνει μιᾶ καινούργια μονογραμμική ἀντίληψη τοῦ γίνεσθαι. Ἡ παράδοξη τάση ἀνάμεσα στό «ἦδη» καί στό «ὄχι ἀκόμη», αὐτή ἡ τάση πού στέκεται ἄγρυπνος φύλακας τῆς μαρτυρίας ὡς τά πέρατα τῆς γῆς, σέ μιᾶ σχέση πού διέπεται ἀπό τήν ἀγάπη, συνιστᾷ τή χριστιανική μορφή τοῦ ἦθους πού κυβερνᾷ τόν κόσμο²⁴.

Ἡ μοντέρνα Ἀποκάλυψη τοῦ Παζολίνι, πρόβλεψη καί προαίσθηση τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ συνέπεια τῆς μὴ δυνατότητας ἑνός ἐνεργητικοῦ ρόλου μέσα στήν ἱστορία, γεγονός πού βιώνεται ὡς ἀποσημάνση τοῦ εἶναι. Εἶναι ἀποκάλυψη τῆς λογικῆς πού νοεῖται ὡς ἐξάλειψη τοῦ ὀργανωτικοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς δυνατότητας γιά τήν κατανόηση τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι τέλος τῆς ἱστορίας ἢ τῆς δυνατότητας γιά μιᾶ διαφορετική ἱστορία:

Ἡ πύλη τῆς ἱστορίας εἶναι μιᾶ στενή πύλη
τό νά τρυπώσεις μέσα κοστίζει φοβερό κόπο
ὑπάρχει αὐτός πού παραιτεῖται καί τό στρίβει
κι αὐτός πού δέν παραιτεῖται, ἀλλά κακῶς, καί βγάζει
τό γρύλο ἀπ' τό πόρτ-μπαγκάζ
κι αὐτός πού θέλει νά μπεῖ πάση θυσία, μέ ἀγκωνιές
ἀλλά μέ ἀξιοπρέπεια·
μά ὅλοι βρίσκονται ἐκεῖ, μπροστά σ' ἐκεῖνη τήν Πύλη²⁵.

Τό νά μπεῖς στήν ἱστορία στοιχίζει σέ κόπο, ἰδίως ὅταν διακυβεύεται ὁ κόσμος. Τήν ἀναγνώριση τῆς καταστροφῆς τῶν ἀξιών πρέπει ἀναγκαστικά νά τήν ἀκολουθήσει ἡ ἀνάστροφη ἐπανάκτηση τοῦ ἦθους πού ἔχει ἐμπλουτιστεῖ σέ ἀξία («χρειάζεται νά διαμορφώσουμε ἰδεολογία, χρειάζεται νά διαμορφώσουμε δεοντολογία»²⁶).

Ἡ δημιουργία τῶν πολιτισμικῶν ἀξιών συνεπάγεται τήν ἐπανάκτηση τῆς ἔννοιας τῆς ἱστορίας, τό ἀνοιγμα μιᾶς συλ-

λογικῆς καί κοινοποιήσιμης προοπτικῆς ζωῆς²⁷. Ἡ σύγχρονη ἀποκάλυψη χωρίς «ἔσχατον» εἶναι ἡ πιό ἀπελπισμένη καί δραματική πολιτιστική ἔκφραση τοῦ κινδύνου ἀποσύνθεσης τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ «φόβου ἀπώλειας τῆς ὑπαρξῆς»²⁸. Στό *Il mondo magico* | Ὁ μαγικός κόσμος |, ὅ.π.π.), ὁ Ντέ Μαρτίνο καταλογίζει τόν ἀνθρωπολογικό κίνδυνο τῆς πολιτισμικῆς ἐκμηδένισης στίς πρωτόγονες κοινωνίες· ἀλλά μετά, στό *La fine del mondo* | Τό τέλος τοῦ κόσμου |²⁹ ἀνατρέπει τό συλλογισμό του: ἡ Δύση δημιουργεῖ πολιτισμικές ἀποκαλύψεις μέ τήν ἀρνητική ἔννοια (ὄχι ἐσχατολογικές), ἐνῶ τά πρώην ἀποικιακά κράτη παράγουν ἀπελευθερωτικούς χιλιασμούς, πολιτισμικές ἀποκαλύψεις μεγάλης καί ἐνεργοῦ ἀξίας.

Ἡ γραφή γίνεται ὄργανο πάλης «ἐναντίον τοῦ πειρασμοῦ ν' ἀποποιηθεῖ κανεὶς τήν ἴδια τή δυνατότητα τοῦ ὑπάρχειν μέσα στήν κοινωνία καί τήν ἱστορία»³⁰. Ἡ γραφή εἶναι ἡ διαίω-νιση μιᾶς διαδικασίας παρουσίας, αὐτοκαταγραφῆς, «παράληρημα τοῦ τέλους τοῦ κόσμου»³¹:

(Συνεχίζοντας ἔμμενες ὀραματικές ἀναφορές,
τό ἐμετικά ἀλλοιωμένο ρεπορτάζ ἐξαιτίας τῆς ἀποστα-
σίας κ.λπ. ...) ³².

Ἡ γραφή εἶναι ἀνάγκη ἐπανάληψης, παραλήρημα ἀρνη-σης, ἔκθεση τοῦ σφάλματος. Ὁ ποιητής εἶναι «σέ κατάστα-ση σόκ» κι «ὅποιος βρίσκειται σέ κατάσταση σόκ γελάει», «κι ἀκόμη καί ὁ Παζολίνι γελά»³³. εἶναι τό τσιριχτό γέλιο, γιά τό ὅποιο μιλάει ἡ Κρίστεβα στίς *Pouvoirs de l'horreur* [Δυναμίες τοῦ τρόμου], μπροστά στήν ἀπώλεια τῆς αἰσθησης τῶν πραγμάτων, μετά τήν καταστροφή τῶν ἀξιών:

Διαφευσμένο, σέ ἀνοιχτό οὐρανό, τό σύγχρονο σύμπαν
μοιράζεται ἀνάμεσα στήν ἀνία (ὄλο καί πιό πολύ
ἀγχωμένο γιά τήν ἀπώλεια τῶν μέσων συντήρησής του,
ἐξαιτίας τῆς κατανάλωσης) ἢ (ὅταν ἡ σπῖθα τοῦ
συμβολικοῦ ἐπιζεῖ κι ὁ πόθος τοῦ λόγου φουντώνει)
στήν ἀπόρριψη καί στό τσιριχτό γέλιο³⁴.

27. Βλ. E. De Martino, ὅ.π., σ. 629 κ.ἐπ.

28. Πρβ. *Empirismo eretico*, ὅ.π., σ. 151· E. De Martino, *Il mondo magico* [Ὁ μαγικός κόσμος], Boringhieri, Τορίνο 1958, καί *Morte e pianto rituale* [Θάνατος καί τελετουργικό πένθος], Boringhieri, Τορίνο 1958.

29. *La fine del mondo...*, ὅ.π.· πρβ. «Apocalissi culturali e apocalissi psicopatologiche» [«Ἀποκαλύψεις πολιτισμῶν καί ἀποκαλύψεις ψυχοπαθολογικές»], *Nuovi Argomenti* [Νέα Θέματα], Ἰούλιος - Δεκέμβριος 1964.

30. E. De Martino, *Morte e pianto rituale...*, ὅ.π.· πρβ. G. Villa, «Ἀποκαλύψεις ψυχοπαθολογικές: μετά τόν De Martino», στό V. Lanternari, *Festa, carisma, apocalisse* [Ἐορτή, χάρις, ἀποκάλυψη], Sellerio, Παλέρμο 1983, σ. 291.

31. E. De Martino, *La fine del mondo*, ὅ.π., σ. 14.

32. «Poema per un verso di Shakespeare» [«Ποίημα γιά ἕναν στίχο τοῦ Σαίξπηρ»], στό *Poesia in forma di rosa*, ὅ.π., σ. 114.

33. «Patmos», ὅ.π., σ. 111.

34. J. Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection* [Δυναμίες τοῦ τρόμου. Δοκίμιο γιά τήν κατάπτωση], Seuil, Παρίσι 1980, σ. 157.

23. *Scritti corsari*, ὅ.π., σ. 64 καί σ. 281.

24. Βλ. E. De Martino, *La fine del mondo. Contributi all'analisi delle apocalissi culturali* [Τό τέλος τοῦ κόσμου. Συμβολές στήν ἀνάλυση τῶν πολιτισμικῶν ἀποκαλύψεων], Einaudi, Τορίνο 1977, σ. 284 κ.ἐπ.

25. «Patmos», ὅ.π., σ. 119· πρβ. *Il Vangelo secondo Matteo* [Τό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιον], 7, 13.

26. *Empirismo eretico* [Ὁ αἰρετικός ἐμπειρισμός], Garzanti, Μιλάνο 1972, σ. 230.

Από τή γραφή τής πτώσης στή γραφή τής Ἀποκάλυψης: τό λεκτικό σημείο, καθορισμένο ἀπό τήν πίεση (φόβος, επιθετικότητα, θανατολατρεία) παράγει τό ὄραμα, τό φανέρωμα (κυριολεκτικά: ἀποκαλύψεις) πού ἀντιτίθεται ἀποφασιστικά στήν ἀλήθεια (κυριολεκτικά: μή λήθη), φανέρωμα μιᾶς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας.

Τό παραλήρημα τοῦ τέλους τοῦ κόσμου εἶναι ἐπιθυμία καθολικοῦ θανάτου καί ἀναγέννησης. Ὁ μύθος τής Ἀποκάλυψης συνδέεται στενά μέ τό αἶτιο τοῦ θανάτου καί τό μύθο τής ἀγνότητας. Μόνο ὁ θάνατος μπορεῖ νά δώσει ἕνα νόημα σ' αὐτό τόν κόσμο: «Ὁ θάνατος ὀλοκληρώνει ἕνα κεραυνοβόλο μοντάζ τής ζωῆς μας», γράφει ὁ Παζολίνι στόν *Empirismo eretico* | Ὁ αἰρετικός ἐμπειρισμός|. Ὁ θάνατος-ἀνάσταση θά δώσει ζωντάνια στόν κόσμο, θά τόν ἐπαναφέρει στήν αὐγή μιᾶς νέας προἰστορίας:

(...) Ἔτσι, τήν παραμονή
τῆς προἰστορίας πού στό καθετί θά δώσει νόημα,
ξαναποκτῶ στή Ρώμη τίς συνήθειές μου
τοῦ πληγωμένου ζώου, πού κοιτάζει στά μάτια,
ἀπολαμβάνοντας τό θάνατο, τούς φονιάδες του...³⁵

Ἡ ἀποκάλυψη εἶναι πάθος τῆς ἀρχῆς, ἐπιθυμία ἀθωότη-
τας καί ἐξαγνισμού, ἔμμونه ἀναζήτηση τῆς «ἀθώας κτηνω-
δίας», τήν ὁποία ὁ Παζολίνι ξαναβρίσκει στά «ἄμυαλα παλι-

καράκια» τοῦ ρωμαϊκοῦ ὑποπρολεταριάτου καί τήν αἰσθάνε-
ται χαμένη γιά πάντα.

Ὁ ποιητής βγαίνει ἀπό τή «νέα» ἱστορία («ἀπό ἐκεῖνη τήν κλούβα βγῆκα.../κανένας δέν μέ πρόσεξε»³⁶) γιά νά κάνει τόν προφήτη τῆς ἐξέγερσης τοῦ Νότου. Ἡ παρθενογένεση τοῦ μύθου ὀλοκληρώνεται: Οἱ λαοί τῆς Μεσογείου, «ψυχές καί ἄγγελοι, ποντικοί καί ψεῖρες/ (...) θά καταστρέψουν τή Ρώμη/ καί πάνω στά ἐρείπιά της/ θά ἀφήσουν τό σπέρμα/ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας»³⁷. Ὁ Νότος καί ἡ Ἀφρική (βλ. «Ἡ Γουινέα», στό *Poesia in forma di rosa* | *Ποίηση σέ μορφή ρόδου*), ἐνσαρκώνουν ἕναν κόσμο καθαρῶν καί αὐθεντικῶν αἰσθημάτων, («γιά νά διδάξουν στούς ἀστούς/ τή χαρά τῆς ἐλευθερίας—/ γιά νά διδάξουν στούς χριστιανούς/ τή χαρά τοῦ θανάτου»³⁸), μοναδική ἐλπίδα παλιγγενεσίας. Ἀλλά στόν Παζολίνι ὁ μύθος ἔχει πάντα τή διπλή ὄψη τῆς οὐτοπίας καί τῆς διάψευσης: ὁ νεοκαπιταλισμός γρήγορα θά κατορθώσει νά ἐνσωματώσει ἀκόμη καί ἐκεῖνες τίς φρέσκιες καί ζωτικές δυνάμεις τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν στήν αὐτοκρατορία τοῦ καταναλωτισμοῦ καί τῆς συναίνεσης (βλ. ἐπ' εὐκαιρία τό διήγημα «*Raton e Rital*» στό *Ali dagli occhi azzurri* [Φτερά μέ γαλανά μάτια], Garzanti, Milano 1989).

Ἡ Ἀποκάλυψη βρίσκεται ἐντός μας, μέσα σέ μᾶς, οἱ ὁποῖοι εἴμαστε ἄνθρωποι τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἀλλοτριωμένα ὑποκειμένα, μέσα στόν ἐφιάλτη τῆς πυρηνικῆς καταστροφῆς:

Σκιά, ὅποιος δρᾷ αὐτή τήν ἐποχή.
Ἄ, ἱερέ 20έ αἰώνα, τόπε τῆς ψυχῆς,
στόν ὁποῖο ἡ Ἀποκάλυψη εἶναι ἕνα παλαιό συμβάν!

Περνοῦν σάν σέ ἀθόρυβη πομπή
αὐτοκίνητα καί καμιόνια, κάτω ἀπό τά τόξα,
στήν ἄσφαλο, ἐνάντια στό γκαζόμετρο,
τήν ὥρα, τή χρυσή, τῆς Χιροσίμα,
μετά ἀπό εἴκοσι χρόνια, πάντα ἐνδότερα
σ' ἐκεῖνον τό θάνατο πού χειρονομεῖ: κι ἐγώ
πού βραδύνω πρός τό θάνατο, πού προτρέχω
τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, πίνω τόν ἐφιάλτη
τοῦ φωτός σάν κρασί λαμπερό.
Ἔθνος χωρίς ἐλπίδες! Ἡ Ἀποκάλυψη,
σκάζοντας ἔξω ἀπό τίς συνειδήσεις
στή μελαγχολία τῆς Ἰταλίας τῶν μανιεριστῶν,
τούς σκότωσε ὅλους: δεῖτε τους —σχιές
πού στάζουν χρυσάφι στό χρυσάφι τῆς ἀγωνίας³⁹.

Ἴσως ἡ βόμβα ἔχει ἤδη ἐκτραγεῖ, ἴσως τό τέλος βρίσκεται κίολας σέ ἐξέλιξη καί δέν τό ἔχουμε πάρει χαμπάρι: ἡ φωνή τοῦ ποιητῆ φάλλει τόν ἐπικήδειο μιᾶς ἐποχῆς, τή θρηνωδία τοῦ 20οῦ αἰώνα, πού ἔχει παραφρονήσει μέσα στόν ψεύτικο μύθο τῆς τεχνικῆς. Μετά τή Χιροσίμα (γιά νά μή μιλήσουμε γιά τίς τελευταῖες πυρηνικές καταστροφές), ἡ ἀποκάλυψη τῆς Δύσης ἀποκτᾷ πραγματικές διαστάσεις· ὁ σύγχρονος ἄνθρω-

36. «La nouva storia» [«Ἡ νέα ἱστορία»], στό *Poesia in forma di rosa*, ὁ.π., σ. 92.

37. «Profezia» [«Προφητεία»], στό ἴδιο, ὁ.π., σ. 97 καί 99.

38. Ὁ.π.

39. «Poesie mondane» [«Κοσμική ποίηση»], στό ἴδιο, σ. 23-24.

35. «L'alba meridionale» [«Ἡ αὐγή τοῦ Νότου»], στό *Poesia in forma di rosa*, ὁ.π., σ. 189.

πος ζει μέ τήν επίγνωση τής σαφούς δυνατότητας του τέλους, μέ τό άγχος του άφανισμού του κόσμου.

Η ιδέα του «τέλους του κόσμου» δέν άναφέρεται μόνο στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση του έρχομου τής βασιλείας: άλλοτε έναρκαώνεται μέ όρους κοσμικούς και έπίγειους ως τέλος ενός συγκεκριμένου ιστορικού κόσμου (του άστικού), άλλοτε χαρακτηρίζεται ως άπελπισμένος μηδενισμός στά όρια τής ψυχοπαθολογίας.

Ο πυρηνικός πόλεμος και, ευρύτερα, οι μοντέρνες στρατηγικές τής τεχνολογικής εξέλιξης κατευθύνονται από μία πολιτική που συμπίπτει μέ τό ένστικτο του θανάτου. Ο διανοούμενος πρέπει να άπομυθοποιήσει «τήν άθωότητα τής τεχνικής» (Ο αίρετικός έμπειρισμός, ό.π., σ. 230), άν και γνωρίζει καλά τις εύκολες χειραγωγήσεις από τις όποιες κινδυνεύει («έγώ πεθαίνω κι αυτό άκόμη μου κάνει κακό»⁴⁰). Ο κίνδυνος τής συναίνεσης έπαπειλεί τό έργο του διανοουμένου· ό Παζολίνι, είρωνευόμενος μέ μία άπελπισμένη ειλικρίνεια τόν ίδιο του τό ρόλο, διαβάζει αυτός τούς στίχους στον «σκηνοθέτη» (τόν όποιο έρμηνεύει ό Ήρσον Ουέλες) στό φίλμ «La ricotta» |«Η μωζήθρα»| (έπεισόδιο του «Rogorag», 1963⁴¹):

Είμαι μία δύναμη του παρελθόντος.

Άγαπώ μόνο τήν παράδοση.

*Κατάγομαι από τά έρείπια, από τις εκκλησίες,
από τά δισκοπότηρα τής Άγίας Τράπεζας, από τά
έγκαταλειμμένα χωριά τών Άπεννίνων ή τών Προάλ-
πεων,*

όπου έζησαν οι άδελφοί.

Γυρίζω στην Τσουσκολάνα σαν τρελός,

στην Άππία σαν σκυλί χωρίς άφέντη.

*Ή κοιτάζω τά σούρουπα, τά πρωινά
πάνω άπ' τά σούρουπα, τά πρωινά
πάνω άπ' τή Ρώμη, τήν Τσιτσιάρια, τόν κόσμο,
σαν τις πρώτες πράξεις τής μεταίστερίας,
τήν όποία παρακολουθώ, για τό προνόμιο τής άναγρα-
φής,*

*άπό τήν ύστατη κραυγή κάποιας έποχής
θαμμένης. Γερατούργημα όποιος γεννήθηκε
άπό τά σπλάχνα γυναίκας νεκρής.*

*Κι έγώ, έμβρυο ένήλικο, περιφέρομαι
πιό σύγχρονος άπό κάθε σύγχρονο
φάχνοντας άδέλφια που δέν υπάρχουν πιά⁴².*

Σέ αυτός τούς στίχους τό παρόν βιώνεται σαν φωτογραφία σε άρνητικό του παρελθόντος, σαν συνεχής άπώλεια, ή ποίηση είναι ό τόπος του πένθους και τής ματαιώσης.

40. «La Guinea» [«Η Γουινέα»], στό ίδιο, σ. 11.

41. Ο σκηνοθέτης (Ήρσον Ουέλες, διανοούμενος τής Άριστερᾶς), ό όποιος γυρίζει ένα φίλμ για τό πάθος του Χριστού, δέν άντιλαμβάνεται ότι μπροστά στά μάτια του εκτυλίσσεται τό πραγματικό πάθος του δύστουχου Στράτσι, μάρτυρα ύποπρολετάριου, που πεθαίνει από δυσπεφία. «Ο Stracci σπάει τήν παράδοση γιατί πεθαίνει, αυτός μόνο, κατά τρόπο άληθινό. Και δέν θά άναστηθεί τήν τρίτη ήμέρα» (S. Petraglia, Pasolini [Παζολίνι], La Nuova Italia, Φλωρεντία 1974, σ. 51.

42. «Poesie mondane», ό.π., σ. 22.

Ο Παζολίνι ξαναγράφει τά ποιήματα του Φριούλι, ύποκαθιστώντας τόν ειδυλλιακό Νάρκισσο μ' έναν Νάρκισσο τραγικό που έπικαλείται άπεγνωσμένα τό τέλος του κόσμου:

*Για όποιον άγαπᾶ τόν κόσμο στη μορφή που ό χρόνος
του έχει δώσει γυρίζοντας πάντα ίδιος στον έαυτό του,
πεθαίνω σημαίνει τόν χάνω. Διατηρώντας τον έτσι ση-
μαίνει γνωρίζω ότι μπορεί πάντα να κάνει τό γύρο του
θανάτου του. Διατηρώντας τον έτσι, σημαίνει πεθαίνω
μέσα του προτού αυτός πεθάνει και γυρίζω να ξαναγεν-
νηθώ⁴³.*

Τό ειδύλλιο είχε σταματήσει τό χρόνο του μυθικού άγροτικού πολιτισμού («τό χαμόγελο τών πατέρων, όπως στα κλαδιά ή βροχή, στα μάτια τών παιδιών»⁴⁴)· ό άδυσώπητος μηχανισμός του νέου πολιτισμού σταμάτησε τό χρόνο του κόσμου, που πάντοτε γυρίζει τό γύρο του θανάτου του. Τό Φριούλι είναι ένας ξένος κόσμος, στον όποιο ό ποιητής προσποιή-

43. «Tornant al pais», στό *La nuova gioventu*, ό.π., σ. 184: «Par un ch' al ama il mond/ ta la forma che il timp/al ghi a dat, cu' l torna/ sempri cunpain, muri/ vvol dizi pierdilu./ Conservalu cussi, /voul dizi savej/ di podej sempri torman, /tal so ziru di muart./ Conservalu cussi a vuol dizi muri/ in lui prin che lui al mori/ e ch' al torni nassi». Για μία άνάλυση τών ποιημάτων στη διάλεκτο του Φριούλι, βλ. G. Santato, Pier Paolo Pasolini. *L'opera* [Πιέρ Πάολο Παζολίνι], Τό έργο Neri Pozza, Vicenza 1980.

44. Στο ίδιο, σ. 18: «Jot il ridi dai paris, /coma tai rams la ploja, /tai vuj dai so frutins».

θηκε ότι ανήκει (βλ. «Tornant al pais», *La nuova gionentù* |Τά νέα νιάτα|, σ. 185).

‘Ο Παζολίνι σημειώνει τό τέλος τοῦ κόσμου καί τῆς ιστορίας:

Καταριέμαι τήν ιστορία πού δέν εἶναι μέσα μου, πού
δέν τή θέλω.

Μά ὁ κόσμος τελείωσε, καί σύ εἶσαι ἕνα φῶς στήν ιστορία
τοῦ τίποτα.

‘Ο κόσμος τελείωσε. Βρισκόμαστε σ’ ἕναν καινούργιο
κόσμο,
κι ἐσύ εἶσαι κοπριά γιά τά ὄνειρα⁴⁵.

‘Ο ποιητής, «ἐνήλικο ἔμβρυο», ἐκφράζει τό τέλος ἑνός αὐτομικῆς μύθου καί ἑνός πραγματικοῦ κόσμου, ἡ γραφή του γίνεται ἀποκαλυπτική στήν ἀπεγνωσμένη ἐπίκληση γιά ἕναν θάνατο-ἀνάσταση τοῦ σύμπαντος.

Στό Σχέδιο γιά ἕνα φιλμ πάνω στόν ἅγιο Παῦλο (γραμμένο τόν Μάιο τοῦ 1968 καί δημοσιευμένο τό 1977⁴⁶), ὁ χριστιανικός μάρτυρας ἀναγγέλλει στούς ἀνθρώπους τοῦ σήμερα τό τέλος τοῦ χρόνου καί τήν ἡμέρα τῆς κρίσεως:

Τίς τελευταῖες μέρες θά ἔρθουν καιροί δύσκολοι.

Πράγματι οἱ ἄνθρωποι θά εἶναι ἐγωιστές, φιλοχρήματοι, ματαιόδοξοι, ἀλαζόνες, βλάσφημοι, ἀνυπάκουοι στούς γονεῖς, ἀχάριστοι, ἀσεβεῖς, χωρίς ἀγάπη, ἀσυμφιλίωτοι, συκοφάντες, ἀκόλαστοι, ἀνελέητοι, μὴ ἐραστές τοῦ καλοῦ, προδότες, αὐθάδεις, τυφλωμένοι ἀπό τοὺς καπνοὺς τῆς οἴησης, ἐραστές πλιότερο τῆς ἡδονῆς παρά τοῦ Θεοῦ: κόσμος πού φαίνεται θρησκός, μὰ πού ἔχει ἀποκηρύξει τήν ἀλήθεια⁴⁷.

‘Ο ἅγιος Παῦλος ἀντιπάλεψε, μέ τήν ἐπαναστατική δύναμη τοῦ κηρύγματός του, ἕναν τύπο κοινωνίας στηριγμένο στήν ταξική βία, τόν ἰμπεριαλισμό καί κυρίως στό δουλοκτητικό σύστημα τῆς ἀρχαίας Ρώμης (στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ, στό σχέδιο τοῦ φιλμ, ἡ Νέα Ὑόρκη, ὀμφαλός τοῦ νεοκαπιταλιστικοῦ πολιτισμοῦ). ‘Η «ἀγιότητα» τοῦ Παύλου ἀντιτίθεται στήν «ἐπικαιρότητα» τοῦ σύγχρονου κόσμου:

— ‘Ο κόσμος τῆς ιστορίας, πού τείνει, μέ ὑπερβολική ἐτοιμότητα καί σπουδή, νά ἀποδράσει στό μυστήριο, στό ἀφηρημένο, στήν καθαρῆ ἀμφιβολία — καί ὁ κόσμος τοῦ θεοῦ, πού μέ τή θρησκευτική του ἀφαίρεση κατέρχεται, ἀντίθετα, ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, γίνεται συγκεκριμένος καί δραστικός⁴⁸.

45. Στό ἴδιο, σ. 181, 178, 177 ἀντίστοιχα: «i maledis la storia/ch' a no e in me ch' i no la vuej» («Tornant al pais»). «Ma il mond al e finit, e tu i ti sos' na lus/ta la storia dal nuja» («David» [«Δαβίδ»]). «al e finit il mond. Si sin trovas/ta un nouf mond, e tu/i ti sos ledan par i siuns» («David»).

46. *San Paolo* [Ἅγιος Παῦλος], Einaudi, Τορίνο 1977. ‘Η ταινία δέν γυρίστηκε ποτέ γιατί σ’ αὐτήν ἀντιτάχθηκε ἡ ἐξουσία τοῦ Βατικανοῦ.

47. Στό ἴδιο, σ. 161.

48. Στό ἴδιο, σ. 7.

‘Ο Παῦλος ζεῖ γιά νά μαρτυρήσει, ἡ δύναμη τῆς ἀγάπης στηρίζει τό κήρυγμά του: ἡ ἀγάπη, ἔρωτας μαρτυρημένος ἀπό ἀνθρώπους σέ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, ὑπεράνω τῆς πίστεως καί τῆς ἐλπίδας, εἶναι ἔρωτας ἀπελπισμένος γιά τόν κόσμο, ἐλπίδα σωτηρίας.

‘Από «ὑπερβολική ἀγάπη» ὁ Παζολίνι ἐπιλέγει νά συνεχίσει νά μαρτυρεῖ, ἀκόμα καί μετὰ τίς διαφεύσεις, πολιτικές καί προσωπικές, οἱ ὁποῖες τόν καταδίκασαν σέ μιά δραματική ἀπομόνωση:

Σημεῖο σκανδάλου, γελοία
ἀγιότητα. Κι ἦταν προορισμένη
νά γίνει βίτσιο: γιατί ἡ ἐποχή σαπίζει
τήν ἠπιότητα καί δίνει, θλιμμένο
δῶρο στόν ἑαυτό της, τήν ἰδεολογία. Κι ἂν βρῆκα
πάλι μιά θλιμμένη ἀγνότητα
ν’ ἀγαπῶ τόν κόσμο, ὁ δικός μου
δέν εἶναι παρά ἔρωτας, γυμνός ἔρωτας, χωρίς μέλλον⁴⁹.

‘Ο ποιητής βρίσκεται σέ ἐρωτική σχέση μέ τόν κόσμο· ἀπ’ αὐτό ἀπορρέει μιά σφοδρῆ ἐπιθυμία πλήρους προσκόλλησης στό πραγματικό, μιά σταθερῆ προσπάθεια κατανόησης τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, ἴσαμε τίς πιό σκοτεινές καί ἀπρόσιτες πτυχές της.

‘Ο ἄσβεστος ἔρωτας γιά τόν κόσμο τρέφει τήν καλλιτεχνική δημιουργία· τό ἀντικειμενικό τῆς κινηματογραφικῆς μηχανῆς ἐγκαθιδρύει μιά ἄμεση σχέση μέ τό πραγματικό. ‘Ο ποιητής κάνει τόν σκηνοθέτη γιά νά «τσακώσει τήν πραγματικότητα, μέ σκοπό νά τήν καταβροχθίσει»:

(...) Οἱ γλωσσολόγοι ὑποστηρικτές τοῦ Σωσσύρ σκανδαλίζονται ὅταν λέω ὅτι ὁ κινηματογράφος εἶναι μιά γλώσσα, ἀκριβῶς γιατί δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τίς ἄλλες γλώσσες, διότι δέν εἶναι συμβολική, ἀλλά ἀντίθετα εἶναι μιά γλώσσα πού ἔχει ἐντελῶς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, ἀνάμεσα στά ὁποῖα τό κυριότερο, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι ἐκεῖνο τῆς ἀπόδοσης τῆς πραγματικότητας μέ τήν πραγματικότητα. (...) Ἐγώ ἀγαπῶ τόν κινηματογράφο γιατί μέ τόν κινηματογράφο μένω πάντα στό ἐπίπεδο τῆς πραγματικότητας. (...) Ἡ βαθιά καί ὑπόγεια ρίζα τῆς θέσης μου εἶναι αὐτός ὁ ἔρωτάς μου, ὁ κατά κάποιον τρόπο παράλογος, γιά τήν πραγματικότητα· ἐκφραζόμενος μέ τόν κινηματογράφο δέν βγαίνω ποτέ ἀπό τήν πραγματικότητα, βρισκομαι πάντα στό μέσο τῶν πραγμάτων, τῶν ἀνθρώπων, σέ ὅ,τι περισσότερο μέ ἐνδιαφέρει στή ζωή, δηλαδή στή ζωή τῆν ἴδια...⁵⁰

‘Ο Παζολίνι σχεδιάζει τό ρόλο ἑνός προβληματικοῦ προσώπου: τοῦ σύγχρονου ἀγίου Παύλου. ‘Ο «γυμνός τοῦ ἔρωτας» τόν σπρώχνει ὡς τά πέρατα τοῦ γνωστοῦ κόσμου γιά νά κάνει νά ξαναχηχῆσει ἡ λέξη «Θεός» (βλ. *San Paolo* |Ἅγιος

49. «La religione del mio tempo» [«Ἡ θρησκεία τῆς ἐποχῆς μου»], ὁ.π., σ. 51.

50. Συνέντευξη στό *Filmcritica*, 1967, στό S. Petraglia, Παζολίνι, ὁ.π., σ. 12-13.

Παῦλος)· κατά τή διάρκεια τῆς οἰκουμηνικῆς του ἀποστο-
λῆς, ταξιδεύει στό χῶρο (τό Παρίσι εἶναι ἡ ἀρχαία Ἱερου-
σαλήμ, ἡ Ρώμη εἶναι ἡ Ἀθήνα, ἡ Βαρκελώνη εἶναι ἡ Δαμα-
σκός, ἡ Νέα Ὑόρκη εἶναι ἡ Ρώμη) καί στό χρόνο (διά μέ-
σου τοῦ ναζισμοῦ, τῆς ἀνθρωπολογικῆς μεταλλαγῆς, τοῦ
νεοκαπιταλισμοῦ):

*Ἡ διάβρωση τοῦ ἀρχαίου παγανιστικοῦ κόσμου, ἀνά-
μεικτη μέ τήν ἀνησυχία πού ὀφείλεται στό συγκεχυμέ-
νο αἶσθημα τοῦ τέλους του, ἔχει ὑποκατασταθεῖ ἀπό
μιά νέα ἀπεγνωσμένη διάβρωση, μέ ἄλλα λόγια τήν
ἀτομική ἀπελπισία (τή νεύρωση, τά ναρκωτικά, τή ρι-
ζική ἀμφισβήτηση τῆς κοινωνίας)⁵¹.*

Οἱ διανοούμενοι πού ἀκοῦνε τόν ἀπόστολο μέ κοσμική ἀδια-
φορία βλέπουν σ' αὐτόν ἕνα εἶδος θανατολάτρη ναρκισσιστη,
«πού κλίνει πρός τόν Γιούνηκ: δεδομένης αὐτῆς τῆς ἀποκα-
λυπτικῆς ἐπιθυμίας του γιά θάνατο, πού εἶναι περισσότερο
συλλογική παρά προσωπική». Ἡ ἐξαγγελία τῆς Ἀποκάλυ-
ψης δέν εἶναι παρά πόθος τιμωρίας, ἀπεγνωσμένη «δίψα θα-
νάτου» (στό ἴδιο, σ. 75). Τό μήνυμά του, πού χαρακτηρίζε-
ται «ἐκβιαστικό, ἀπειλητικό, ἀποκαλυπτικό», δημιουργεῖ
σκάνδαλο (στό ἴδιο, σ. 93). Γι' αὐτό ὁ νέος ἅγιος Παῦλος
εἶναι καταδικασμένος νά πεθάνει κατά τρόπο φρικτό στή Νέα
Ἱόρκη, καταμεσίς τοῦ «ἀπέραντου καί συνθλιπτικοῦ πλήθους,
πού περνᾷ χωρίς νά σταματήσῃ μπροστά στό θέαμα τοῦ θα-
νάτου, καί συνεχίζει νά στροβιλίζεται στους τεράστιους δρό-
μους τῆς, ἀδιάφορο ἐχθρικό, ἀνόητο» (στό ἴδιο, σ. 12).

Ἡ μητρόπολη συνδυάζεται παράδοξα μέ τήν εἰκόνα τῆς
ἐρήμου, γιατί «καμία ἐρημος δέν θά ὑπάρξει ποτέ πῶς ἐρημη
ἀπό ἕνα σπίτι, μιά πλατεία, ἕναν δρόμο πού κατοικεῖται 1970
χρόνια μ.Χ. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ μοναξιά. Πλάι πλάι μέ τόν
διπλανό, ροῦχο στά δικά σου πολυκαταστήματα, πελάτης στά
δικά σου μαγαζιά, ἀναγνώστης τῶν δικῶν σου ἐφημερίδων,
θεατής τῆς δικῆς σου τηλεόρασης εἶναι ἡ σιωπή».

«Δέν ὑπάρχει ἄλλη μεταφορά τῆς σιωπῆς ἀπό τήν καθη-
μερινή ζωή» (στό ἴδιο, σ. 35).

Ὁ διαταξικὸς ἡδονισμὸς ἐξουσιάζει τήν κοινωνία τῆς μά-
ζας· οἱ ἄνθρωποι, καί κυρίως οἱ νέες γενιές, ὑφίστανται κα-
θημερινά μιά μόνιμη βία στά κορμιά τους.

Εἴμαστε στό βασίλειο τῆς μετριοκρατίας, στό ὅποιο ἀντι-
λαμβανόμεστε τό καθετί σάν ἤδη ἀκουσμένο, ἀκόμη καί τό
σῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐμπειρία θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ πῶς ἐσωτε-
ρική καί ἄμεση, εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς ὑπερβολικῆς κοσμη-
τικῆς καί ἡδονιστικῆς προσοχῆς. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μά-
ριο Περνολία στό τελευταῖο βιβλίο του, *Del Sentire* [Περὶ
τοῦ αἰσθάνεσθαι], (Einaudi, Τορίνο 1991), ἡ ὑπαρξὴ τῆς
μετριοκρατίας συνίσταται σέ ὅλη τήν ἔκταση τῶν σφυγομετρή-

σεων καί τῶν δεικτῶν ἀκροαματικότητας: «Αὐτοὶ εἶναι τό
ἤδη ἀκουσμένο, τό ἤδη δοκιμασμένο, πού προκαταλαμβάνει,
προηγείται καί ὑποκαθιστᾷ ἐξ ὀλοκλήρου τήν ἀφή» (σ. 8).

Τό φίλμ μέ τό ὄποιο ὁ Παζολίνι θά ἀπαντήσῃ στή βία πού
ἐξασκεῖται πάνω στά κορμιά εἶναι τό «Salò».

Μιά ἐβδομάδα μετὰ τό θάνατό του (2.11.1975) δημοσιεύ-
τηκε τό ἄρθρο πού τιτλοφορεῖται «Abiura dalla Trilogia della
vita» | «Ἀποστασία ἀπό τήν Τριλογία τῆς ζωῆς»⁵². Γραμ-
μένο τόν Ἰούνιο τοῦ 1975, σ' αὐτό ξεκαθαρίζονται οἱ λόγοι
τῆς ἄρνησης (ὄχι τῆς ἀπάρνησης) τοῦ μύθου τῆς εὐτυχίας τῶν
σωμάτων, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐξυμνηθεῖ στά φίλμ τῆς τριλογίας:
«Τό δεκαήμερο» (1971), «Οἱ ἀφηγήσεις τοῦ Καντέρμπουρου»
(1972), «Τό ἄνθος τῶν χιλίων καί μιᾶς νυχτῶν» (1974) | «Il
decameron», «I racconti di Canterbury», «Il fiore delle mille
e una notte» |.

Ἐχοντας ἀπορρίψει κάθε ὄνειροπόλημα, ὁ Παζολίνι βρί-
σκεται ἀδυσώπητα ἀντιμέτωπος μέ τήν προβληματική τοῦ
παρόντος:

*Τά ἀγαπημένα πρόσωπα τοῦ χθές ἀρχίζουν νά κιτρι-
νίζουν. Μέ προσπερνᾷ —σιγά σιγά χωρίς πιά ἐναλλα-
κτικές λύσεις— τό παρόν. Ἀναπροσαρμοσμένο τό χρέος
μου σέ μιά εὐχερέστερη ἀνάγνωση. («Salò»);*

Καθὼς τέλειωνε τό γύρισμα τῆς ταινίας «Salò», ὁ Παζο-
λίνι ἐξολογήθηκε στόν Βολπόνι ὅτι ἤθελε νά ἐγκαταλείψῃ τόν
κινηματογράφο γιά πολλά χρόνια. Δούλευε ἕνα ἐκτενές μυ-
θιστόρημα τουλάχιστον δύο χιλιάδων σελίδων, πού πιθανόν
νά τό τιτλοφοροῦσε *Petrolio* [Πετρέλαιο]: Ὁ κεντρικὸς ἥρωας
θά ἦταν ἕνας βιομηχανικὸς ἰθύνων σέ κρίση, θά ὑπῆρχε ἐπί-
σης ἕνας «τραπεζικὸς», ἀλλὰ ὁ πραγματικὸς μεγάλος πρω-
ταγωνιστὴς θά ἦταν τό πετρέλαιο ὡς «μεγάλος πρωταγωνι-
στής τοῦ διεθνοῦς καταμερισμοῦ ἐργασίας, τοῦ κόσμου τοῦ
κεφαλαίου πού εἶναι ἐκεῖνο τό ὅποιο κατόπιν προξενεῖ αὐτή
τήν κρίση» (*Lettere 1955-1975* | *Γράμματα 1955-1975* |, Ei-
naudi, Τορίνο 1988, ἐπιμέλεια Ν. Naldini). Σ' αὐτό τό μυ-
θιστόρημα θά προβάλλονταν ἐπίσης ὄλα τά προβλήματα τῆς
ἰταλικῆς πολιτικῆς ζωῆς: ὁ Παζολίνι πιάνει μιά κεντρικὴ πλευ-
ρά τοῦ διεθνοῦς καπιταλισμοῦ, τό ἐνεργειακὸ πρόβλημα, πού
προκάλεσε, ἀνάμεσα στά ἄλλα, τόν Πόλεμο τοῦ Κόλπου (Ἰα-
νουάριος-Φεβρουάριος 1991). Τό σχέδιο αὐτοῦ τοῦ νέου μυ-
θιστορήματος μᾶς δείχνει τὰ ἔχνη ἐνός σταθεροῦ ζήλου προ-
σκόλλησης στό «παρόν», μέ ὄλες τίς δυσκολίες πού αὐτό συ-
νεπάγεται (τί εἶναι πῶς περίπλοκο ἀπὸ τήν κατανόηση τοῦ
σύγχρονου, στό ὅποιο εἴμαστε βυθισμένοι;). Αὐτό τό ἀτελές
μυθιστόρημα, ἐξάλλου, ὑποδεικνύει μιά ἰκανότητα «ἀποκα-
λυπτικῆς» ὄρασης —τῆς φανέρωσης— τῶν βαθύτερων μηχαν-
ισμῶν πού κινοῦν τό οἰκονομικοπολιτικὸ σύμπαν.

Γιὰ ἄλλη μιά φορά βρίσκουμε τόν ποιητὴ μέσα στίς πῶς
λεπτές πτυχές τοῦ πραγματικοῦ, στά στρώματα πού —ὑπο-
γείως— μετατοπίζονται καί συγχροῦνται μεταξύ τους μετα-
βάλλοντες τήν ἐπιφάνεια, ἐκεῖ ὅπου ἀνοίγονται δυσαναπλή-
ρωτα βάραθρα, μὰ πάντα «μέ τό συναίσθημα στό σημεῖο ἀκρι-
βῶς ὅπου ὁ κόσμος ξαναγεννιέται».

μετάφραση: Ἐφροδίτη Ἀθανασοπούλου

51. Ἅγιος Παῦλος, ὁ.π., σ. 11.

52. *Corriere della sera*, 9/11/1975, τώρα στά *Λουθηρανικά
γράμματα*, ὁ.π., σ. 71.

Ἡ ἱστορία ἑνός πίνακα ἐπί τῆς ὁδόνης «Ἡ ὠραία καυγατζοῦ»

Ἐποῦ ἡ ἀλήθεια εἶναι τό ἔργο τέχνης, κάτοχός τῆς ὁ δημιουργός του, παράστασή τῆς
τό μοντέλο καί τό ζητούμενο ἡ δημιουργική διαδικασία

τῆς Ρούλας Κυλινηρέα

Ἡ ταινία τοῦ Ριβέτ «Ἡ ὠραία καβγατζοῦ» δανείζεται τόν τίτλο τῆς ἀπό τόν τίτλο τοῦ πίνακα, γύρω ἀπό τόν ὁποῖο ἐκτυλίσσεται τό ἄγνωστο ἀριστούργημα τοῦ Μπαλζάκ. Ἡ φιλοσοφική αὐτή νοβέλα γράφεται τό 1831, σέ μιά ἐποχή κατὰ τήν ὁποία οἱ κοινωνικές μεταβολές βρίσκουν τό ἀντίκτυπό τους σέ προβληματισμούς πού ἀφοροῦν τό ρόλο τῆς Τέχνης καί τή σχέση τῆς μέ τήν πραγματικότητα. Ἡ ταινία γυρίζεται τό 1991, σέ μιά ἐποχή ὅπου γίνεται προσπάθεια ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς σημασίας τοῦ ἔργου τέχνης καί ἐξαιρέται τό πρόσωπο τοῦ καλλιτέχνη ὡς πρόσωπο καταλυτικό. Ὁ Ριβέτ, ἐκπρόσωπος τοῦ «cinéma d' auteur», ἐκμεταλλεύεται τό μῦθο καί τά πρόσωπα τῆς νοβέλας τοῦ Μπαλζάκ γιά νά μεταφέρει ἀντίστοιχους προβληματισμούς στήν ὁδόνη τοῦ κινηματογράφου.

Ἄν καί ἡ διάρκεια τῆς ταινίας τοῦ Ριβέτ «Ἡ ὠραία καβγατζοῦ» εἶναι μεγάλη, τά πρόσωπα πού συμμετέχουν στήν πλοκή δέν εἶναι πολλά. Ὁ καλλιτέχνης, πού ζεῖ στόν πύργο του μαζί μέ τήν παλιά πηγή ἔμπνευσής του, τή γυναίκα του, βαλσαμώτρια πουλιῶν. Οἱ ἐπισκέπτες: ὁ νεαρός ζωγράφος, θαυμαστής τοῦ καλλιτέχνη, ἡ φίλη του, θηλυκό ἀνήσυχο, ὁ ἔμπορος τέχνης. Ἡ ὑπερέτρια, ἡ κόρη τῆς.

Ὅλοι οἱ χαρακτήρες συναντῶνται γύρω ἀπό ἕνα πίνακα-μυστικό τοῦ ζωγράφου, τελευταῖο δείγμα τῆς χαμένης του πιά ἔμπνευσης, ἀπεικόνιση μιᾶς γυναικείας μορφῆς μέ τά χαρακτηριστικά τῆς γυναίκας του. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νεαροῦ κοριτσιοῦ ἀναζωπυρώνει τήν πρόκληση στόν καλλιτέχνη νά καταπιαστεῖ μέ τήν παλιά ζωγραφιά. «Ἡ ὠραία καβγατζοῦ» θά εἶναι πιά ἐκεῖνη, καί τό πρόσωπό τῆς θά ἐπικαλύψει τή φιγούρα τῆς συζύγου. Ὁ ζωγράφος καί τό νέο μοντέλο κλείνονται στό ἔργαστήρι, ἀποδεσμεύοντας ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλ-

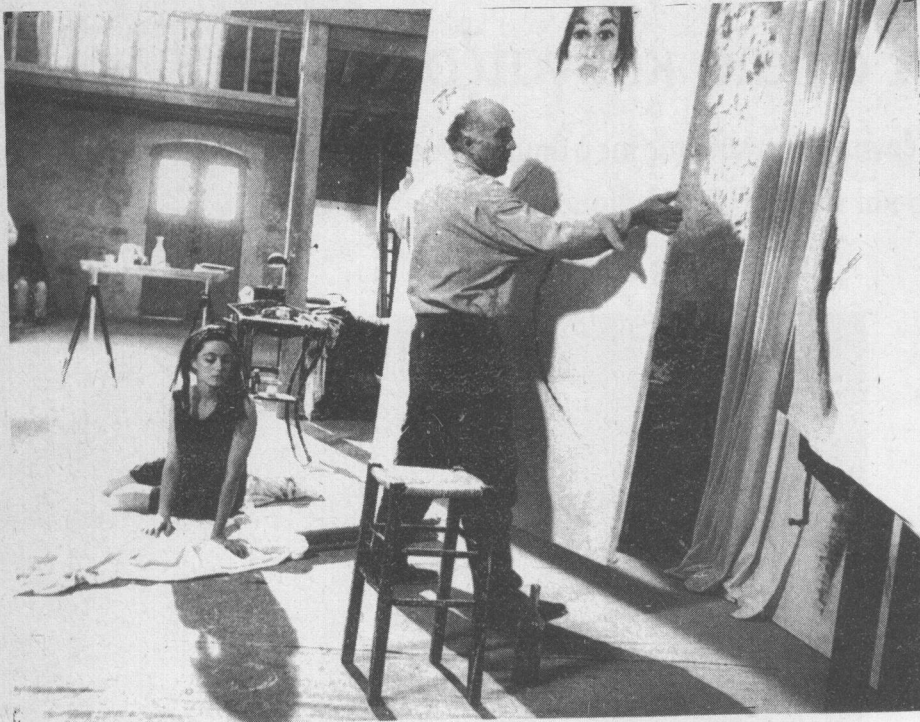
Μιά σκηνή ἀπό τήν «ὠραία Καυγατζοῦ»

λο πηγές ἐνέργειας καί ἀναζητώντας ὁ καθένας μέ τήν τέχνη του μιά νέα ταυτότητα. Τά ἄλλα πρόσωπα μετατρέπονται σέ θεατές τῆς ἔργλειστης σχέσης, ἀναμένοντας τήν ὁλοκλήρωση τοῦ πίνακα. Ὁ θεατής εἶναι ὁ μόνος πού ἐξαρχῆς παρίσταται στή διαδικασία τῆς δημιουργίας, μέ τή σιωπή ὡς μόνο δραματικό στοιχεῖο καί τό σῶμα τοῦ μοντέλου ὡς μόνη εἰκονογράφηση τῆς ἔμπνευσης τοῦ ζωγράφου.

Ὁ Πικολί δανείζει τό σῶμα του καί τή φωνή του στά χέρια τοῦ ζωγράφου Μπερνάρ Ντυφούρ καί ὅλα βρίσκουν τό ρυθμό τους, ἀκολουθώντας τίς γραμμές πού ἀποτυπώνουν τίς ἐκφράσεις καί τίς κινήσεις τοῦ μοντέλου. Τό θεαματικό στοιχεῖο εἶναι ἔντονο, καί ἡ θεατρική διάρκεια τῆς ταινίας

δίνει ὅλη τήν πολυτέλεια στό θεατή νά κατασκευάσει τήν ψευδαίσθηση μιᾶς μαρτυρίας. Ὁ θεατής καθίσταται αὐτόπτης μάρτυρας τῆς δημιουργίας ἑνός ζωγραφικοῦ ἔργου.

Τό κεφάλι σχεδιάζεται ἀπό φηλά, οἱ γραμμές τοῦ σώματος συμπληρώνονται ἐκατέρωθεν ἑνός κάθετου ἄξονα. Οἱ γραμμές δέν ἀποκαλύπτουν μιάν ἄλλη ἱεράρχηση τῶν ὀπτικῶν ἐντυπώσεων: ἡ μορφή πού σχηματίζεται εἶναι εὐκόλα ἀναγνωρίσιμη ἀπό τό θεατή... Τό μοντέλο, μέσο προσέγγισης τῆς πραγματικότητας καί πραγματικότητας τό ἴδιο, κυριαρχεῖ. Ὁ καλλιτέχνης ἐκμεταλλεύεται ἀκόμα καί τόν τυχαῖο κυματισμό τῆς μελάνης, γιά νά ἀποδώσει τίς σκιές τοῦ προσώπου, πάντα

Εμμανουέλ Μπεάρτ και Μισέλ Πικολί σέ πρόβα τής «Καυγατζούς»

κοντά στή ρεαλιστική μορφή, αποφεύγοντας τόν κατακερματισμό τής. Τό ένδιαφέρον ἔγκειται στήν κινηματογραφική καταγραφή ἑνός πίνακα ἐν ἐξελίξει καί ὄχι στήν πρόκληση τοῦ θεατῆ μέσω τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, πού ἂν καί ἀποτελεῖ τό κύριο θεαματικό στοιχεῖο, ὥστόσο μοιάζει νά λειτουργεῖ ὡς ὑπεράλυψη τῶν ὑπόκωφων θορύβων τῆς σχέσης τοῦ ζωγράφου μέ τό μοντέλο. Ὅσο διαρκεῖ τό σκιτσάρισμα-ἀναγνώριση τῶν ἀναλογιῶν, ἡ μελέτη τῆς κατανομῆς τοῦ φωτός πού θά ἐμφανίσει τά περιγράμματά τοῦ σώματος, ὁ ζωγράφος προσπαθεῖ νά κυριαρχήσει ἐπί τοῦ μοντέλου, νά τό ἀκίνητοποιήσει. Τά χέρια του καί ὁ ἦχος τῆς πέννας του συγκροτοῦν τήν εἰκόνα καί ἡ σχέση μέ τό μοντέλο παίρνει ἀπόχρωση καθαρά χρηστική. Τά πράγματα, δηλαδή οἱ ψυχολογίες καί ἡ ἐξέλιξη τῶν χαρακτήρων, ἀλλάζουν μέ τήν ἀλλαγῆ τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς σελίδας ἀντικαθίσταται ἀπό τό τελάρο καί τό μοντέλο κάνει τήν εἰσοδὸ του ὡς ἰσότιμο μέλος στή σχέση του μέ τόν καλλιτέχνη. Οἱ συσχετισμοί ἀλλάζουν. Τό μοντέλο προκαλεῖ, ὀρίζει, τό μάτι τοῦ ζωγράφου ἐπιλέγει, τό χέρι του σχεδιάζει, ὁ πίνακας

φτιάχεται: ἡ ὠραία καυγατζού ἔχει βρεῖ τίς δύο διαστάσεις τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Τήν εἰκόνα δέν θά τήν δοῦν πολλοί, μόνο τά βλέμματα τριῶν γυναικῶν. Τρεῖς διαφορετικῆς ἐποχῆς ἀπό τή ζωῆ τοῦ δημιουργοῦ καί τήν τύχη του δημιουργήματος: ἡ ἀρχή τῆς ἐμπνευσης, ἡ σύζυγος, ἡ νέα γυναίκα, τό τελευταῖο μοντέλο, καί ἡ μικρή πού περιτριγυρίζει τό σπιτί, ἡ μόνη πού τό βλέμμα τῆς ἀφήνει τό θεατῆ νά ἐνοήσει κάτι ἀπό τήν «ὠραιότητα» τοῦ πίνακα. Γιατί ὅσο ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ πίνακα φτάνει στό τέλος τῆς, τόσο ὁ θεατῆς ἀπομακρύνεται ἀπό αὐτόν. Τό ἔργο δέν θά τό δεῖ ποτέ, θά γίνεῖ μόνο κοινωνός τῆς ἐξέλιξης τῶν χαρακτήρων καί τῆς διαπλοκῆς τῶν σχέσεων. Ἐνῶ παρακολουθεῖ ἀπό τήν ἀρχή τίς παραμικρότερες κινήσεις τοῦ ζωγράφου, καθῶς αὐτός τακτοποιεῖ τά πινέλα, τά χρώματα, τά σύνεργά του, ὥστόσο ὅσο τό ἔργο ὀλοκληρώνεται τόσο γίνετα ἀπρόσιτο στό θεατῆ. Ὁ χῶρος παρατήρησης συρρικνώνεται, γίνετα ψυχολογικός, ἀφορᾷ τά πρόσωπα τοῦ ἔργου. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει πιά εἶναι ἡ ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας, ὥστε κανεῖς νά μήν μεταμορφωθεῖ, ὥστε νά μήν ἀλλάξουν οἱ σχέσεις τῶν προ-

σώπων. Ὁ πίνακας θά ἐντοιχισθεῖ, ἕνα γυναικεῖο πόδι μόλις θά φανεῖ κάτω ἀπό τό ὕφασμα πού θά τόν καλύψει, ἀναφορᾷ στό μόνο «ὀρατό» σημεῖο πού μπόρεσαν νά διακρίνουν οἱ θεατές τοῦ μπαλζακικοῦ Ἔργου τοῦ ἀριστοτοργήματος, τῆς ἄλλης «ὠραίας καυγατζούς» πού κρύφτηκε κάτω ἀπό τίς συνεχεῖς ἀναζητήσεις τοῦ δημιουργοῦ τῆς. Ὅμως, τῆ φορά αὐτή τό «ἀριστοτοργήμα» θά εἶναι μιᾷ κρυμμένη ἀλήθεια, πού θά ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἕνα στρατήγημα: ἕνα νέο πίνακα, πού σέ τίποτα δέν θά διαταράξει τή συνεύρεση τῶν ἀνθρώπων. Αὐτοῖ πού ἀντίκρισαν τήν αὐθεντικῆ εἰκόνα θά σιωπήσουν, οἱ ἄλλοι θά ἀντιδράσουν μέ τήν τέχνη πού ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς διαθέτει. Ὁ νέος ζωγράφος θά διαμαρτυρηθεῖ, ὁ ἔμπορος θά διαπραγματευθεῖ. Ἡ ἀλήθεια θά κρυφτεῖ, ἀφοῦ κανεῖς δέν θέλει ἢ δέν εἶναι ἔτοιμος νά τήν ἀντικρίσει.

Στό κείμενο τοῦ Μπαλζάκ, ὁ Φρενοφέρ, ἀπό τόν ὁποῖο δανειζεται τό ὄνομα ὁ ζωγράφος τῆς ταινίας, ἀναζητᾷ τήν ἀποτύπωση τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ μοντέλου του προσπαθώντας νά καταργήσει τά ἐμπόδια τοῦ πεπερασμένου τῆς τέχνης του, νά βρεῖ τήν ψυχῆ τῆς μορφῆς ἐκτινάσσοντας τά περιγράμματα, νά διαλύσει τό χρόνο, νά τόν ἐγκλωβίσει στό μουσαμά, νά δώσει στά χρώματά του τήν κυκλοφορία τοῦ ἀνθρώπινου αἵματος, νά κάνει τή ζωγραφισμένη «σάρκα νά πάλλεται». Ἡ ζωῆ του ταυτίζεται ἀπόλυτα μέ τό ἔργο του, ὅπου καταγράφει καί δοκιμάζει τή σχέση του μέ τήν ἴδια τή φύση. Ὅταν ὁμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι, στό κινήγι τῆς τέλειος κατά τά προτυπα τῆς φύσης μορφῆς, ἔχει γίνεῖ ὁ ἴδιος θήραμα τῆς ἔκστασης του, μετατρέπεται ὁ ἴδιος σέ στοιχεῖο τοῦ πίνακά του, καθῶς μόνο αὐτός πιά διακρίνει τή μορφή καί «πεθαίνει ἀφοῦ βάζει προηγουμένως φωτιά στους πίνακές του». Ἡ ἀλήθεια τοῦ Φρενοφέρ εἶναι ἡ ἐμφύχωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας μέσα ἀπό τό ξεπεράσμα τῶν ὀρίων τῆς. Ἡ μίμηση δέν θά ξεπεράσει τό πρωτότυπο καί ὁ δημιουργός καταστρέφεται μαζί μέ τήν ἀλήθεια του.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ ζωγράφου τῆς ταινίας, ἡ ἀλήθεια τῆς ταινίας, εἶναι ἡ ἴδια ἡ διαδικασία τῆς δημιουργίας. Ὁ καλλιτέχνης προσεγγίζει τό ἔργο του μέσα ἀπό τίς συνέπειές του καί τό ἀποκρύπτει, ἴσως γιατί κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἐπικοινωνήσει μαζί

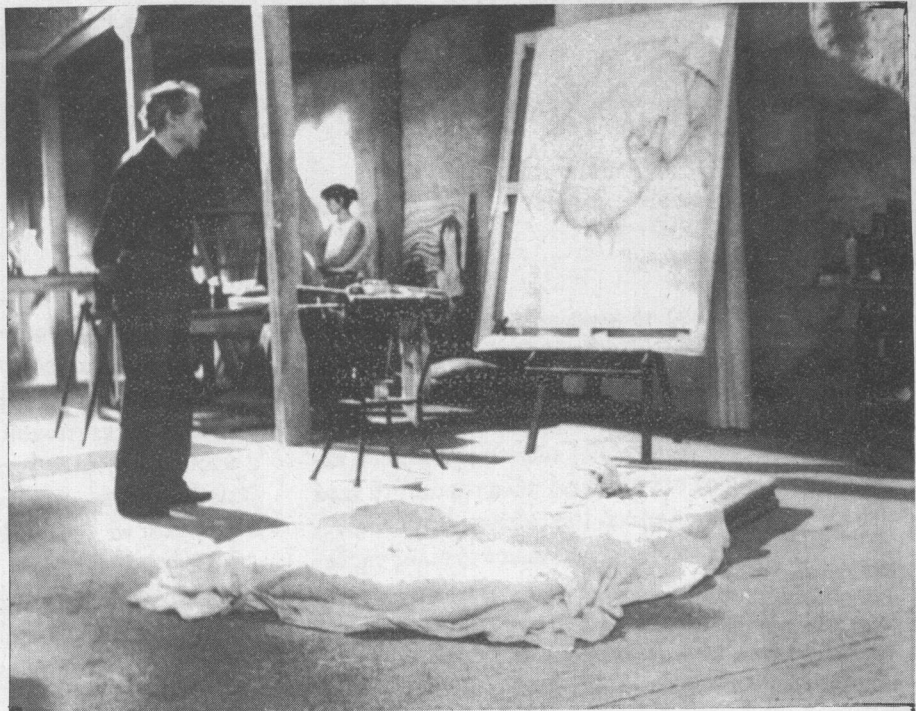
του (ή τέλεια μορφή δέν βρίσκει τόν ιδανικό της θεατή παρά μόνο στό βλέμμα του δημιουργού της) ή ίσως γιατί ή θέαση του έργου μπορεί νά καταλήξει στην άνατροπή των ισορροπιών, οδηγώντας στη σύγχυση. Καί στίς δύο περιπτώσεις τό έργο άνήκει κατά κύριο λόγο στό δημιουργό του και δέν προσφέρεται σε κοινή θέα. Έχει έξ όρισμού τοποθετηθεί έκτός ζωής. Η δυναμική της τέχνης είναι έντοιχισμένη... Αύτή τήν απόσυρση της τέχνης μοιάζει νά είκονογραφεί ή ταινία του Ριβέτ.

Μπορεί άραγε ή απόκρυψη της αλήθειας νά είναι συνώνυμο της όμορφιάς;

Μπορεί άραγε ή ύποκατάσταση της αλήθειας πού πληγώνει από αύτή πού αναμένεται νά είναι συνώνυμη της αδιατάρακτης τάξης των πραγμάτων;

Μπορεί άραγε ή αλήθεια νά είναι μιά άπεικόνιση, μιά αναπαράσταση, δηλαδή μιά μίμηση; Μίμηση μιās έκφρασης κλεμμένης από ένα πρόσωπο, μιās κίνησης άποτυπωμένης σε έναν ζωγραφικό καμβά;

Η ταινία του Ριβέτ, άν και έχει τόν τίτλο του «Άγνωστου άριστουργήματος» του Μπαλζάκ, προσφέρεται προς θέαση, αλλά επιμένει νά κρατεί καλά τό μυστικό της αφήνοντας άνοιχτές πολλές έρμηνείες. «Η ώραία καβγατζού», έτσι όπως ό καλλιτέχνης τήν απέδωσε μέ τά πινέλα του, δέν θά 'ρθει ποτέ μετά τήν ολοκλήρωση της άντιμέτωπη μέ τό βλέμμα του θεατή. Ο άποκλεισμός αύτου του τελευταίου από τήν άπόλαυση του πίνακα τόν έντάσσει αυτόματα στό χώρο έπιρροής του καλλιτέχνη. Οί άναμονές παραμένουν και τό πρόσωπο του δημιουργού ως ρυθμιστή σχέσεων σχεδόν ίεροποιείται, όντας αύτός ό κάτοχος έντοιχιστής και θεματοφύλακας του μυστικού. Η παρουσία του παιδιού τήν ώρα της απόκρυψης ίσως αφήνει κάποια έλπίδα για έναν νέο μελλοντικό χώρο ύποδοχής του έργου. Σύμφωνα μέ τήν ταινία, ή πρόσληψη του έργου τέχνης κινείται στά όρια του προβλέψιμου, τό στοιχείο της έκπληξης δέν νοείται και γι' αύτό ή αλήθεια πρέπει νά άποκρυβεί. Ο νεαρός ζωγράφος, πλησιέστερος στο αίνιγμα της μορφής, αξιολογεί τό ύποκατάστατο και μή βρίσκοντας έχει κανένα ενδιαφέρον, ξεφεύγει από τήν έπιρροή του δάσκαλου-πρότυπου, ενός μοντέλου άλλης τάξης δηλαδή. Αν στό έργο του Μπαλζάκ ό καλλιτέχνης, μέ-

Ο Ζάκ Ριβέτ μπροστά σε σχέδιο του Μπερνάρ Ντυφούρ

σα από τήν έμμονη αναζήτηση των άρχων και των όριων της τέχνης του, οδηγείται όχι μόνο στην καταστροφή του έργου του αλλά και στην αυτοκαταστροφή, ό καλλιτέχνης της ταινίας έχει όλη τήν άπαιτούμενη απόδέσμευση από τή μορφή πού παρήγαγε, δίνει προτεραιότητα στη διατήρηση του ήδη ύπάρχοντος, άποκρύπτοντας τήν ίσως άνατρεπτική δυναμική της τέχνης του, κρύβοντας τήν αλήθεια του και άναδεικνύεται ως ό Μεγάλος Κυνικός.

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τό δημιούργημα στο πρόσωπο του δημιουργού μοιάζει νά είναι συνεπής μέ τήν έποχή μας, κατά τήν όποία τό ενδιαφέρον έχει μετατοπιστεί από τό έργο τέχνης και οί προσμονές έχουν στραφεί προς τό πρόσωπο του καλλιτέχνη... Ο λόγος άφορά τόν σκηνοθέτη και όχι τή σκηνοθεσία, τό κριτήριο έπιλογής του έργου και όχι τό ίδιο τό έργο, ό λόγος άναφέρεται στη φιγούρα του ήθοποιού κι όχι στο είδος της έρμηνείας, στο ζωγράφο κι όχι στη ζωγραφιά, στο γλύπτη και όχι στο γλυπτό. Ο λόγος άναφέρεται, δέν δηλώνει. Τό πρόσωπο του καλλιτέχνη είναι τό έπιλεκτο μέλος μιās κοινωνίας πού πριμοδοτεί τό έφήμερο και

όχι τό διαρκές και περιβάλλει μέ πέπλα μυθοποιητικά τή διαδικασία της δημιουργίας, μετατρέποντας τήν αλήθεια σε λήθη του μόχθου. Έφ' όσον όλες οί μορφές είναι έπιτρεπτές, εκείνο πού κάνει τή διαφορά είναι ή προσωπικότητα του καλλιτέχνη, χαρισματική καθ' όλα, κυρίως γιατί ή ζωή του ένσαρκώνει τή φυγή από τό άχθος των καταναγκασμών μιās συνθλίβουσας καθημερινότητας.

Όσο για τό προϊόν της δημιουργίας, εκεί οί επενδύσεις είναι άλλης τάξης και μεγέθους. Καί ή λειτουργία του; Ίσως μιά εικόνα της νά βρει ξαφνικά κανείς, μουσκεμένος ποιός νά ξέρει από ποιά βροχή, σε βιτρίνα καταστήματος άνδρικών ειδών στην όδό Σταδίου, όπου άνάμεσα στα σακάκια φιγουράρον τά άγαλματάκια του Μαυροειδη, αλλά και πώς νά τήν άποτιμήσει;

Ἀναζητώντας τό χαμένο παιδί τῆς κωμωδίας
Ὁ «Κατσοῦρμπος»

τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, στή «Νέα Σκηνή, σκηνοθεσία Λευτέρη Βογιατζῆ

τῆς Δῶς Καγγελάρη

Σάν τήν Κασσάνδρα, τό κοριτσάκι πού ἔξαφανίστηκε «στήν κοσμοχალασία τῶν ἀναγεννησιακῶν μετακινήσεων καί ἀνακατατάξεων», καί ὁ «Κατσοῦρμπος» χάθηκε μέσα στό χρόνο καί ξαναβρέθηκε. Κλεισμένο σέ μιά μποτίλια τό κείμενο τοῦ Γεωργίου Χορτάτση περιπλανήθηκε μέσα στό σκοτεινό πέλαγος ἀπό τά νερά τοῦ Ρεθύμνου, στά τέλη τοῦ 1βου αἰώνα, ὡς τό Καβούρι, τό Παλιό Φάληρο ἤ τήν Καστέλα στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '50 - ἀρχές τοῦ '60, γιά νά φτάσει ἀπό κεῖ στό «Θέατρο Ὁδοῦ Κυκλάδων» καί στήν ἐποχή μας.

Μετά τόν οὐσιαστικό πειραματισμό του πανω στόν τραγικό λόγο, ὁ Λευτέρης Βογιατζῆς ἐμβαθύνει τώρα μέ τούς ἠθοποιούς μαθητές του στό κρητικό ἀναγεννησιακό θέατρο καί ἀνοίγει ἕνα νέο κεφάλαιο στό χῶρο τῆς σκηνοθεσίας.

Στήν ἐξονυχιστική διείσδυση στό γράμμα καί στό πνεῦμα τοῦ κειμένου πού εἶχε εἰσαγεῖ ἡ «Σκηνή» πρὶν ἀπό μιά δεκαετία, ἐπιβάλλοντας ἕνα νέο ὄριο σκηνηκῆς ποιότητας, προστίθεται τώρα ὁ μοναδικός πλοῦτος τῆς σκηνοθετικῆς ἐμπνευσης.

Γιά πρώτη φορά, πιστεύω, στή σύγχρονη ἑλληνική σκηνή βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα τόσο πρωτότυπο καί εὐρηματικό «κείμενο» παράστασης, τό ὁποῖο ὑποδορίζω παραμένει ἄρρηκτα συνδεδεμένο μέ τό κείμενο τοῦ συγγραφέα.

Γιά νά δώσει τή δική του, σημερινή ἀπάντηση στά ἐρωτήματα πού θέτει αὐτό τό ἔργο τῶν ἀλλοτινῶν καιρῶν, ὁ σκηνοθέτης προχωράει «στά σκοτεινά» κρατώντας κατ' ἀρχήν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Χορτάτση ἕνα συμπέρασμα μέ ἀναδρομική ἰσχύ: ὅτι στήν Ἀναγέννηση ἀληθινή τέχνη ἔκαναν μόνον ὅσοι καλλιτέχνες δέν ἀρέστηκαν νά μιμηθοῦν ἀπλῶς τήν ἀρχαιότητα ἀλλά προσπάθησαν νά ἀνιχνεύσουν τό βαθύτερο πνεῦμα τῆς· ὅτι ἂν θεωροῦμε τήν κρητική δραματολογία ἀπαρχή τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου καί γόνιμη ἑλληνική συνεισφορά στή διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου, εἶναι γιατί οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀξιοποίησαν δημιουργικά τίς ἐπιδράσεις τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης· ὅτι ἂν ὁ «Κατσοῦρμπος» διατηρεῖ τή φρεσκάδα, τήν ἀφέλεια καί τό νεανικό του ἄρωμα εἶναι γιατί ὁ συγγραφέας του δέν ἀντιγράφει πιστά τό πρωτότυπο τῆς ἰταλικῆς λόγιας κωμωδίας ἀλλά τό φιλτράρει μέσα ἀπό τή δική του εὐαισθησία, τή λο-

γοτεχνική παράδοση τοῦ νησιοῦ του καί τήν παλλόμενη ποιητική γλώσσα του.

Μέ ἀνάλογο τρόπο ὁ Βογιατζῆς ἀπορρίπτει τήν εὐκολή λύση τοῦ μιμητισμοῦ καί φηλαφώντας ἐπίμονα τό κείμενο ἀφουγκράζεται τούς ρυθμούς του, τά ὑπόγεια ρεύματα καί τίς ἀνάσες του, ἀνταποκρίνεται στά τρελά παιχνίδια του καί ἀφήνεται νά «συλλάβει» τίς ὀπτικές ἐντυπώσεις πού γεννᾷ ἡ κάθε σκηνή.

Παρά τήν τελειοθηρική προετοιμασία, ἡ παράσταση διατηρεῖ κάτι ἀπό τό «αὐθόρμητο παρά προμελετημένο» ἑνός ἱμπρεσιονιστικοῦ πίνακα, τοῦ λαϊκοῦ θεάτρου καί τοῦ παιδικοῦ παιχνιδιοῦ.

Ἡ συγκίνηση πού προκύπτει ἀπό τήν ἐπαφή μ' ἕνα κείμενο τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ θεάτρου μας ξυπνᾷ τίς μνήμες τῆς κωμωδίας καί τά διάφορα εἶδη τῆς ἐμπλέκονται σιγά σιγά μέ τίς μνήμες τοῦ σκηνοθέτη. Γιά νά φτάσει στή μακρινή ἀλήθεια τοῦ Χορτάτση περνᾷ μέσα ἀπό τήν προσιτή ἀλήθεια τῶν νεανικῶν ἀναμνήσεων. Τό θέμα τοῦ περασμένου χρόνου διαπερνᾷ συθέμελα τή σκηνοθεσία καί ὑποστηρίζεται μέ ἐμπνευση ἀπ' ὅλους τούς συντελεστές τῆς παράστασης.

Ὁ πολύχρωμος κόσμος τῶν ἡρώων τοῦ κρητικοῦ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου ζωντανεῖ μέσα ἀπό τήν κομέντια, τό τσίρκο, τό κουκλοθέατρο, τό μιούζικ-χῶλ, τό γκροτέσκο καί τό παράλογο καί συναντάει κάποτε μορφές ἀπό τό παρελθόν μας μέ τίς γελοιογραφικές κυρίες τοῦ Ἰησαυροῦ καί τίς λουόμενες τῆς δικῆς μας μυθολογίας.

Σύμφωνα μέ τίς σκηνηκές ὁδηγίες «ραφιγουράρονται χῶρα μέ πόρτες καί στενά, παραθύρι τῆς Πουλίσενας» κι αὐτό μεταφράζεται ἀπό τόν Νίκο Ἀλεξίου στό τόσο ἐμπνευσμένο καί τόσο ἀπλό σκηνικό του σέ ὑπαίθρια σκηνή πλανόδιων θεατρῶν τῆς Κομέντια ντέλ Ἄρτε, μέ μαγικές ἀυλαῖες πού μετατρέπονται σέ ὑφασμάτινο παστέλ σπίτι, σέ πάτσογουρκ τοῖχο, σέ γκοφρέ κύματα ἢ κουκλοθέατρο μέ μεγάλο ἄνοιγμα παράθυρο, ἐνῶ στήν «ὄρχήστρα» ὑπάρχουν τρεῖς λιμνοῦλες μέ νερό.

Ὁ πράσινος Ἐρωτας πού κάνει τόν πρόλογο εἶναι ἕνας νᾶνος μέ πούρο καί φτερά πού μοιράζει φιλιὰ καί κάνει κούνια πετασιωμένο ἀπό «ἀστέρια» τοῦ μουσικοῦ θεάτρου.

Ντυμένην στά λευκά ἀπό τήν Ἰωάννα Παπαντωνίου ἡ in-

porata Κασσάνδρα καπνίζει, ή «πολιτική» φυχομάνα της αι σέξυ μέ προκλητικά στήθη και όπισθια και φηλά τακού-
 x, μέ καρό τσιτάκι ή «φαμέγια» της διαβάζει «'Αρλεξιν»,
 έρωτευμένος Νικολός μέ τά ναυτικά προτιμάει τόν Μικρό
 Ηρωα, μέ κρητική φορεσιά ό Κουστουλιέρης ρίχνει μπαλο-
 ιές, ό λαίμαργος ύπηρέτης τρώει σουβλάκι, ή 'Αρμένισσα
 έ κότσο «μπανάνα», γυαλιά και ποδιά άλέθει καφέ στό μύ-
 ο, ό ξεμωραμένος 'Αρμένης δέν ξεχνάει νά πουδραρισθεί,
 γριά τού στενού πίνει μπίρα, μέ μαγιό και γιαλιά ήλίου οί
 ουφιάνες κάνουν μπάνιο και αλλάζουν τυλιγμένες σέ πετσέ-
 es όπως στίς πλάζ τού χθές, σέ μιά σκηνή πού καταγράφει
 για τήν αυθεντικότητά της. Τό νερό και ό άέρας είναι τά
 ύο στοιχεΐα πού ζύνουν τίς πληγές τής νοσταλγίας και άπο-
 αλύπτουν, όπως στήν ποιητική φαντασία τού Γκαστόν Μπασ-
 άρ, σπέρματα άπό «τό πρωτόγονο και τό αιώνιο».

Όπως στό θέατρο τής κομέντια και όπως πάντα στή «Νέα
 Σκηνή», ή παράσταση στηρίζεται πρωτίστως στόν ήθοποιό.
 Γά «παιδιά» πού στήν «'Αντιγόνη» έφεραν άκόμη μιά μυρω-
 νιά έργαστηρίου, συνθέτουν τώρα έναν λαμπερό νεανικό θίασο
 'Θανάσης Εύθυμιάδης, Νίκος Ζορμπάς, Ταξίαρχος Χάνος,
 Ράνια Σχίζα, Δέσποινα Γκάτζιου, Κερασία Σαμαρά, Γερά-
 μμος Μιχελής, Νατάσσα Σανίκα) πού μέ έπικεφαλής τόν γε-
 άτο οίστρο Δάσκαλο - Στάθη Λιβαθινό παίζουν μέ κέφι, δρο-
 ιά, σβελτάδα, συγκίνηση και έλαφράδα, κατέχοντας τό κεί-

μενο και άναδεικνύοντας τή μουσικότητα τού κρητικου ιδιω-
 ματος χωρίς φολκλορικούς μαϊμουδισμούς.

Οί άρχές τού «φτωχου» αλλά πλούσιου σέ ουσία θεάτρου
 διακρίνουν τή μουσική τού Νίκου Κυπουργου μέ τούς ήχους
 πού εκφέρονται συνήθως άπό τούς ήθοποιούς. 'Ηχοι άέρα,
 νεροϋ, γιορτινων ποτηριων, σερενάτες στόν σκοπό τού «Μι-
 νόρε τής αύγής», «'Αρμένισσα, 'Αρμένισσα» κατά τό «Σα-
 μιιώτισσα, Σαμιιώτισσα», μονόλογοι-άριες, ήχοι πού εισάγουν
 τίς σκηνές όπως οί ξεχωριστοί ρυθμοί πριν άπό τήν είσοδο
 των προσώπων στόν Καραγκιόζη.

'Ηχοι τού σήμερα, πού εμπλέκονται μέ τή κρητική διά-
 λεκτο τού χθές και σέ αντίθεση μέ τίς σύγχρονες πινελιές όρι-
 σμένων κοστουμιων και αντικειμένων δημιουργούν αίσθηση
 ποιητικής ειρωνείας. 'Ο χρόνος και ό χώρος είναι και δέν εί-
 ναι άγνωστοί με μιά τάση προς τό άχρονικό καθώς διαρ-
 κεί τό ταξίδι τής κωμωδίας στό διηνεκές.

Στόν πρόλογο οί ήθοποιοί δίνουν άνάσα, φωνή, γέλιο, βήχα
 στόν νάνο-Έρωτα. Στήν έξοδο γίνονται όλοι μαριονέτες και
 αποχαιρετοϋν μέ ανεπαίσθητη λύπη αυτό πού φεύγει ανεπι-
 στρεπτι.

Στό βάθος σάν σέ σκηνικό παλίμψηστο τά απομεινάρια άπό
 τό σκηνικό τής «'Αντιγόνης» δηλώνουν και τή συμμετοχή τού
 θεάτρου στα παιχνίδια τής μνήμης.

